

Sonja Hukantaival

Muuttovilinää

Turun yliopiston arkeologian oppiaine muuttaa. Lehden ilmestyessä arkeologit lienee saatu onnellisesti Jusleniasta väistötiloihin Maaherran makasiiniin. Tätä kirjoitettaessa on kuitenkin suurin muuttohulina vielä meneillään. Kuten aina muutettaessa, ei voi kuin hämmästellä tavarain määrää. Toisaalta tämä seikka on arkeologian kohdalla ehkä ihan ymmärrettävää.

Jusleniassa oppiaine ehti olla vaivaiset 40 vuotta, vuodesta 1975 lähtien. Tämä oli myös rakennuksen valmistumisvuosi. Rakennuksen kohtalo on vielä auki, mutta on mahdollista, että se puretaan. Jos näin käy, on arkeologian oppiaine ollut näkemässä koko rakennuksen elinkaaren. Tämän alan ihmiselle tuntuu melko käsittämättömältä, että rakennuksen käyttöaika voi olla vain 40 vuotta. Ehkä silti esimerkiksi keskiajan turkulaisen kiviperustuksettoman ja tulipalolle alttiin hirsitalon elinkaari on voinut ollut samaa luokkaa. On eri asia, onko tällainen ”kehitys” suotavaa.

Maaherran makasiini on oppiaineelle oikein sopiva rakennus (joskin tilat ovat pienet), keskellä vanhinta Turkua, Tuomiokirkon kupeessa. Arkkitehti Charles Bassin suunnitteleman rakennuksen vanhempi osa on rakennettu Turun palon jälkeen vuonna 1829 ja uudempi osa vuosien 1909–10 aikana. Oppiaineen tilat ovat vanhemmassa osassa. Rakennus on toiminut mm. maaherran ja hovioikeuden vaunuvajana ja hevostallina. Arkeologit majailevat täällä kuitenkin suunnitelmien mukaan vain reilu puoli vuotta, sillä uusien tilojen on tarkoitus valmistua syksyllä.

Oppiaineen suunniteltu ”loppusijoituspaikka” sijaitsee linnuntietä vajaan 200 m päässä Maaherran makasiinista. Rakennus on entinen Åbo Akademin Chemicum, Erik Bryggmanin suunnittelema ja valmistunut 1948–50. Remontin valmistuttua tähän rakennukseen muuttavat Turun yliopiston ja Åbo Akademin geologian oppiaineet sekä arkeologia. Rakennuksen uudeksi nimeksi ovat viisaammat kokeneet sopivaksi Geotalon. Turun yliopiston arkeologian oppiaineelle on itse asiassa suunniteltu uusia tiloja jo pitkään. Niin monet hienot suunnitelmat ovat kaatuneet aivan viime metreillä, että tiettyä epäilyä on ilmassa, mahdammeko kuitenkin ikinä muuttaa Geotaloon.

Näin siksikin, että oppiaineessa on meneillään muitakin muutoksia. Pieniä oppiaineita ei nykymaailmassa haluta nähdä, joten yhdistyminen joksikin suuremmaksi kokonaisuudeksi on monella alalla joko tapahtunut tai vielä edessä. Tämänäsuuntaiset suunnitelmat koskevat Turun yliopiston arkeologian oppiainetta, kuten Helsingin yliopistonkin arkeologiaa. Kun kuvio pikkuhiljaa selkenee, seuraava haaste onkin turvata uusien arkeologisukupolvien riittävä ammatitaito, sillä arkeologian opinnoista joudutaan yhdistymisen myötä todennäköisesti tinkimään.

Juha Ruohonen

Raudun Vehmaisten Linnamäki. Tarinoita, tulkintoja ja tutkimushistoriaa

Linnamäki i Vehmainen, Rautus. Historier, tolkningar och forskningshistoria

På det avträdde karelska området i nuvarande Ryssland finns ett tiotal borgliknade anläggningar, av vilka endast en del har identifierats arkeologiskt som fornborgar. Ett av dessa osäkra fall är Linnamäki (Borgbacken) i Vehmainen i den forna socknen Rautus på Karelska näset. Alltsedan 1870-talet har det samlats ihop rikligt med berättelser och folkminnen som härrör sig till den här platsen, vilket har lett till att backen har ansetts vara en möjlig fornborg. Det har dock inte påträffats vare sig fynd eller vallstrukturer på platsen. Artikeln undersöker folkloren som uppstått kring platsen, samt tidigare iakttagelser i fält. Dessutom beskrivs en granskning i fält som gjordes år 2013. I den granskningen kunde man konstatera att platsen är en helt naturlig formation.

Karjalan muinaislinnoista

Karjalankannaksella ja Laatokan Karjalassa on noin seitsemänkymmentä paikannimien tai muiden yksityiskohtien perusteella linnavuorena pidettyä kohdetta, joista noin 25–40 on – tutkijasta ja asetetuista kriteereistä riippuen – tulkittu arkeologiseksi muinaislinnaksi (ks. esim. Uino 1997: 76–90; Taavitsainen 1990: 220–222; 2003: 432–434). Suurin osa luovutetun Karjalan linnavuorista sijaitsee Laatokan länsirannikolla, osa myös Vuoksen vesistön varrella. Vain muutama kohde on sijoittunut sisämaahan kauemaksi isoista vesistöistä (kartta esim. Uino 1997: 76).

Linnavuoret Karjalassa, kuten muuallakin Suomessa, ovat pääasiassa korkeita, ympäröstään erottuvia mäkiä ja kukkuloita, joihin monesti liittyy *linna*-sana. Paikkoihin on yleensä yhdistetty runsaasti erilaista tarinaperinnettä ja niissä on joskus havaittu myös vallia tai muita varustautumiseen tai puolustustarkoituksiin muokattuja kivi- tai

maarakenteita (määrittelystä esim. Appelgren 1891: XXXIII–LI; Taavitsainen 1990: 135–139 ja mainitut lähteet). Vaikka kohteisiin liittyisikin edellä mainittuja tunnusmerkkejä, voidaan suurta osaa linnavuorina pidetyistä paikoista pitää luonteeltaan epävarmoina, etenkin kun kohteilla vain harvoin on tehty laajempia arkeologisia tutkimuksia.

Linnavuoriin liittyvää tutkimusta on Suomessa tehty suhteellisen runsaasti useista eri näkökulmista käsin. Lisäksi erilaisia muinaisjäännöksiin – oli sitten kyseessä esimerkiksi muinaislinna, kalmisto tai uhripaikka – liittyviä tarinoita ja muita yksityiskohtia on koottu jo lähes 150 vuoden ajan eri arkistoihin. Tässä artikkelissa pyritään avaamaan yhden muinaislinnana pidetyn kohteen merkitystä ja luonnetta varhaisen tutkimushistorian ja paikkaan liitettyjen tarinoiden ja tulkintojen kautta. Jotta aineistosta saatu kuva voidaan asettaa oikeaan asiayhteyteen, heijastetaan kokonaisuus kohteelle suuntautuneessa tarkastuksessa saatuihin havaintoihin.

Vehmaisten Linnamäestä

Yksi Kannaksen sisäosissa sijaitsevista linnavuorista sijaitsee Suvannon eteläpuolella, entisen Raudun pitäjän Vehmaisten kylän alueella. Kylästä noin kolme kilometriä pohjoiseen, Sakkolan Petäjärvelle kulkeneen tien länsipuolella, on pieni Linnajärvi, jonka rannalla Linnamäki (t. Linnanmäki) kohoaa. Linnaan liittyvän paikannimen ohella on märkeä tarinoiden perusteella pidetty linnoitettuna pakopaikkana. Esimerkiksi Raudun pitäjästä vuonna 1965 julkaistu paikallishistoriateos kertoo Vehmaisten Linnamäen olleen aikoinaan varustettu paikallisen väestön turvapaikaksi vihollisen hyökätessä (Kähäri 1965: 17). Mäellä onkin sanottu olleen valjeja ja muita jäännöksiä, ja sitä on pidetty mahdollisena rautakaudelle tai keskiajalle ajoittuvana muinaislinnana (esim. Uino 1997: 287 [RAUT 10])¹.

Paikasta on lähes sadan vuoden aikajaksolta, ainakin 1870-luvulta 1950-luvun loppuun asti, talletettu runsaasti erilaisia paikallis- ja uskomustarinoita sekä muuta muistitietoa. Paikalla on myös käynyt monia tutkijoita etenkin 1800-luvun aikana, vaikakakaan yksityiskohtaisia arkeologisia tutkimuksia mäellä ei ole koskaan tehty. Kokonaisuudessaan Linnamäestä kootut tiedot ovat varsin hajanaisia ja osin myös ristiriidassa keskenään. Paikan luonteen selvittämistä ei myöskään ole auttanut Raudun sijainti sodan jälkeen Neuvostoliitolle luovutetulla alueella.

Koska Vehmaisten Linnamäestä kertovat arkistotiedot olivat kokonaan vanhentuneita ja niiden sisältö perustui pääosin epämääräisiin toisen käden tietoihin, mutta myös ajan myötä värittyneisiin kansantariinoin, päätettiin paikalle tehdä tarkastusmatka kesäkuussa 2013. Käynti Linnamäellä liittyi osaksi laajempaa ja useampivuotista, vuonna 2011 alkanutta Karjalankannaksen rautakauden lopun ja historiallisen ajan kalmistoja sekä kadonneita kirkonpaikkoja tarkastelevaa tutkimushanketta (ks. esim. Ruohonen 2013a; Ruohonen *et al.* 2014). Hankkeen yhteydessä pyrittiin tarkasta-

maan myös muita muinaisjäännöstyyppejä kiinnostuksen ja mahdollisuuksien mukaan. Vehmaisten Linnamäen tarkastus oli perusteltua, sillä tutkimushankkeen yhteydessä oli koottu runsaasti siihen liittyvää tausta-aineistoa, kuten kohteesta kertovaa muistitietoa ja tarinoita sekä historiallisia karttoja. Allekirjoittaneen lisäksi paikalla oli arkeologi Stanislav Belskiy Pietarin Kunstkamera -museosta.

Paikkainnimiä ja paikallistarinoita

Tietävästi ensimmäiset yksityiskohtaiset tiedot Vehmaisten Linnan- eli Linnamäestä on talletettu arkistoihin vuonna 1880. Kyse ei ole muinaistieteilijöiden tekemästä tutkimuksesta, vaan kohteen kuvaus liittyy laajaan Raudun paikannimikoelmaan, joka toimitettiin Suomen Muinaismuistoyhdistykselle sen 1879 julkistamaan paikannimien ja sukunimien keräyskehotukseen liittyen. Keruun ohjeistuksessa kehoitettiin keräämään talteen kielitieteellisesti kiinnostavien nimien ohella myös historiallisista tapahtumista kertovia nimiä ja niihin liittyviä tarinoita (esim. SMY:n ptk II: 137–141).

Raudusta tulleeeseen lähetykseen ei ollut merkitty tietojen kerääjää, joten Muinaismuistoyhdistys joutui kokouksessaan 6.10.1880 toteamaan saaneensa tämän yli 30 käsikirjoitusliuskan paikannimikeräelmän tuntemattomalta lähettäjältä (SMY:n ptk II: 217). Keruusta erilleen joutuneen saatteen perusteella on kuitenkin todettavissa, että kerääjä oli Raudussa tuolloin kansakoulunopettajana toiminut Taneli Väyrynen (Väyrynen). Paikannimikeräelmän mukana hän toimitti myös pitäjästä koottuja tarinoita ja muutamia lauluja (Väyrynen 1880: 391–392).

Väyrynen oli Raudun kirkonkylän kansakoulun opettajana vuosina 1876–80, minkä lisäksi hän toimi kunnassa kirjastonhoitajana ja kunnankokousten puheenjohtajana (esim. Ilmarinen 26.11.1881; Kähäri 1965: 175, 185). Tietojen tallettajana häntä voidaan pitää ns. kansankerääjänä (ks. Kauranen 2006), minkä puolesta puhuu myös koulutustaso, keruun tyyli ja tekstin kielia-

su. Väyrysen työskentely muistuttaa kansakoulunopettaja Henrik Laitisen toimintaa. Jälkimmäinen toimitti samoihin aikoihin lähinnä Savosta ja Pohjois-Karjalasta huomattavan määrän tarinoita, paikannimiä ja muinaistieteellistä aineistoa eri yhdistyksille (ks. Ruuhonen 2013b).

Väyrysen kokoama paikannimikeräelmä sisältää aakkosjärjestyksessä olevan nimiluettelon, joka yleensä sisältää paikannimen ja tiedon sen sijainnista kylän tarkkuudella, mutta joskus myös nimeä selittävän kuvauksen tai siihen liittyvän tarinan. Näistä lyhyistä kuvauksista koostuvassa keräelmässä on satunnaisesti myös laajempia kertomuksia ja niitä selittäviä tarinoita. Yksityiskohtaisimman ja pisimmän selostuksen Väyrynen oli laatinut juuri Vehmaisten Linnamäestä. Linnamäen varhaisimpana kuvauksena se tullee ansaituksi julkaista tässä yhteydessä kokonaisuudessaan:

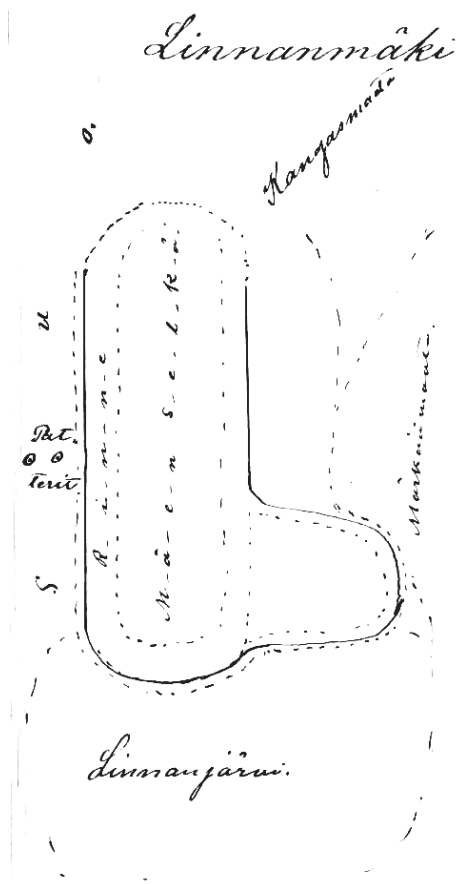
Linnanmäki, Vehmaisten kylän maalla.

Tämä ”mäki” niin kuin selvästi näyttää, on ihmiskäsillä tehty vanhanaikainen sotavarustus. Jo asemansa puolesta on se ollut siksi varsin sopiva Wenäläisiä vastaan. Se on kylästä noin pari virstaa länsi-pohjaan päin. Mäkeä ympäröipi pohjoispuolella samanniminen järvi rantamieheen, idässä ja etelässä vetelä suo, lounaassa kangasmaa.

Pohjapiirrokseltaan itse mäki on kuin suorakaide, jonka kulmat on pyöristetty. Sen sivujen suunta on pohjasta etelään. Pituus harjalta silmämäärältä noin pari, kolmekymmentä syltä; leveys yli kymmenen sylen, ja korkeus ehkä noin 3–4 syltä. Sivut ovat hyvin suorat ja säännöllisesti kaltevat niin kuin liekkeän pelto-ojan seinämät, päällys tasainen. Sen pohjoispää ulottuu aivan järven rantaan. Tästä päästä länteen päin on pienellä sisäänpäin antavalla mutkalla, suon pintaa vähän ylemmä tehty niin kuin pytingin vinkkelä itse mäen suhteen; senki pää pyöreä. Alahalla ympäri mäen juurta vähän ylempänä maan ja järven pintaa on tasainen korotus ikäänkuin kärritie, jonka ulko-reunasta kauttaaltaan näkyy kiviä. Mäen länsi-puoli – jolleka puolen mäen

matala vinkkelä annaksen – on muodostettu niin että sieltä, harjun eteläpään puolitse voi mäelle helposti vaikka kärrillä ajaa. Se puoli ynnä mäen matalan sivun rakennuksen eli korotuksen kanssa on kuin hyvin laitettu ylävä pihamaa, jossa oli suojasaa tilaa suurelle ihmisjoukolla.

Tälle mäelle, jossa vanhat ovat kertooneet pidetyn aikoinaan varustusväkeäkin, on nyt kasvanut vankka petäikkö, mutta sen ympäristössä heinätellään. Mäestä itäänpäin vähän matkan päässä suorassa linjassa suola on kaksi ”patteria” eli ympyriäistä pientä

Kuva 1. Varhaisin tunnettu kartta Raudun Vehmaisten Linnamäestä. Ote Taneli Väyrysen Suomen Muinaismuistoyhdistykselle vuonna 1880 toimittamasta paikannimikeräelmästä (Väyrynen 1880: 444).

hiekkasärkkää. Wasta viime aikoina on niihin ruvennut metsää kasvamaan.
(Väyrynen 1880: 444–446)

Linnamäkeä koskevat huomiot olivat Väyrysellä varsin yksityiskohtaisia, mistä voidaan päätellä hänen henkilökohtaisesti myös vierailleen mäellä. Erityisen tarkasti Väyrynen kuvasi Linnamäen maastonmuotoja ja lähiympäristöä, ja hän myös liitti keruuseen mukaan tekstiä selventävän karttaluonnoksen (kuva 1).

Mäen tasainen laki, jollaisen hän paikalla havaitsi, oli mittauksen mukaan noin 35–50 metriä pituudeltaan ja noin 20 metriä leveydeltään. Pientä epätarkkuutta mittauksiin aiheuttaa tiedon puuttuminen siitä, käyttikö hän mittayksikkönä virallista 1800-luvun loppupuolen syltä (noin 2,13 m) vai perinteistä syltä (kolme kyynärää eli noin 1,78 m). Koska annetut luvut olivat silmämääräisiä arvioita, ei tällä tosin ole suurtaakaan vääristävää merkitystä. Korotetun ”linnanpihan”, jollaisen Väyrynen paikalla näki, korkeudeksi voitiin ympäristöstä mitata noin 5–8 metriä; varsinaisen mäen korkeutta, esimerkiksi läheiseen järven pintaan nähden, ei kuvauksessa tosin lainkaan esitetä.

Lukija jää Väyrysen laatiman kuvauksen luettuaan helposti siihen käsitykseen, että kyse todellakin olisi varustetusta muinaislinnasta. Tähän viittaavat myös Väyrysen tulkinnat muun muassa Linnamäen korotetusta piha-alueesta, sen säännönmukaisesta muodosta ja mäkeä kiertävästä tasanteesta sekä kertomuksesta paikalle kootusta sota-väestä.

Muinaistieteellisiä tietoja Linnamäeltä

Kansakoulunopettaja Väyrysen jälkeen – ja itse asiassa osin jo ennen tätä – Vehmaisten Linnamäki herätti myös muinaistutkijoiden kiinnostuksen. Sanomalehti Morgonbladettissa ilmestyi vuonna 1876 artikkelisarja Viipurilaisen osakunnan jäsenten Käkisalmen läänin suuntautuneesta arkeologis-etnografis-historiallisesta ekspeditiosta, jossa myös Linnamäki mainitaan lyhyesti (Morgonbladet n:o 186/1876). Retkikuntaan osallis-

tui myös tuolloin nuori yliopisto-opiskelija Theodor Schvindt, joka myöhemmin tuli tunnetuksi erityisesti Karjalan rautakautta käsittelevistä tutkimuksistaan.

Lehtiartikkelista ei suoraan käy ilmi sitä, vierailivatko osakunnan jäsenet Linnamäellä tuolloin konkreettisesti, mutta todistettavasti ainakin Schvindt kävi mäellä vielä myöhemminkin. Kesällä 1890 hän tarkasti paikan osana Äyräpään kihlakuntaan suuntautunutta tutkimusmatkaansa (Schvindt 1891: 4). Schvindtin mukaan kaikki varustukset, jos sellaisia oli paikalla ollut, olivat jo hävinneet. Hän arveli mäen päällä olleiden kivien tulleen paikkaa ajoittain viljeltäessä vieritetyksi mäen jyrkkiä rinteitä alas. Paikalta ottamansa valokuvan perusteella soramäen rinteet ja päällyys olivat tuolloin kaskena (myös Appelgren 1891: 97; valokuva lienee sittemmin kadonnut). Paikka olisi siis kaskettu vuosikymmenen sisällä Väyrysen paikalle tekemän käynnin jälkeen.

Väitöskirjassaan Suomen muinaislinnat vuodelta 1891 Hjalmar Appelgren käsitteli myös Vehmaisten Linnamäkeä. Appelgren (1891: 97, kohde 208) mainitsee Linnamäestä, että se ”asemaansa ja laatuunsa nähden ennen nähtävästi on ollut varustettuna.” On tosin huomattava, ettei Appelgren useiden väitöskirjassaan esittelemiensä kohteiden tavoin koskaan ilmeisesti käynyt itse paikalla, vaan hän perusti näkemyksensä aiemmin mainittuun Morgonbladetin artikkeliin, Schvindtin tarkastukseen ja SMY:n paikanimikeruuseen sekä lyhyeen mainintaan H. A. Reinholmin keruukokoelmassa.²

Kesällä 1892, vain kaksi vuotta Schvindtin tekemien tutkimusten jälkeen, Äyräpään kihlakunnan muinaisjäännöksistä keräsi tietoja Muinaismuistoyhdistykselle tutkimuksistaan kertomuksen toimittanut A. Leino. Vehmaisten Linnamäen osalta Leino perusti kaikki tietonsa aiempiin kirjoituksiin sekä paikkakuntalaisilta kuulemiinsa puheisiin (ks. esim. Leino 1893: 23–27). Hän oli myös saanut käsiinsä Väyrysen yli vuosikymmen aikaisemmin laatiman nimikeräelmän, jota hän siteerasi työssään lähes sanasta sanaan. Leino kritisoi Väyrystä kirjoituksen liiallisesta ”mehustamisesta”, eli tarkoitus-

hakuisesta värittämisestä, mutta piti kuitenkin mahdollisena, että kyseessä olisi vanha varustus. Tämä ei kuitenkaan ajoittuisi uudemmalle ajalle, vaan selvästi vanhempiin periodeihin, sillä Leinolle oli kerrottu mäkeä viljeltäessä löytyneen ”kaikellaisia muinaiskaluja”. Mitään näistä löydöistä ei ollut otettu talteen tai säilytetty, mutta kuvausten perusteella ne olisivat olleet kiviesineitä (Leino 1893: 27). Tietoja näistä löydöistä voidaan kuitenkin pitää epäluotettavina. Muutoinkin kertomuksen asiavirheistä ja rakenteesta päätellen Leino ei koskaan ollut itse käynyt puheena olevalla Linnamäellä.

Pintaa syvemmälle meneviä arkeologisia tutkimuksia ei Linnamäellä ole koskaan tehty, joten kaivaushavaintoja tai luotettavia tietoja muinaisesineistä ei paikasta ole ollut lainkaan käytettävissä. Mäellä on toki 1800-luvun jälkeenkin saattanut vierailla niin kotimaisia kuin venäläisiäkin tutkijoita, mutta esimerkiksi tutkimushankkeen venäläisen osapuolen tiedossa ei paikka entuudestaan ollut. Tiedossa ei myöskään ole käynneistä laadittuja raportteja tai julkaisuja. Lähinnä paikannimen, paikkaan liittyvien tarinoiden sekä edellä mainittujen havaintojen perusteella Linnamäkeä onkin pidetty mahdollisena, joskin epävarmana, rautakauteen ja/tai keskiaikaan ajoittuvana muinaislinnana (esim. Uino 1997: 287; 2003: 509).

Nimiä ja muistoja, tarinoita ja sepitettä

Linnamäen nimi on joka tapauksessa ilmeisen vanhaa perua. Jo 1770-luvun revisio- eli verollepanokartassa (kuva 2) mäen viereinen vesistö on nimeltään Linnajärvi (Linna Järfvi) ja järven eteläpuoleinen suo Linnajärven-suo (Linna Järfven Suo). Linnajärvi-nimen taustalla on epäilemättä järven rannalla sijaitseva Linnamäki ja tunnettu nimiasu voikin olla lyhentymä yhdysnimestä Linnamäenjärvi. Mäkeen rajoittuva laaja suoalue on tunnettu myös Linnamäensuona (NA1 Rautu Linnamäen suo, Yrjö Penttinen 1940).

Kuva 2. Linnajärvi ja tämän eteläpuolella Linnajärvensuo vuonna 1775 laaditussa Vehmaisten kylän verollepanokartassa (Charta öfver Wehmais bys ägor i Rautus Socken Kexholms Province och Södra Härad...).

Moneen maisemassa erottuneeseen linnamäkeen liittyy runsaasti erilaisia paikallistarinoita ja uskomuksia sekä muuta muistitietoa, eikä Vehmaisten Linnamäki tee näissäkään yksityiskohdissa poikkeusta. Yksittäisten lähteiden sijaan kokonaiskuva avautuu mahdollisimman monia eri arkistokokonaisuuksia tarkastelemalla.

Esimerkiksi jo edellä mainitussa sanomalehti Morgonbladetissa (n:o 186/1876) kerrottiin paikkaan liittyvä tarina, jonka mukaan Linnamäelle oli ollut aikomus rakentaa linna, mutta kaikki se mikä päivällä saatiin rakennettua, hävisi yön aikana (myös Leino 1893: 23).

Paikallishistoriaa harrastanut Eetu Karhunen, joka myöhemmin toimi Raudus-

sa opettajana sekä Raudunkylän kansakoulussa että kansalaisopistossa (tästä esim. Kähäri 1965: 189, 296), keräsi 1910-luvulla kotiseudultaan talteen runsaasti eri paikkoihin liittyviä nimiä ja tarinaperinnettä. Hänen laajaa keräelmäänsä säilytetään nykyisin Kotimaisten kielten keskuksen Nimiarkistossa ja kokoelmasta löytyy myös lyhyitä kuvauksia Linnamäestä. Karhusen mukaan tällä kolmelta puolelta hyvin jyrkällä kukkulalla olisi muinoin sijainnut jonkinlainen linnoitus (esim. NA Rautu Linnamäki ja Linnajärvi, E. Karhunen 1916).

Neuvostoliitolle talvisodassa menetettyjen alueiden alkuperäistä nimitystä tarinoineen ryhdyttiin, monen muun perinnetieteellisen aineiston tavoin, tallentamaan jossain määrin järjestelmällisesti jo välirauhan aikana. Esimerkiksi paikannimien keruu jatkui evakojen keskuudessa aktiivisena myös seuraaville vuosikymmenille. Tarinoiden perusteella onkin selvää, että Linnamäki oli rautulaisilla varsin yleisessä tiedossa. Myös tuoreemmissa tarinoissa toistuu yleensä tieto siitä, että varsinainen Linnamäki oli ihmiskäsin muokattu linnoitus (esim. NA Rautu Linnamäki, Sylvi Paukkunen 1956; Matti Pulakka 1959).

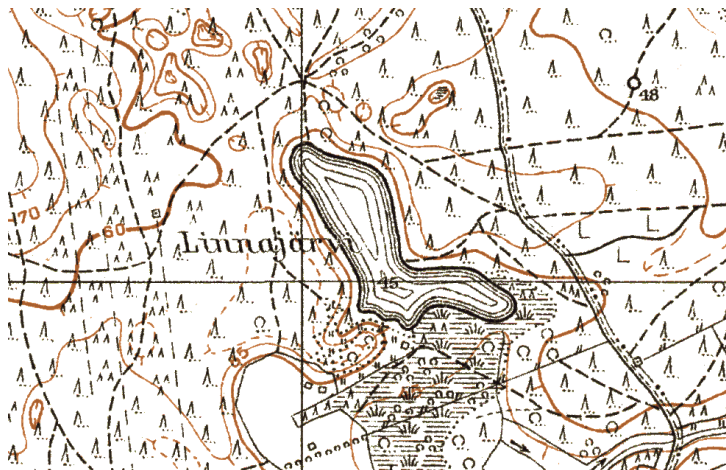
Linnoituksen merkkeinä on pidetty itse mäkeä ja sen valleja, joista ei muistiinpanoissa ole kerrottu mitään rakenteellisia yksityiskohtia. Tosin esimerkiksi Yrjö Penttinen (NA Rautu Linnamäki 1940) on todennut, että mä-

ellä ennen vanhaan ollut linna tai linnoitus oli samantapainen kuin Sakkolan Kiviniemessä.³ Sotien jälkeen kerätyn aineiston perusteella mäkeä on pidetty turvalinnana, suojapaikkana vihollisen hyökkäyksiä vastaan. Kertojat ovat määritelleet Linnamäen käyttöajankohdan hyvin vaihtelevasti, sillä aineistossa toistuu pakuuden aika sekä isoviha. Tulkinnot ajankohdasta näyttävät perustuvan kansanomaiseen päätelyyn ja haluun kiinnittää tarinat johonkin tiettyyn kertojan tuntemaan aikakauteen.

Linnamäkeen liittyvät omakohtaiset kokemukset ovat edellä mainittuja kertomuksia maanläheisempiä. Evakkona Raudusta siirtynyt Sylvi Paukkunen muisteli 1950-luvun lopulla, että ennen sotia mäellä vietettiin juhlia ja poltettiin juhannuskokkoa (NA Rautu Linnamäki 1959). Talvisin mäkeä oli pidetty myös mainiona mäenlaskupaikkana, sillä ”se ol jo poika, mikä siit uskals suksill allaa laskii” (NA Rautu Linnamäki, Matti Pulakka 1959). Kertomusten mukaan Linnamäki olisi toiminut monenlaisena vapaa-ajan vietto- ja kokoontumispaikkana.

Linnamäen tarkastus vuonna 2013

Topografisissa kartoissa esiintyvä Linnajärvi (nyk. oz. Krivoje) sijaitsee Raudun entisestä kirkonkylästä (nyk. Sosnovo) Vehmaisten kylän (Krivko) kautta Sakkolan Petäjärvelle (Petrovskoje) kulkevan paikallistien länsipuolella,

Kuva 3. Karttaote Linnajärvestä ympäristöineen. Linnamäki sijoittuu järven eteläisimmän osan lounaispuolelle. Ote topografisesta kartasta 6720/30-30°-510/20 Ha-parainen vuodelta 1937.

noin 4,5 km Raudun viimeisimmästä kirkosta pohjoiseen. Tielinja noudattaa sen vanhaa suomalaisaikaista kulkua, mutta Linnajärven koillispuolelta järvelle nykyisin poikkeava metsätie perustuu jo vanhempaan, 1700-luvun lopun kartoissa esiintyvään kärry- tai kylätiehen. Etenemisen kannalta tämä alkukesän sateiden kuopittama pehmeä hiekkatie soveltui vain maastokelpoisille ajoneuvoille.

Linnamäki sijaitsee laajan Väärämäenselän reunamuodostuman (tästä esim. Berghell 1901: 22) kaakkoispäässä. Selänne tällä alueella on varsin epätasainen, ja etenkin Linnajärven pohjois-, länsi- ja koillispuoleisella alueella onkin havaittavissa runsaasti harjuhautoja, eli suppia. Pohjoisesta saavuttaessa hiekkapitoisen ja melko tasaisen mäntykankaan keskellä sijaitseva Linnajärvi on varsin vaikuttava näky, sillä korkeusero ympäröivän selänteen ja järven pinnan välillä on Linnamäen kohdalla noin 15 metriä. Järven reunat kohoavat lisäksi varsin jyrkästi muihin ilmansuuntiin paitsi etelään ja kaakkoon, jossa vesistö rajoittuu laajaan suoalueeseen. Varsinainen järvi on lähinnä L-kirjaimen muotoinen, enimmillään noin 600 metriä pitkä ja 150 metriä leveä vesialue, jolla ei ole selkeää lasku-uomaa. Yhdessä suon kanssa se muodostaa harjualueen väliin kapean laakso- maisen alanteen noin 45 m mpy korkeustasolle. Asemansa perusteella Linnajärvi on kuroutunut itsenäiseksi vesistöaltaaksi heti Baltian jääjärven laskun yhteydessä (kuva 3).

Hankalasta saavutettavuudesta ja jonkinlaisesta suojelualueesta huolimatta etenkin Linnajärven hiekkainen koillisranta vaikutti kesäkuun loppupuolella olevan varsin suosittu retkeilypaikka, ja myös tutkimusryhmä vietti yön Linnajärven rannalla. Varsinainen Linnamäki sijaitsi kuitenkin vesistön vastakkaisella puolella, Linnajärven etelälaidalla.

Vehmaisten Linnamäki on Linnajärveen ja Linnajärvensuohon kolmelta ilmansuunnasta rajoittuva pienehkö ja pitkänomainen, ympäristöstään selvästi kohoava hiekkaharjanne (kuva 4). Topografiselta kartalta katsottuna Linnamäeksi kutsuttu alue ei vaikuta mäeltä, vaan järveen ja suohon luoteesta työntyvältä jyrkkäreunaiselta, koilliseen päin lähes 90 asteen kulmassa kaartuvalta niemekkeeltä. Paikan päällä syntyy kuitenkin vaikutelma ”oikeasta” mäestä, sillä myös muodostuman länsipuolella on leveä ja syvä notkelma, joka ei erotu kartoilta. Varsinaisen Linnamäen laki kohoaa noin 20 metriä järven pintaa korkeammalle.

Linnajärven- eli Linnamäensuon länsiosaa on suomalaisaikana raivattu niityksi ja pelloksi. Tällä niittyalueella sijaitsivat myös Väyrysen 1800-luvulla huomioimat ”patterit”, eli pienet kumparemaiset hiekkamuodostelmat. Parin kuluneen vuosikymmenen sisään paikallinen datša- eli huvila-asutus on vallannut alueen vanhan suoniittypohjan ja kumpareissa ollut hiekka-aines lienee käytetty alueen maaperän parantamiseen. Vaikka tarkastuksen yhteydessä kummuista ei havaittu jälkeäkään,

Kuva 4. Yleiskuva Linnajärvestä ja Linnamäestä. Kuvattu lounaaseen järven koillisrannalta. Kuva J. Ruuhonen.

voidaan Väyrysen antaman kuvauksen perusteella kumpareita pitää puhtaina luonnonmuodostumina.

Tarkastus aloitettiin nousemalla mäelle tarkoituksellisesti sen jyrkkää etelärinnettä ylös. Rehevästä kasvillisuudesta ja kaatuneista puunrungoista johtuen rinne oli suhteellisen vaikeakulkuinen, muttei mitenkään pääsemätön. Odotusten mukaisesti harjanteen laki osoittautui pinnanmuodoltaan hyvin tasaiseksi. Muodoltaan mäen soikeahko päällys oli lähes lounais-koillisuuntainen ja kooltaan noin 60 x 30 metriä. Lakialueen pinta-ala oli karkeasti arvioiden noin tuhannen neliömetrin luokkaa.

Vaikka mäen harjannetta on aikoinaan pidetty ihmisen tasoittamana ja muutoinkin muotoilemana, ei tarkastuksessa löydetty merkkejä sen minkäänlaisesta muokkauksesta. Päinvastoin tietyt piirteet, kuten säännönmukaisuus, loiva harjanteellisuus ja reunojen muoto, osoittivat sen luontaiseksi. Lakialuetta käytiin läpi pääosin silmämääräisesti, ja myös lukuisia tuulenkaatoja tarkastellen sekä kairauksien ja muutamien koepistojen kautta, mutta ilman mainittavia tuloksia. Joistakin kairausnäytteistä saatiin esiin vähäisiä määriä hiiltä, joka lieene peräisin metsäpaloista tai kaskeamisesta. Mäen maaperä oli pintakerroksia syvemmällä lähinnä hietaa. Kasvillisuudeltaan laki oli ympäristöönsä nähden varsin rehevä, ja lehtipuuvaltaisena se erottui selvästi ympäristön mäntyä kasvavista kuivista kangasmetsistä.

Mäellä mahdollisesti olleesta kivivallista ei tarkastuksen yhteydessä nähty jälkeäkään. Koko Linnamäen laki osoittautui täysin kivetömäksi, eikä koepistoissa mäen maaperästäkään havaittu lainkaan kiviä. Vallin puuttumista selitettiin 1800-luvun lopulla sillä, että kivet olisi vieritetty viljelyksen tieltä rinteitä alas (esim. Schvindt 1891: 4); on kuitenkin mainittava, ettei kivistä nyt tehty havaintoja myöskään mäen juurelta. Muistakaan rakenteista, kuten esimerkiksi laella sijainneista maavalleista tai rakennuksista kertovista kumpareista tai kohoumista, ei silmämääräisen tarkastelun kautta saatu lainkaan havaintoja.

Linnamäen laki laskee jokseenkin jyrkästi lähes parikymmentä metriä kaikkiin ilmansuuntiin (kuva 5). Ainoastaan lännessä (luoteessa) Linnamäen tasanne päättyy syvempään, lähes pohjois-eteläsuuntaiseen ja leveään notkelmaan, jota myöten alueelle johtava vanha kärritie eli nykyinen metsätiekin kulkevat. Notkosta rinne nousee itään muutamia metrejä korkeammalle mäen tasanteralle, Väyrysen kutsumalle linnan ”pihamaalle”. Muinaislinnan kriteereihin vaadittava valli tai muunlainen aitamainen varustus pitäisi, kulkuportin ohella, löytyä vähintäänkin täältä mäen loivemmalta länsipuolelta. Havaintojen perusteella on kuitenkin selvää, ettei sellaista ole Linnamäellä koskaan ollutkaan, vaan myös sen länsipuoli on kokonaan varustelematon.

Kuva 5. Linnamäen ylätasannetta ja mäen eteläreunaa. Kuvattu luoteeseen. Kuva J. Ruohonen.

Tärkeintä on hyvä tarina?

Kuten moni muukin Linnamäki ja -vuori Suomessa, on myös Raudun Vehmaisten Linnamäki todennäköisimmin saanut nimensä sen sijaintiin ja ulkoisiin ominaisuuksiinsa perustuen. Jyrkkäreunainen ja hankalasti noustava mäenharjanne muodostaa ympäristöön nähden vaikeasti tavoitettavan maastonkohdan, joka on antanut paikalliselle väestölle linnamaisen vaikutelman. Vaikka *linna*-sanana on varauksellisesti esitetty alun perin merkinneen vuorta, mäkeä tai kukkulaa, ennen kuin se olisi siirtynyt tarkoittamaan linnoitusta (esim. Hakulinen 1949: 40), on Vehmaisten osalta nimen tarkoitteena alun alkaen luultavimmin ollut Linnajärven rannalla kohoava linnamainen mäki. Nimen suhteellisen korkeaan ikään viittaa myös järven nimeäminen mäen mukaan.

Paikan sijainti syrjässä Vehmaisten historiallisesta kyläasutuksesta voisi olla Linnamäen strateginen piirre, jolloin se olisi varustettu jonkin verran etäämmälle vakinaisista asuinpaikoista ja kulkureiteistä. Mäkeä onkin edellä esitettyjen tarinoiden ja tulkintojen perusteella pidetty pako- ja turvalinnana, jonne vihollisen uhatessa olisi vetäydytty. Nykyisin koko pakolinnaselitys voidaan varsin perustellusti hylätä (esim. Taavitsainen 2003: 434), joten Vehmaisten Linnamäkikin on tästä yhteydestä syytä asettaa uuteen valoon.

Muinaislinnoina voidaan myös pitää rakenteita kokonaan vailla olevia linnamäkiä, jos niiden laelta tai rinteiltä on löytynyt paikan käyttöön liitettäviä esi- tai varhaishistoriaan ajoittuvia esinelöytöjä. Vehmaisten Linnamäen osalta tämäkään kriteeristö ei täyty, sillä 1800-luvulla esitetyt kertomukset mäeltä tehdyistä löydöistä on niiden epämääräisyydestä johtuen jätettävä kokonaan huomioimatta.

Vaikka alueelta ei ole havaittukaan konkreettisia merkkejä muinaislinnasta, on se jyrkkien reunojen ja suojaisten sijainnin ansiosta periaatteessa voinut olla hyvä merkinanto- tai vartiopaikka, etenkin jos alueen puusto olisi kaadettu näkyvyyden parantamiseksi. Laelta saattoi nimittäin nähdä kaikkiin ilmansuuntiin, järven ja suon ylikin. Kuten 1700-luvun kartasta näkyy, on läheinen tielinja pohjoiseen

kulkenut aivan järven reunoja myötäillen, eikä kauempana idässä kuten myöhempi Sakkolas-ta Vehmaisten kautta Rautuun menevä linjaus kulkee. Tosin ilman selkeämpiä todisteita ei esitettyä vartiotulkintaakaan ole syytä ottaa vakavasti.

Sijainti vanhan kylätien tuntumassa on kyllä osaltaan voinut vaikuttaa mäestä kerrotujen tarinoiden elinvoimaisuuteen ja osaltaan jopa ruokkinut ohikulkijoiden mielikuvitusta. Keskeisen sijainnin ja helpon saavutettavuuden lisäksi paikasta kertovien tarinoiden ylläpitävänä voimana voidaan pitää myös paikan myöhempiä tapahtumia, kuten juhlia ja talvisia mäenlaskuja. Osa Linnamäkeen liitetystä tarinoista on elementeiltään kuitenkin täysin yleistä lainaa. Esimerkiksi paikkaan liitetty kertomus päivällä rakennetusta ja yöllä puretusta rakennuksesta perustuu laajalle levinneeseen kulkutarinaan, joskin linnavuoria yleisimmin se liitetään kirkonpaikkoihin ja kirkkorakennuksiin (esim. Jauhiainen 1999: tarinatyyppit N421, N441, N481–521, N611; ks. myös Rausmaa 1994: 179–180). Tarinan kautta on selitetty esimerkiksi jonkin paikan oletettua ominaisuutta ilman, että näkyviä jälkiä siitä olisi havaittavissa. Tyyppitarinana se sopii hyvin tässä tarkasteltavaan kohteeseen, sillä jälkiä valleista tai muista rakenteista ei Linnamäeltä tarkastuksen yhteydessä löydetty. Vaikka Vehmaisten Linnamäkeä ei tässä esitettyjen havaintojen perusteella voidakaan luokitella arkeologiseksi muinaislinnaksi, täyttäisi se suomalaisen tulkinnan mukaisen kiinteän muinaisjäännöksen kriteerit: paikkaan liittyy huomattava määrä vanhoja tapoja, tarinoita ja – tulkinnasta riippuen – myös historiallisia muistoja.

Tarinoita erilaisista linnoista ja linnoituksista on kerrottu vuosisatojen ajan. Enemmän kuin itse Linnamäestä, paljastavat kohteesta kerrotut tarinat ja siitä tehdyt tulkinnat kyseisen ajankohdan ihmisistä ja suhtautumisesta paikkaa kohtaan. Nämä selitykset auttavat osaltaan ymmärtämään sen, mitä ihmiset ajattelivat Vehmaisten Linnamäen käytöstä ja käyttäjistä, paikan merkityksestä ja sen funktiosta. Tarinat selittävät myös sitä, millaisia paikkoja on linnamäkinä pidetty. Ja on maakumpare maallikkojen ohella erehdyttänyt myös tutkijoita. Vehmaisten Linnamäen jo 1800-luvulla tehty tulkinta pako- ja muinaislinnaksi on luonteva etenkin silloin, kun kohdetta

tarkastellaan vallinneiden tutkimustraditioiden kautta ja osana tutkimushistoriallista kokonaisuutta. Tulkinta Linnamäestä rautakautisena, paikallisen väestön varustettuna pakopaikkana onkin juurtunut syvälle, ja sitä on viime aikoihin asti pitänyt yllä Raudusta vuonna 1965 julkaistu paikallishistoriateos (Kähäri 1965).

Monista aiemmista tulkinnoista poiketen mäki voitiin tarkastuksessa todeta luonnonmuodostumaksi. Tarkastus Raudun Linnamäelle oli kuitenkin välttämätön, sillä useinkaan – kohdetyypistä riippumatta – ei muistitietojen ja tarinoiden sekä varhaisten kuvausten ja raporttien perusteella voida kohteista tehdä luotettavia päätelmiä käymättä itse paikan päällä.

Arkeologisesti Vehmaisten kylän ympäristöä voidaan pitää yhtenä entisen Raudun kunnan kiinnostavammista alueista. Asutuksen kannalta otolliseen maaperään viittaa vuonna 1500 laadittu Vatjan viidenneksen verokirja, jossa Vehmaisten alueelle oli merkitty peräti 17 taloa (Kähäri 1965: 23; kylän myöhemmästä asutuksesta ks. 1965: 39, 95–97). Jo Schvindt (1891, 4–5) mai-

nitsi kylästä useita mielenkiintoisia kohteita, joita ei viljelyksestä johtuen tosin voinut tuolloin tarkemmin tutkia. Myöhemmin 1920-luvulla kylvötoissa kyläasutuksen läheiseltä Pänniönmäeltä löytyi raha-aarre, johon kuului lähes 500 hopearahaa ja sellaisen kappaletta sekä joukko hopeaesineitä (Nordman 1923; Uino 1997: 286 [RAUT 05]). Arre oli kätkeyty maahan tuohikääreessä todennäköisesti 1070-luvulla tai jonkin verran sen jälkeen, ja kuuluu siis ristiretkiajan alkuun. Vaikka viime sotien jälkeen ei arkeologisia tutkimuksia alueella ole juurikaan tehty, on harrastajien toimesta 2000-luvulla kylän alueelta löytynyt uusi kuppikivi. Kyseessä on Hovinjärven kaakkoispuolella entisen peltoalueen keskellä oleva kookas maakivi, jossa yksittäisten kuppien ohessa on muutamia hakatulla uralla yhdistettyjä kuppeja (kuva 6). Muualta Raudusta ovat aarteenmetsästäjät viime vuosien aikana kaivelleet esiin myös rautakautisiin ruumiskalmistoihin kuuluneita esineitä, mutta toistaiseksi tällaisia ei ole tiedossa Vehmaisten kylän alueelta.

Kuva 6. Entisen Vehmaisten hovin maalta 2000-luvulla löytynyt kuppikivi. Kivessä on yksittäin sijaitsevien uhrikuppien ohella urilla yhdistettyjä kuppeja. Kuvattu luoteeseen. Kuva J. Ruohonen.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Charta öfver Wehmais bys ägor i Rautus Socken Kexholms Province och Södra Härad belägne samt hörande till Generalskan Jacovleoffs Donations Gods, Till skattläggning afmätte. 1775–1775 (125 Rautu 26:1a–b). Viipurin läänin verolleanokartat, Maanmittaushallituksen arkisto, Kansallisarkisto, Helsinki.
- Leino, A. 1893. Äyräpään kihlakunnan muinaismuistoja. Historiallis-muinaistieteellinen tutkimus. Vuoden 1892 kesämatkustuksen tulos. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto, Helsinki.
- Nordman, C. A. 1923. Silfverfynd från Wehmais by i Rautus socken, Karelen. Museoviraston arkisto, Helsinki.
- NA = Nimiarkisto. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- Ruuhonen, Juha 2013. Karjalan kannaksen kalmistoja ja kirkonpaikkoja sekä uusia rautakautisia kohteita. Raportti vuosien 2011 ja 2012 maastotutkimuksista. Turun yliopisto, arkeologia.
- Schvindt, Theodor 1891. Kertomus muinaistieteellisestä tutkimusmatkastani Äyräpään kihlakunnassa kesällä 1890. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto, Helsinki.
- Topografinen kartta 6720/30-30°-510/20, Harperainen 1937. Maanmittaushallitus.
- Väyrynen, Taneli 1880. Rautu. Paikannimiä ja paikallistarinoita. Nimiarkisto, Kotimaisten kielten keskus, Helsinki: 391–392, 433–466.

Julkaistut alkuperäislähteet

- SMY PTK = Suomen muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat. Finska fornminnesföreningens protokoll. II, 1876–1885 (1915). Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Kirjallisuus

- Appelgren, Hjalmar 1891. *Suomen muinaislinnat. Tutkimus vertailevan muinaistieteen alalla*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XII.
- Berghell, Hugo 1901. Kertomus karttalehteen no 36. Rautu. Suomen geologinen tutkimus.
- Hakulinen, Lauri 1949. Linna. *Kalevalaseuran vuosikirja* 29: 34–40.
- Ilmarinen. Sanomia Itä-Suomesta 26.11.1881 (n:o 94/1881)
- Jauhiainen, Marjatta 1999. *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit. Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 731. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kauranen, Kaisa 2006. Kansanihmisten käsikirjoitukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa. *Elore* 13 (2/2006). [http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_06/kau2_06.pdf]
- Kähäri, Matti 1965. *Raudun historia*. Raudun historiatoimikunta, Pieksämäki.
- Morgonbladet 14.8.1876 (n:o 186/1876)
- Rausmaa, Pirkko-Liisa 1994. Kirkon paikka. Sarmela, Matti (toim.) *Suomen kansankulttuurin kartasto = Atlas of Finnish ethnic culture*. 2. Suomen perinneatlas = Folklore. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: 179–180.
- Ruuhonen, Juha 2013b. Muinaismuistoja Savosta ja Karjalasta. Kansakoulunopettaja Henrik Laitinen muinaistutkijana. *Suomen Museo* 2012: 131–157.
- Ruuhonen, Juha & Belsky, Stanislav & Oravisjärvi, Jani 2014. Fragmentteja rautakaudelta. Läntisiä ja itäisiä rahoja Vpl. Pyhäjärven Pyhäkylästä. *Muinaistutkija* 2/2014: 2–10.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1990. *Ancient Hillforts of Finland*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 94. Helsinki.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 2003. Karjalan muinaislinnat. Saarnisto, Matti (toim.) *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*. Gum-

- merus Kirjapaino Oy, Jyväskylä: 432–434.
- Uino, Pirjo 1997. *Ancient Karelia : archaeological studies. Muinais-Karjala: arkeologisia tutkimuksia*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 104. Helsinki.
- Uino, Pirjo 2003. Kunnittainen katsaus luovutetun Karjalan muinaisjäännöksiin, arkeologiaan tutkimuksiin ja löytöihin. Saarnisto, Matti (toim.) *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä: 505–511.

Loppuviitteet

- 1 Uino (1997: 242) esittää Kivennavan tiedoissa muuna mahdollisena muinaisjäännöksenä Kivennavan Vehmaisten Linnamäen (KIVE M1), josta kootut tiedot kuitenkin täsmäävät tässä esiteltävään Raudun Vehmaisten Linnamäkeen. Uinon tiedot perustuvat Ester Kähösen vuonna 1959 julkaistuun *Vanha Äyräpää* -teokseen. Kähönen on käyttänyt lähteenä A. Leinon 1880 laatimaa kihlakuntakertomusta, mutta on nähdäkseni sekoittanut Raudun Vehmaisten ja Kivennavan Vehmaisten samannimiset kylät keskenään. Kähösen esittämä kuvaus tarkoittaa Kivennavan sijaan siis Raudun Vehmaisten Linnamäkeä.
- 2 Appelgren viittaa virheellisesti sanomalehti Morgonbladetin vuoden 1876 sivuun 181, vaikka asia on ilmestynyt lehden numerossa 186 (ilmestymispäivä 14.8.1876). Viipurilaisen osakunnan matkakertomus alkoi lehden vuosikerran numerosta 181.
- 3 Sakkolan Kiviniemeen mahdollisesti 1500-luvulla rakennetun linnoituksen maavallien jäännöksiä on paikalla yhä vieläkin näkyvissä.

FM Juha Ruohonen on Turun yliopistossa työskentelevä arkeologi.
Sähköposti: jukaru@utu.fi.

Jussi Moisio

Miekansirpaleita Sauvosta – Möyrymäen gladiuksen analyysi

Svärdfragment från Sagu – en analys av gladiuset från Möyrymäki

I 1983 i Sagu undersökte arkeologer en del av ett brandgravfält som har daterats till den romerska järnåldern. Det undersökta området var endast 3 x 3,5 m stort, men det innehöll vapen och andra fornynd. Det intressantaste fyndet bestod av järnbitar som härstammar från ett tveeggat svärd. Det är möjligtvis ett gladius, som kan dateras till äldre romersk järnålder (period B). Arkeologer har tidigare upptäckt tre liknande svärd i Åbo. Alla av dessa förekom i brandgravar (brandgropar) av germansk typ. Det svärd som behandlas här härstammar från en annorlunda, oidentifierad gravform.

Taustaa

Vuoden 1983 kesällä Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kokoelmiin päätyi Sauvon Möyrymäestä (Muinaisjäännösrekisteri: 738010036) muiden löytöjen ohella runsaasti rautaesineiden katkelmia, joiden joukossa oli mukana palasia mahdollisesta kaksiteräisestä miekasta (Luoto & Riikonen 1984: 2). Kalmisto, josta esinelöydöt ovat peräisin, sijaitsee aivan Sauvon keskustan länsipuolella, nimensä kohteelle antaneen mäen eteläisellä moreenirinteellä. Esineiden perusteella kohde on ajoitettu roomalaisajalle (0/50–375/400 jaa.) (Luoto 1990: 47–48), jolloin se oli aivan Sauvon keskustaan asti ulottuneen muinaislahden rannan tuntumassa (kartta 1).

Lahden ympäristö näyttää muodostaneen roomalaisajalla ympäristöään tiiviimmän asutuskeskittymän. Möyrymäestä noin 550 m etelään sijainneella saarella, joka kuroutui roomalaisajalla niemeksi, sijaitsi samaan aikaan käytössä ollut Ala-Junnolan kalmisto ja tämän vieressä olevalta Kalmasmaiden kohteelta on löydetty roomalaisajalle ajoitettua keramiikkaa (Keskitalo 1979: 43–46; Muinaisjäännösrekisteri: 738010042). Alueen vanhempaa rautakautta edustavat

myös Lautkankareen linnavuori, hieman kauempana länsilounaassa oleva Korvalan ruumis- ja polttokalmisto sekä pohjoisessa sijainnut Säkäränkankareen maansekainen rökkiö, mutta sen ajoitus on kuitenkin epävarma. Sauvon kirkon itäpuolelta on lisäksi muutamia merkkejä vanhemman rautakauden toiminnasta (Raika 2001: 7, 74; Luoto 1990: 38–43, 56–57; Schauman-Lönnqvist 2006). Roomalaisajan jälkeen asutus näyttää kuitenkin häviävän Sauvosta, sillä seuraavat selkeät merkit alueen asutuksesta ovat peräisin vasta viikinkiajalta (Luoto 1990: 66).

Möyrymäen kalmisto löydettiin toukokuussa 1983, kun paikalle rakennetun omakotitalon viereistä rinnettä tasoitettiin kukkamaaksi. Tuolloin maanmuokkauksen yhteydessä alkoi tulla vastaan runsaasti pienempiä ja suurempia raudankappaleita, joiden joukossa oli tunnistettavissa miekan lisäksi myös kilvenkupuran palasia. Kalmiston olemassaolo ei tullut varsinaisena yllätyksenä, sillä tontilta oli löydetty jo edellisenä vuotena yksittäinen keihäänkärki kaivausalueelta 22 m länsilounaaseen, mutta tuolloin kohdetta pidettiin täysin tuhoutuneena ja jatkotutkimuksia ei pidetty aiheellisenä (Luoto & Riikonen 1984: 2). Uusien esinelöytöjen valossa kukkamaan ja sen

Kartta 1. Sauvon vanhemman rautakauden kohteet ja muinaislahden rantakorkeudet roomalaisajan alussa (n. 10 m, tummanharmaa) sekä lopussa (n. 8 m, vaaleanharmaa). Korkeuskäyrät 10 m välein. (Piirros: J.K. Moisio)

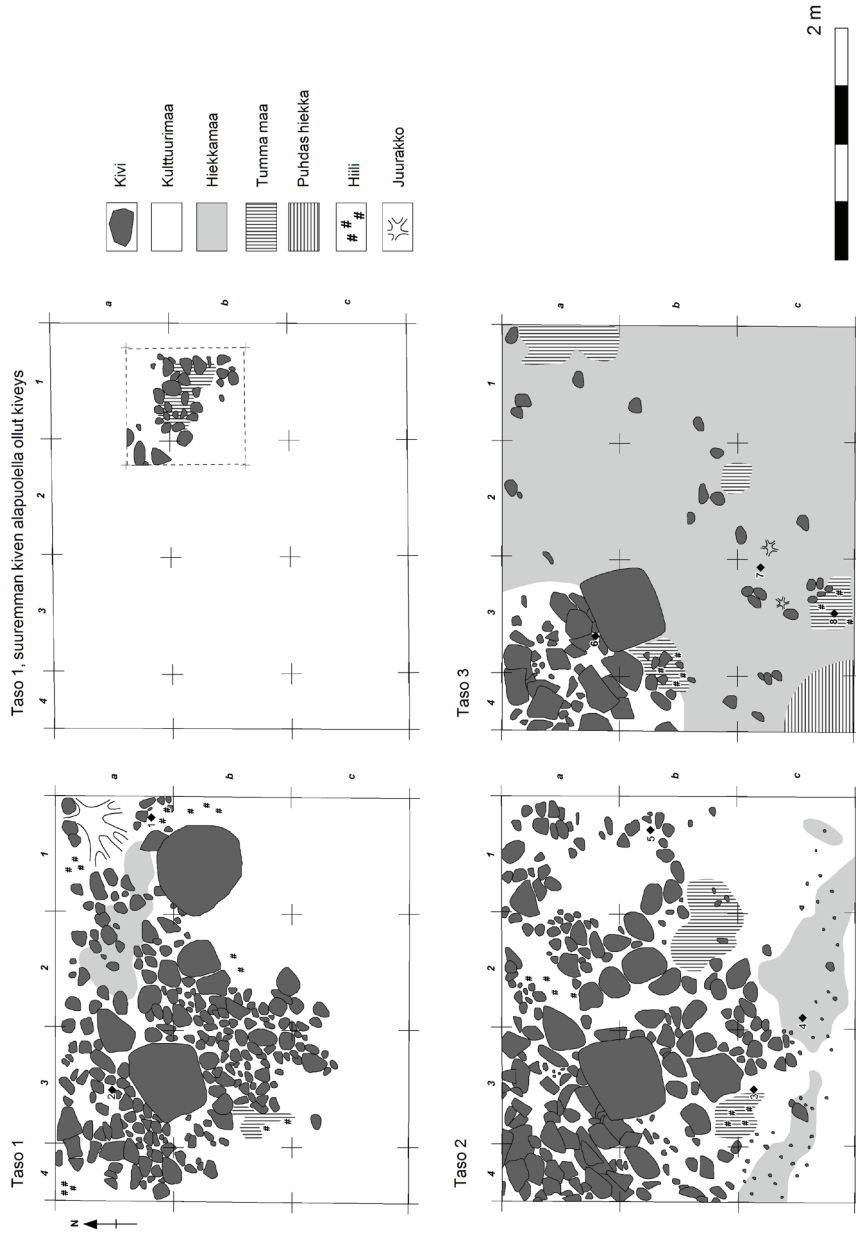
lähiympäristön tutkiminen tuli kuitenkin ajankohtaiseksi, joten paikalla suoritettiin kolmen päivän mittainen pelastuskaivaus saman vuoden heinäkuussa ja tämän myötä alueelta paljastui osa todennäköisesti laajempaa kalmistokiveystä ja roomalaiselle rautakaudelle ajoittuvia esinelöytöjä (Luoto & Riikonen 1984; Luoto 1990: 47–48).

Vuoden 1983 kaivaukset rajautuivat melko pienelle alalle, ja 3 x 3,5 m kaivausalueen (kartta 2) lisäksi kohteen ympäristöön yritettiin kaivaa koekuoppia, mutta tästä jouduttiin luopumaan maaperän kivitys-tyden vuoksi (Luoto & Riikonen 1984: 3). Kalmiston tutkittu osa muodostui kahdesta suuremmasta kivistä ja näiden ympärille tehdystä kiveyksestä, joka koostui mukula-kivistä ja hiekkakivilaaista. Osa esineistä löydettiin kalmistokiveyksen alueelta, sen reunasta tai selvästi sen eteläpuolelta. Esinelöytöjen lisäksi alueelta ei löytynyt mui-

ta selkeitä merkkejä haudoista ja palaneita luunsirujakin löytyi vain kymmenen palaa, jotka ovat liian pieniä tunnistettaviksi (Luoto & Riikonen 1984: 3–5). On mahdollista, että koekuoppien kivet liittyvät kalmistorakenteeseen ja tutkimusalueen ulkopuolella voikin olla vielä jonkin verran maanmuokkaukselta säästynyttä kalmistoa (Luoto & Riikonen 1984: 5; Raika 2001: 53–53).

Möyrymäen löytöaineistoa on aiemmin käsitelty melko lyhyesti ja esineille on pyritty myös antamaan ajoituksia (Luoto 1990: 47–48). Entistä laajemman tutkimus-aineiston avulla esineitä voidaan kuitenkin nykyään analysoida aikaisempaa tarkemmin ja joissakin tapauksissa tietyille esinetyypeille voidaan antaa paljon rajatumpi ajoitus. Toisten löytöjen kohdalla aikaisempi ajoitus puolestaan muuttuu paljon laveammaksi, sillä uudemmat tutkimukset ovat osoittaneet niiden pysyneen käytössä paljon aiemmin

Kartta 2. Möyrymäen kalmiston tutkittu alue ja rakenne. Löydöt: 1. Kupariseoksen neulan katkelma; 2. Korkeaharjainen keihäänkärki; 3. Mahdollinen keihäänkärki ja raudan katkelmia; 4. Mahdollisia kilven niittejä ja raudan katkelmia; 5. 2 palaa rautaa; 6. Mahdollinen keihään putken katkelma; 7. Preussilaisen sivusarjan silmäsolki; 8. Gladiuksen ja kupuran kappaleita. Lisäksi raudan katkelmia. (Piirros: J.K. Moisio, alkuperäiskarttojen Luoto & Riikonen 1984 pohjalta)

oletettua pitempään. Koska Möyrymäestä löytyneitä esineitä on suhteellisen vähän, on perusteltua esitellä niitä yksityiskohtaisemmin ja verrata löytöjä Itämeren piirin muuhun aineistoon ja uudempiin tutkimuksiin.

Esinelöytöjen ajoitus

Vuonna 1982 irtolöytönä talteen otettu keihäänkärki on säilynyt melko hyvin, vaikkakin sen putkesta puuttuu alaosa (kuva 1). Muodoltaan se noudattaa Salon Ila2-tyypin keihäänkärkiä, joissa lehti on poikkileikkaukseltaan vinoneliö, harja on matala ja lehden reunat kaartuvat loivasti leveimmästä kohdasta kohti kärkeä (Salo 1968: 136). Suomesta löytyneet tämänkaltaiset keihäänkärjet on tyypillisesti ajoitettu esiroomalaisen ja vanhemman roomalaisajan taitteesta periodin loppuun ja muualla niitä tunnetaan myös nuoremman roomalaisajan alusta. Uudemmassa skandinaavisessa kronologiassa kyseisten keihäänkärkien (tyyppi 3) ajoitus noudattaa lähestulkoon samaa linjaa ja kronologiassa on vain pieniä tarkennuksia. Kyseiset keihäänkärjet ajoittuvat vanhemman roomalaisajan alusta aina nuoremman roomalaisajan alkupuolelle saakka (n. B1–C1b-periodin puoliväliin) (Salo 1968: 136–137; Ilkjær 1990: 328). Kyseinen laveampi ajoitus sopii myös Möyrymäen keihäänkärkeen, sillä sen kanssa ei löytynyt mitään mikä mahdollistaisi ajoituksen tarkentamisen.

Möyrymäen toinen keihäänkärki (kartta 2: löytö 2; kuva 2) löytyi kaivausalueen länsipuolella sijaitsevan suuren kiven vierestä ja se on ajoitettu karkeasti nuoremmalle roomalaisajalle, vaikkakin myös hieman varhaisempaa tai myöhäisempää ajoitusta on pidetty mahdollisena (Luoto 1990: 48). Keihäänkärjen lehdet ovat osittain vaurioituneet ja putki on katkennut kaulan kohdalta. Putkesta on mahdollisena jäänteinä saman kiven vierestä löytynyt kaareva raudanpala (kartta 2: löytö 6), mutta varmaa tämä ei ole. Poikkileikkaukseltaan lehti on jyrkän korkeaharjainen, lähes nelisakaraisen tähden muotoinen. Keihäänkärki kuuluu Suomisen (1979: 16–30) luokittelemiin korkeaharjaisiin kärkiin ja vastineita sille on löydettyissä skandinaavisesta aineistosta. Putken puuttuminen rajoittaa tarkempaa tunnistamista, mutta lähimpinä vastineina voidaan pitää Skiaker ja Skiolum-tyypin (Vennolum ja Skiaker-tyyppien välinen hybridimuoto) kärkiä. Skandinaviassa Skiaker-tyypin keihäänkärjet olivat käytössä melko lyhyen aikaa nuoremman roomalaisajan alkupuolella (C1b-periodin jälkipuoli) ja putken puuttumisen aiheuttamista epävarmuustekijöistä huolimatta ei liene syytä epäillä 200-luvun eaa. ensimmäiselle puoliskolle menevää ajoitusta (Ilkjær 1990: Abb 76, 111, 121, 328).

Kalmiston tarkimmin ajoitettavana esineenä voidaan pitää viitansolkea (kartta 2: löytö 7; kuva 3), joka löytyi kalmistokiveyk-

Kuva 1. Vuonna 1982 irtolöytönä saatu keihäänkärki. TYA 227: 13 (Kuva: J.K. Moisio).

Kuva 2. Kaivauksissa löytynyt korkeaharjainen ja osittain hajonnut keihäänkärki. TYA 227: 6 (Kuva: J.K. Moisio)

sen eteläreunasta. Soljen neula, jousi ja neulakota ovat hajonneet, mutta muuten esine on säilynyt melko hyvin. Kyseessä on preussilaisen sivusarjan solki (*preußische Nebenserie*, "silmäsolki"), jossa on nähtävissä sahalaita-, viiva- ja häränsilmäkoristelua. Lähimpinä vastineina voidaan pitää Almgrenin solkia 58 ja 59 (Almgren 1923: Tafel III), joita esiintyy laajalla Veikseliltä Baltiaan ulottuvalla alueella (Almgren 1923: 29–30; Godłowski 2011: 71). Itäeurooppalaisessa kronologiassa ne sijoittuvat nykyään ajoituksensa puolesta aikavälille 70/80–120 jaa. (B2a-periodi) ja niitä voidaankin pitää kyseisen ajanjakson johtomuotoina (Godłowski 2011: 71).

Kaivausalueen eteläreunasta, kukkaan kohdalta, löytyneet kupuran ja miekan kappaleet (kartta 2: löytö 8) on mahdollista tunnistaa jonkinasteisella varmuudella. Kupurasta on säilynyt parhaiten osia reunuksesta, kaulasta ja laen reunasta, sekä ainakin yksi suurempi laen kappale. Näiden perusteella kupuran lähimpinä vastineina voidaan karkeasti pitää skandinaavisen typologian mukaisia 1- ja 2-tyypin kupuroita, joihin luokituu Salon nipukka- ja suippolakiset kupurat (Ilkjær 1990: 358, Abb. 199; Salo 1968: 143–148). Koska tarkempi typologinen määrittely ei ole mahdollista, kupuran ajoitus kattanee koko vanhemman roomalaisajan. Kupurassa on huomionarvoista myös se, että yhdessä säilyneessä kappaleessa on kaksi vierekkäistä niitinreikää. Ensimmäisessä on vielä tallella puolipallonmuotoinen niitti, joka ulottuu aivan seuraavan niitinreian viereen ja se olisi siten estänyt rinnakkaisen

niitin käyttämisen (kuva 4). Ehkä kyseessä on valmistusvaiheessa tapahtunut virhe tai vaihtoehtoisesti kupuraa on käytetty useamassa kilvessä ja jäljellä oleva niitti ei ole alkuperäinen.

Kupuran kanssa löytyneet miekansirpaleet on tunnistettavissa kaksiteräisen miekan jäänteiksi. Miekasta on säilynyt runsaasti paloja säilästä ja muutamia ruodon katkelmia, joiden pohjalta on voitu piirtää ja arvioida miekan muotoa (kuva 5). Miekkaan voidaan laskea kuuluvaksi myös Luodon erillisen esineen katkelmaksi tulkitsema säilän kärki (Luoto & Riikonen 1984: 2). Kärjen virhetulkinta on ymmärrettävä, sillä korroosion johdosta sen poikkileikkaus on lähes linssinmuotoinen ja muissa säilän osissa on vielä havaittavissa ainakin osittain keskiharja ja vinoneliönmuotoinen poikkileikkaus. Koska säilän osat ovat pahoin vaurioituneet ja osa katkelmista on hajonnut toisiinsa nähden liittäin, on miekan todellista pituutta tai leveyttä mahdoton määrittää tarkasti. Yksittäisinä kappaleina mitattuna katkelmat antavat miekasta todellisuutta paljon pidemmän mitan. Varovaisesti voidaan kuitenkin arvioida, että säilän pituus on todennäköisesti ollut hieman yli 50 cm, jolloin kyseessä olisi *gladius*-tyyppinen miekka, eikä esimerkiksi *semispatha* tai *spatha* (Miks 2007a: 23). Miekkan huonon säilyneisyyden johdosta sille ei voida antaa tarkempaa typologista ryhmää, mutta ajoituksensa puolesta se kuulunee kupuran perusteella vanhemmalle roomalaisajalle.

Pääosa muusta löytöaineistosta on niin rikkonaista ja pientä, että tarkempi tunnis-

Kuva 3. Preussilaisen sivusarjan silmäsolki. TYA 227: 11 (Kuva: J.K. Moisio)

Kuva 4. Kupuran kappale ja puolipallonmuotoinen niitti, jonka vieressä on nähtävissä toinen niitinreikä. TYA 227:8 (Kuva: J.K. Moisio)

Kuva 5. Möyrymäen gladiusmiekan osat. Ruodon yläosan ja kärjen väliset kappaleet ovat satunnaisessa järjestyksessä, sillä osien järjestystä ei korroosion ja pahojen vaurioiden vuoksi voi päätellä. (Piirros: J.K. Moisio)

taminen on melko vaikeaa. Itäisen kiven vierestä löytyi kupariseoksisen neulan katkelma ja muutamia luunmuruja. Hieman näistä etelään löytyi myös raudankappaleita, mahdollisesti putkesta (kartta 2: löydöt 1 ja 5). Kiveyksen eteläreunasta puolestaan löytyi raudan kappaleita ja mahdollinen keihäänkärki (kartta 2: löytö 3), joka on kuitenkin niin huonosti säilynyt, että sitä ei voida tunnistaa tarkemmin. Lisää raudan kappaleita löytyi miekan ja kupuran itäpuolisesta ruudusta ja näiden joukossa oli myös mahdollisesti kilven niittejä (kartta 2: löytö 4) (Luoto & Riikonen 1984: 3–4). Koska kalmisto on vaurioitunut maankäytössä ja kukkamaan muokkauksen yhteydessä löydöt ovat voineet sekoittua vielä lisää, on mahdollista, että ainakin osa miekan ja kupuran läheisyydestä löytyneistä esineistä olisi samasta haudasta (löytö 4, mahdollisesti myös löytö 3 sekä aiemmin mainittu preussilaisen sivusarjan silmäsolki). Vaikka tätä tulkintaa ei voida sulkea pois, niin siihen liittyy suuria epävarmuustekijöitä, joiden johdosta tähän tulisi suhtautua suurella varauksella.

Suomen gladiukset roomalaisajan kontekstissa

Roomalaisajan gladiuslöydöt ovat Suomessa todella harvinaisia, joten niitä on syytä tarkastella hieman tarkemmin. Populaarikulttuurin ansiosta roomalaisajan lyhyitä kaksiteräisiä miekkoja, gladiuksia, voidaan pitää yhtenä Rooman legioonien tunnetuimmista

symboleista, mutta alun perin kyseessä oli Pyreneiden niemimaan keltiberien käytössä ollut ase, jonka roomalaiset omaksuivat käyttöönsä mahdollisesti toisen puunilaissodan aikana (218–202 eaa.) (Connolly 2006: 130; Bishop & Coulston 2006: 54–56). Miekkatyyppi säilyi käytössä läpi vanhemman roomalaisajan ja myös pitkälle nuoremman roomalaisajan puolelle, mutta vähitellen gladiukset korvautuivat pitemmällä spathatyyppin miekoilla, joita joissakin lähteissä pidetään virheellisesti pelkästään ratsuväen aseina. Kuvalähteiden perusteella kyseessä on kuitenkin yleisesti käytössä ollut asetyypin (Miks 2007b: Vortafel B; Bishop & Coulston 2006: 154, 157).

Suomesta on aiemmin löydetty kolme lyhyttä ja melko kevytrakenteista gladiusta, sekä yksi tikari (*pugio*), joka on mahdollisesti tehty katkenneesta gladiuksesta (Salo 1968: 124, 128–129; Tafel 10: 1; 20: 1; 27: 1; 23: 1). Aikaisemmin miekkoja on pidetty germaaniin tekemänä kopioina roomalaisista vastineista niiden pienen koon ja keveyden vuoksi. Tämän lisäksi miekkojen piirteiden perusteella niille on pyritty löytämään todennäköiset valmistusalueet Keski-Euroopasta (Salo 1968: 125). Maarian Kärämäen ja Saramäen kalmistoista löytyneet miekat muistuttavat läheisesti toisiaan (miekkojen koko, vinoneliönmuotoinen poikkileikkaus, lyhyt ja pyöreä ruoto sekä viisto säilän ja ruodon välinen kulma) ja näiden piirteiden perusteella valmistusalueena on pidetty Veikselin–Oderin seutua. Pyhän Katariinan kirkon läheisyydestä (nyk. Turun ylioppi-

laskylä) irtolöytönä saatu miekka poikkeaa näistä piirteiltään (linssinmuotoinen poikkileikkaus, suorakulmanmuotoinen ruodon poikkileikkaus ja jyrkkä kulma säilän ja ruodon välillä), ja sen valmistusalueeksi onkin ehdotettu Elben tai Reinin seutua (Salo 1968: 125–126; 1984: 213; 1985: 86).

Todellisuudessa kyseisten miekkojen alkuperän tutkiminen on paljon vaikeampaa, eikä niille voitane antaa selkeää valmistus-alueetta. Toisin sanoen Suomen gladiuslöydöt voivat olla roomalaista tai germaanista alkuperää. Salon tekemät tulkinnot miekoista pohjautuivat pitkälti Martin Jahnin (1916) tutkimustyöhön. Nyt sata vuotta myöhemmin käytössä oleva tietomäärä gladiuksista on kasvanut valtavaksi, mutta se ei kuitenkaan tarkoita, että aineiston tulkinta olisi yhtään helpottunut. Kattavimmin roomalaisaikaisista gladiuksista ja spathoista on kirjoittanut Christian Miks, joka on massiivisessa kaksiosaisessa teoksessaan *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit* (2007a; 2007b) käsitellyt todennäköisesti suurimman osan Euroopan ja lähi-alueiden gladiuslöydöistä. Hänen työssään kaikki kolme Suomesta aiemmin tunnistettua gladiusta kuuluvat päätyyppiin Mainz ja tarkemmin alatyyppiin Haltern-Camulodunum. Yhteensä Miks on tunnistanut samaan alatyyppiin kuuluvia miekkoja 43 kappaletta ja ne ovat levinneet hyvin laajalle alueelle (kartta 3). Suurin miekkakeskittymä rajautuu Reinin molemmille puolille, mutta niitä tunnetaan suuri määrä myös nykyisen Slovenian alueelta. Kaukaisimmat vastineet löytyvät Skotlannista ja Egyptistä. Suuri osa näistä miekoista on selkeistä hautakonteksteista, mutta niitä on löydetty myös roomalaisten legioonalaisten ja auxilia-joukkojen leireistä (Miks 2007a: 62–64; 2007b: Tafel 16–22).

Miks (2007: Tabelle 6) noudattaa Salon aikaisemmin esittämiä ajoituksia, joiden perusteella Maarian Kärämäen ja Saramäen gladiukset ajoittuisivat B2-periodille ja irtolöytönä saatu kolmas miekka ajoittuisi mahdollisesti samalle periodille. Tämän suhteen Salo ei ole kuitenkaan yhtä varma, koska löydöltä puuttuu tarkempi konteksti (Salo 1968: 20, 42, 57). Uudemmassa tutki-

muksessa Maarian Kärämäen miekalle on kuitenkin esitetty paljon laajempaa ajoituskellista aikaväliä, joka käsittää ajanjakson vanhemman roomalaisajan alusta nuoremman roomalaisajan alkupuolelle (B1–C1a). Saramäen miekan ajoitus puolestaan pysyy B2-periodilla (Ilkjær 1990: 368, 379). Pyhän Katariinan kirkon miekkalöydön ajoitusta voidaan myös laventaa tarkastelemalla muita Haltern-Camulodunum -tyypin miekkoja, jotka kuuluvat pääasiassa vanhemmalle roomalaisajalle (B1- ja B2-periodit), mutta muutaman miekan kohdalla aikahaarukan alkupuoli menee jo esiroomalaisen ajan puolelle (A-periodi) (Miks 2007a: Tabelle 6).

Möyrymäen miekkaan verrattuna aikaisemmat gladiuslöydöt ovat säilyneet melko hyvin. Pyhän Katariinan kirkon irtolöytö on näistä parhaimmasta kunnossa, mutta kyseisen miekan kohdalla näyttäisi myös siltä, että varhaisen konservoinnin yhteydessä siitä on puhdistettu pois suurin osa palopatinasta ja korroosiosta. Puhtaasta pinnasta huolimatta miekka on kuitenkin todennäköisesti ollut polttoroviolla, sillä sen karkaisu on pilattu ja miekka on taivutettu U-kirjaimen muotoon. Miekassa on myös mielenkiintoisena piirteenä mahdollisia lyöntijälkiä säilän kärjen molemmilla puolilla. Korroosion aiheuttamista vaurioista ne poikkeavat siinä, että ne ovat muodoltaan pyöreäpohjaisia ja niiden kohdalla teränsuu on myös taittunut hieman sivuun. Vaikka roomalaisaikaisten miekkojen kohdalla voidaankin puhua pistämiseen ja viiltämiseen soveltuvasta aseesta (Connolly 2006: 130–131) ja miekasta puuttuu kärki, niin on merkillepantavaa, että hyvin kevyttä ja lähes pistinmäistä terää olisi käytetty näin selkeästi lyömäaseena. Kärjen puuttumisen liittäminen selkeästi käyttöön on puolestaan epävarmaa, sillä vaurio on voinut tulla miekan elinkaa- ren tultua jo päätökseensä.

Pyhän Katariinan kirkon miekkalöydön tavoin myös Maarian Kärämäen gladius oli taivutettu U-kirjaimen muotoon ennen hautaamista ja sen pinnassa on vielä tallella alkuperäistä korroosiokerrosta. Säilän teränsuut ovat myös kärsineet jonkin verran vahinkoa, mutta muuten miekka on säi-

Kartta 3. Haltern-Camulodonum miekkojen levintä. (Piirros: J.K. Moisio)

lynnyt melko hyvin ja sen muoto on rekonstruotavissa. Saramäen miekka on puolestaan säilynyt kolmikosta kaikkein huonoiten, sillä se on vaurioitunut pahoin ja hajonnut kolmeen osaan. Alun perin se on ennen hautaan asettamista taivutettu litteän S-kirjaimen muotoiseksi ja se on katkennut juuri näiden taitteiden kohdilta. Muita vaurioita on selkeimmin havaittavissa teränsuiden alueella. Näiden perusteella molempien miekkojen käyttöjälkien analysointi on melko vaikeaa tai jopa mahdotonta.

Möyrymäen miekkalöytö edustaa edellisistä poikkeavaa hautaustraditiota, sillä ennen hautaamista sitä ei todennäköisesti rikottu tai taivuteltu pienempään tilaan mahduttavaksi, vaan se asetettiin kalmistoon sellaisenaan. Nykyisellään parhaiten säilyneessä säilän katkelmassa on tosin havaittavissa kaksi loivaa taitekohtaa (kuva 6), mutta ne ovat todennäköisesti peräisin paikalla myöhemmin tapahtuneesta maanmuokkauksesta. Se myös selittäisi kukkamaan tasoitustyön

yhteydessä löytyneiden rautasirpaleiden suuren määrän. Sirpaleiden murtopintojen tarkastelu vahvistaa epäilyä, sillä osa niistä on melko teräviä ja ne erottuvat selkeästi alkuperäistä pintaa peittävästä korroosiosta ja sen aiheuttamista vaurioista. Vaikka Möyrymäen kalmistoa pidetään polttokalmistona (Luoto 1990: 47), niin asehautausta ei kuitenkaan tehty minkäänlaiseen palokuoppahautaan, kuten Maarian Kärämäen ja Saramäen sekä todennäköisesti myös Pyhän Katariinan kirkon irtolöydön kohdalla tapahtui. Tällöin Möyrymäen miekkalöytö ei ole ainoastaan ensimmäinen gladius Aurajokilaakson ulkopuolelta, vaan se edustaa myös germaanisesta Kärämäen hautaustraditiosta poikkeavaa hautaustapaa.

Lopuksi voidaan tarkastella Maarian Kärämäen tikarilöytöä, josta on jo aiemmin todettu, että se on todennäköisesti valmistettu katkenneesta miekasta (Salo 1968: 128–129). Gladiusten tavoin roomalaiset omaksuivat myös pugio-tyypin tikarit sotiessaan keltiberejä vastaan Pyreneiden niemimaalla. Vaikka kyseessä oli tavanomaisten sotilaiden varuste, niin nykyään kyseinen tikarityyppi kuitenkin muistetaan parhaiten aseena, jollaisia tasavaltalaiset käyttivät Caesarin surmaamiseen vuonna 44 eaa. (Bishop & Coulston 2006: 56). Varhaisimmat legioonalaisten käytössä olleet tikarit on ajoitettu 100-luvulle eaa., mutta vielä tuolloin niiden levintä rajoittui ainoastaan Pyreneiden niemimaan alueelle. Pugiodien käytön yleistymisestä sotilaiden keskuudessa on olemassa suoria todisteita vasta seuraavan vuosisadan

puolelta, Gallian sodan aikaisen Alésian piirityksen (52 eaa.) löytöaineistosta, ja ne pysyivät käytössä 200-luvun jaa. puoliväliin saakka (Saliola & Casprini 2012: 9, 24; Feugère 2002: 66–68).

Maarian Kärämäen pugion tulkinta miekasta uudelleen taotuksi tikariksi on sinänsä uskottava, eikä sitä voida suoranaisesti kumota. Jos kyseistä tikarityyppiä kuitenkin tarkastellaan paljon laajemman lähteaineiston pohjalta, niin lopputulos muuttuu jälleen kerran paljon monitulkintaisemmaksi. Poikkileikkaukseltaan linssinmuotoisesta Maarian Kärämäen pugiosta puuttuvat kaikki klassisen roomalaistikarin tuntomerkit, kuten korkea keskiharja, leveä ruoto, jossa on niitinreiät kahvaa varten, sekä kahvan kiinnitykseen käytetyt niitinreiät terän tyvessä. Kyseiset piirteet edustavat kuitenkin vain yhtä kategoriala. Varhaisella keisariajalla kyseisen mallin rinnalla oli nimittäin käytössä tikareita (terämalli C2), joista voi puuttua korkea keskiharja, niitinreiät ja jonka ruoto voi olla hyvinkin kapea (Saliola & Casprini 2012: Diagram I/1, 17–22). Muotonsa lisäksi Maarian Kärämäen pugio vastaa myös kokonsa puolesta läheisesti varhaisen keisariajan tikareita. Vastaavanlaisia tunnetaan mm. Kingsholmista ja Mehrumista ja ryhmään kuuluu myös yksityisten keräilijöiden tikareita, joiden löytöpaikka ja -konteksti ovat tuntemattomia (Bishop & Coulston 2006: Figure 42; Saliola & Casprini 2012: Section A1: 43–44).

Hautalöytönä saatu Maarian Kärämäen tikari on säilynyt todella hyvin. Vaikka esi-

Kuva 6. Vääntynyt gladiuksen teräkatkelma. Vauriot ovat todennäköisesti syntyneet melko myöhäisessä vaiheessa. TYA 227:12 (Kuva: J.K. Moisio)

neessä on koko matkalla korroosion syövyttämiä kuopanteita, niin tikarin teränsuissa on edelleen säilyneenä teräviä kohtia joihin varomaton tutkija voisi satuttaa itsensä. Ainoastaan ruodon kohdalla on havaittavissa melko tuoreen oloista korroosiota. Pugion terä on myös taipunut kevyesti kaarelle, mikä lienee tapahtunut esineen ollessa polttoroviolla. Ajoituksensa puolesta tikaria on alun perin pidetty B2-periodille kuuluvana (Salo 1968: 44), mutta muiden esineiden perusteella hautakokonaisuuden ajoitus kattaa laveammin koko vanhemman roomalaisajan (B1–B2) (Ilkjaer 1990: 368).

Lopuksi

Vaikka käsityksemme Möyrymäen kalmiston rakenteesta on edelleen melko puutteellinen, niin jo löydettyjen esineiden tunnistamisen ja tarkemman ajoittamisen avulla voidaan saada uutta tietoa kohteesta. Näiden tietojen perusteella aikaisemmin karkeasti roomalaisajalle ajoittuva kohde näyttäisi olleen käytössä vanhemmalta roomalaisajalta nuoremman roomalaisajan alkupuoliskolle, jonka jälkeen sen käyttö näyttää päättyneen. Tämän perusteella se rinnastuu Korvalan kalmistoon, joka hylättiin vanhemman roomalaisajan päättyttyä ja tämän jälkeen ainoastaan Ala-Junnolan kalmisto näyttää pysyneen käytössä nuoremman roomalaisajan jälkipuoliskolle saakka, jonka jälkeen sen kohtalona näyttää olleen hylkääminen (Schauman-Lönnqvist 2006; Keskitalo 1979: 43–46). Syistä kalmistollisen asutuksen päättymiseen tai taantumiseen Sauvossa nuoremman roomalaisajan kuluessa/lopulla voidaan toistaiseksi vain esittää arvailuja ja vastauksien saamiseksi alueella pitäisi tehdä laajamittaisempia inventointeja ja kaivauksia.

Tutkimuksen kannalta Möyrymäen kalmisto on pienestä aineistomäärästään huolimatta hyvin antoisa ja osoittaa sen, että vanhojen löytöjen uudelleenanalysoinnin avulla voidaan saada uutta tietoa esineistä ja kaivauskohteesta. Vaikka kyseessä on kirjoittajan subjektiivinen mielipide, niin Möyrymäen miekkalöytöä voidaan pitää merkittävänä, sillä kyseessä on vasta neljäs gladiuslöytö Suo-

men alueelta. Aikaisemmissa tutkimuksissa (mm. Salo 1984: 214; Raninen 2005: 52–53) on korostettu gladiusmiekkojen kantajien korkeaa statusasemaa aikakauden yhteisöissä. Tämän lisäksi Möyrymäen hautauksen aseyhdistelmä (miekka, kilpi ja mahdollisesti myös keihäänkärki) noudattaa Suomen lounaisella rannikkoalueella vallinnutta germaanista asehautaustraditiota, jonka vastakohtaa Sauvossa edustavat Ala-Junnolan ja Korvalan kalmistot. Näiden kalmistojen aseellisissa hautauksissa noudatettiin edelleen vanhempaa balttilaista asehautaustraditiota, joihin kuului keihäs ja kirves (Salo 1984: 213–214; 1985; Keskitalo 1979: 43–46; Schauman-Lönnqvist 2006). Ala-Junnolan asehautauksen balttilaisesta luonteesta huolimatta osa vainajista oli kuitenkin haudattu germaanityylisiin polttohautoihin, jollaisia ei puolestaan tunneta lainkaan Möyrymäestä. Näyttäisikin siltä, että Sauvon muinaislahden ympäristössä hautauksien ja hauta-antimien kohdalla erilaista alkuperää olevat traditiot alkoivat sekoittua toisiinsa roomalaisajan kuluessa, mutta tämän taustalla olleiden prosessien ymmärtäminen vaatii vielä runsaasti lisätutkimuksia.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Luoto, J. & Riikonen, J. 1984. Sauvo, Vahtinen, Pulkin omakotipalsta. Rautakautisen löytöpaikan kaivaus. Kaivauskertomus. Turun yliopiston arkeologian oppiaine, Turku.
- Raike, E. 2001. Sauvon arkeologinen inventointi. Inventointiraportti nro. 125965. Museoviras-to, Helsinki.
- Suominen, E. 1979. Suomen nuoremman roomalaisajan aseet. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston arkeologian oppiaine, Helsinki.

Internet-lähteet

- Muinaisjäännösrekisteri. Kalmasmäki, 738010042. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_kohde_det1.aspx?KOHDE_ID=738010042> (luettu 15.12.2015)

Kirjallisuus

- Almgren, O. 1923. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen*. Kabitzsch, Leipzig.
- Bishop, M.C. & J.C.N. Coulston. 2006. *Roman Military Equipment From the Punic Wars to the Fall of Rome*. Oxbow Books, Oxford.
- Connolly, P. 2006. *Greece and Rome at War*. Greenhill Books, Lontoo.
- Fèugère, M. 2002. *Weapons of the Romans*. Tempus Publishing, Stroud.
- Godłowski, K. 2011. Vorrömische Eisenzeit und Römische Kaiserzeit im Östlichen Mitteleuropa und in Osteuropa, R. Müller & H. Steuer (Red.) *Fibel und Fibeltracht*: 68–86. De Gruyter, Berliini.
- Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere, Textband*. Jutland Archaeological Society Publications XXV:1. Aarhus University Press, Aarhus.
- Keskitalo, O. 1979. Suomen nuoremman roomalaisen rautakauden löydöt. Helsingin yliopiston arkeologian laitos, moniste n:o 20. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Jahn, M. 1916. *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n.Chr.* Verlag von Curt Kabitzsch, Würzburg.
- Luoto, J. 1990. Esihistorian aika. *Sauvon historia I*. Sauvon kunta, Sauvo.
- Miks, C. 2007a. *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Text*. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen, Band 8. Verlag Marie Leidorf, Rahden.
- Miks, C. 2007b. *Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Katalog und Tafeln*. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen, Band 8. Verlag Marie Leidorf, Rahden.
- Raninen, S. 2005. Tuskan teatteri Turun Kärsämäessä. Ajatuksia ja sitaatteja roomalaisesta rautakaudesta. Osa I: Maarian Kärsämäki ja Itämeren maailma. *Muinaistutkija* 4: 40–71.
- Saliola, M. & F. Casprini. 2012. *Pugio gladius brevis est: History and Technology of the Roman Battle Dagger*. BAR International Series 2404. Archaeopress, Oxford.
- Salo, U. 1968. *Die früh-römische Zeit in Finnland*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 67. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Salo, U. 1984. Pronssikausi ja rautakauden alku, E. Laaksonen, E. Pärssinen & K.J. Sillanpää (toim.) *Suomen historia 1*: 98–249. Weilin+Göös, Espoo.
- Salo, U. 1985. On the Weaponry of the Early Roman Period in Finland and neighboring Areas. *Iskos* 4: 83–92.
- Schauman-Lönnqvist, M. 2006. The Early Iron Age Cemetery at Korvala in Sauvo, T. Schadla-Hall (Ed.) *Finland and Tallinn: Report and Proceedings of the 151st Summer Meeting of the Royal Archaeological Institute in 2005. Supplement to the Archaeological Journal Volume 162 for 2005*: 49–53. The Royal Archaeological Institute, Lontoo.
- Kirjoittaja on Turun ja Saskatchewanin yliopistoissa opiskellut osteoarkeologi, joka suorittaa tällä hetkellä jatko-opintojaan Turussa. jusmoi@utu.fi

Timo Muhonen

Vuorenpaikkoja ja vaaranpaikkoja – kaksi kivirauniota Pohjanmaalta

Bergstroll och farans platser – två österbottniska stenrösen

Två stenrösen, två berättelser, en gemensam underliggande faktor. Texten undersöker två stenrösen som omges av folkliga berättelser om bergstroll och yttre övernaturliga hot mot den kristna befolkningen. Det ena röset finns i Kalajoki, på okänd plats, och det andra på berget Simpsiö i Lappo. Vid första anblicken verkar dessa stenhögar vara kuriositeter, men vid en närmare granskning ger de stöd åt en viktig generell etnografisk analogi: att många stenrösen i själva verket är gränser – även sådana som inte förefaller vara det i första hand.

Ensimmäinen raunio: Kalajoen vuorenpaikat ja vaarojen polut

”Vuoripaikosta puhuttiin. Mettänkätöksessä on paikkoja, jotka ihmisiä luolhansa yrittää. Koivulaspäin on sellaista tapahtunu. On joku päässy karkaamaan peikolta. Peikko on ihmisen kaltaanen. Kovasti sitä peljättiin.”
(SKS KRA Lapua. Väinö Tuomaala 1087. 1945. < Amalia Lassila, emäntä, s. 1864.)

Näin ytimekkäästi kerrottiin kansanperinteen kerääjä Väinö Tuomaalalle Lapualla vuonna 1945 vuorten pelottavista olennoista, joiden vielä varsin myöhään ajateltiin asustavan suurten kallioiden sisällä ja kaukana sydänmailla ja siellä väijyvän viattomia ohikulkijoita (Sarmela 1994: 170). Me voimme hymistellä vuorenpaikoille, mutta ne kuuluvat osaltaan siihen perinteisen kansanuskon mukaiseen yliluonnollisten olentojen kirjajaan kaartiin, jolla oli pesänsä ihmisten mielissä vielä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussakin. Tällaisia olentoja olivat peikonpannahisten ohella esimerkiksi tutut ja vieraat vainajat, vastasyntyneet surmatut lapset ja luonnonpaik-

kojen ”kovat haltijat”, jotka asuttivat kirkkotarhoja, vesiä ja salomaita halki Suomen. Ne aiheuttivat kauhua etenkin niissä vähäverisissä, jotka joutuivat niiden asunnoilla kulkemaan.

Vaikka peikkojen mainitaan edellä olevan ihmisen kaltaisia, ne olivat silti ihmisyhteisön ulkopuolisia ja usein kauhistuttavia otuksia. Peikkojen olinpaikka kuvataan *mettänkätöksiksi* eli suomalais-karjalaisessa kansanuskossa yleisesti tunnetuksi *metsänpeitoksi*. Kyseessä oli erityinen, yleensä ihmisen käymättömissä oleva tila, joka sijaitsi samoin talojen ja kylien ulkopuolella, korpimaiden ja kivikoiden kätöksissä (metsänpeitosta ks. esim. Holmberg 1923; SKMT IV₂ 1933: 707–785; IV₃ 1934: 1993–2012; Rantasalo 1955: 152–162; Tarkka 1994: 82–84; 2005: 292–295; Stark-Arola 2002: 195–196; Stark 2006: 357–380; Kaarlenkaski 2014: 290–291). Näissä maisemissa vaeltanut ei väistämättä joutunut metsänpeittoon, vaan mikäli niin pääsi käymään, oli syypäänä usein jokin vihamielinen yliluonnollinen olento. Tällöin kulkija katosi muun maailman silmistä eräänlaiseen rinnakkaisulot-

tuvuuteen, jäi ikään kuin metsän vangiksi pystymättä löytämään takaisin kotiin. Usein vain erityiset tietoniekat osasivat päästää metsän nielaiseman onnettoman takaisin yli korven ja kotipiirin rajan, jonka tuolla puolen oli metsänhaltijan ja muiden potentiaalisesti pahantahtoisten olentojen valtakunta. Ei siis ihme, että peikkoja pelättiin – ne saattoivat viedä ihmispolon pahimmillaan ikuisiksi ajoiksi pois tästä maailmasta.

Tuomaalan informantti Amalia Lassila puhui aikanaan yleisestä uskomusperinteestä, jota voidaan jäljittää kirjallisten tietojen perusteella ainakin kaksisataa vuotta ajassa taaksepäin. Tällöin pääsemme vuoteen 1754, jolloin Lapuan myöhempi kirkkoherra Christiern Salmenius (1734–1791) kertoi Kalajoen pitäjän kuvauksessaan vuorenpaikoista seuraavasti:

”På et tämmeligen högt bärg, är en stor gråtta med en stor flat sten utan före, hwaruti, efter gemena mans sägen, et bärgstråll skall hafwa sit tilhåld, hwilket ibland, fast mycket sällan, wisar sig, och föregifwes hafwa sina gångar och stegar, som skola wara tämmeligen nötta. Åtskilliga enfalliga bönder, som ägt sina snarwägar på samma tract, hafwa på detta bergstrållets förmenta stigar uprest en sten rössia, och deruppå sat et kors, då de sedan inbillat sig, at trållet blifwit derigenom twungit, at öfwer gifwa denna stig, och et stycke på bäge sidor af detta upresta kors giöra sig en ny wäg. (...) Annors hafwa inbyggarena oendeliga berettelser om tråll, som förmå skada och afhända enom lif och egendom.” (Salmenius 1754: 54.)

Nämä ”useat yksinkertaiset talonpojat” turvautuivat ristiin taistelussaan pelottavan vuorenpikon kulkemisen rajoittamiseksi. Erityisen kiinnostavaa arkeologiselta kannalta on se, että ristin alle kasattiin kiviraunio, ehkä (puu)ristin tueksi, ehkä (myös) jostain muusta syystä. Voi olla, että ristin lahottua jäljelle jäi vain kasa kiviä tulevan ajan metsästäjiä, marjastajia ja muita korven kulkijoita – muinaistutkijoitakin – ihmetyttämään. Luultavasti tällaisia funktioltaan ”epämääräisiä” rökkiöitä on kotimaassamme paljon enemmän, mutta nämä ovat pudonneet Suomen arkeologiassa va-

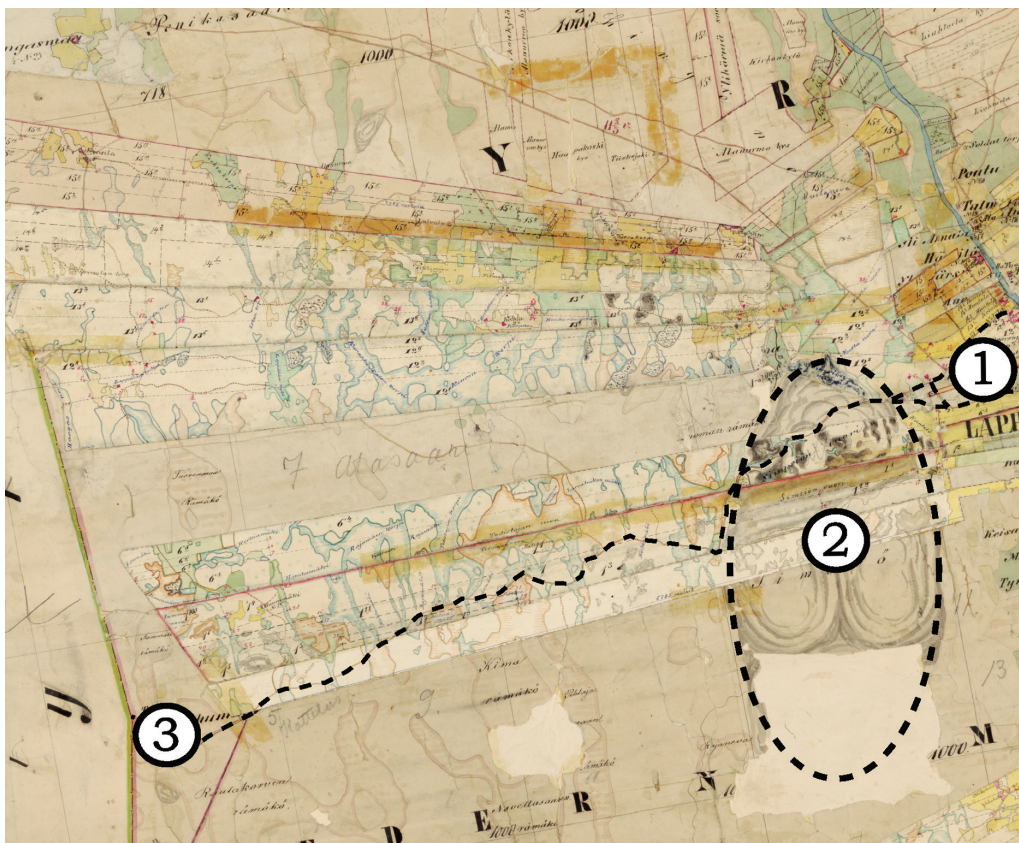
kiintuneeseen ”kaatoluokkaan”, jonne löydötöminä tai vähälöytöisinä jäävät vääjäämättä ja syystä jatkossakin. Myös toinen sinänsä valitettava kohtalo on mahdollinen. Joku voisi nimittäin sanoa monien tutkijoiden kokevan uskomukset edelleen pelottaviksi vuorenpaikoiksi ja kallistuvan siksi oletusarvoisesti, kategorisesti ja yksifunktionaisesti ”käytännöllisen” kannalle mahdollisia eri tulkintavaihtoehtoja miettiessään (tässä tapauksessa voisimme kutsua tätä vaikkapa kaskirauniokompleksiksi). Tämä on osin tiedon, osin uskon puutetta.

Kalajoen ristirauniolle ei Salmeniuksen kertomuksen mukaan olisi tuotu kiviä ohikulkumatkalla, jolloin kyse ei olisi ollut maailmanlaajuisesta akkumulatiivisten kiviröykkiöiden perinteestä (Muhonen 2015a). Päinvastaiseen ajatukseen voisi päätyä siitä syystä, että Suomessakin on tunnettu tapa lisätä kiviä pelottaville paikoille – kuten seuraavaksi kiintopisteeksemme valittu rökkiökin osaltaan kertoo. Mutta koska Salmenius pysyi tässä suhteessa valitettavan hiljaa, jää asia lopulta täysin arvailujen vaaraan.

Jälkimmäinen raunio: kun raha rökkiöön kilahtaa, niin kulkija ohitse vilahtaa

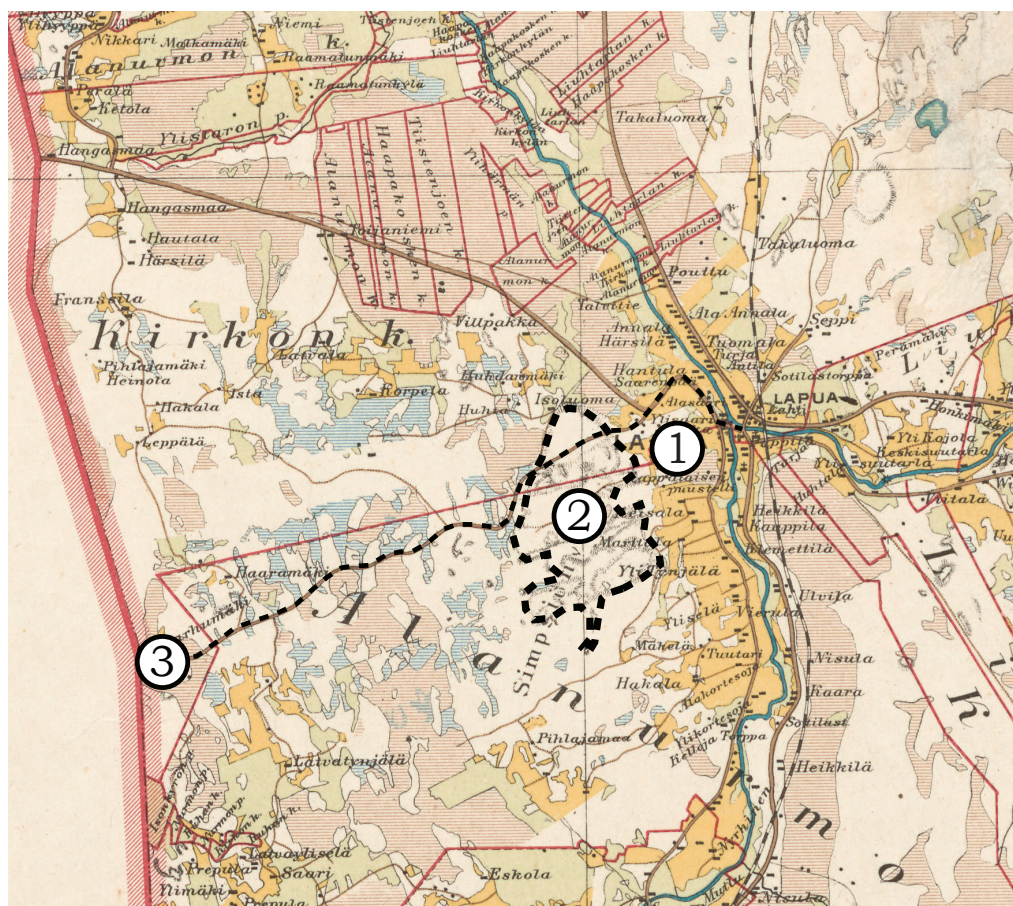
Siirtyessämme Kalajoelta etelämmäksi pohjalaisia lakeuksia pitkin aina Lapualle asti, pääsemme takaisin Amalia Lassilan kotiseudulle eli samaan pitäjään, jonne Salmenius myöhemmin tavallaan sopivasti sattui siirtymään kirkkoherraksi. 1700-luvun kirjalliset lähteet tuntevat myös sieltä pelottavan paikan, Simpsiövuoren, jossa seisoi kiviraunio. Ja vuorenpaikoilla oli tälläkin kalliokumpareella asuntonsa. Toinen yhdistävä tekijä oli junttu, jota pitkin oli kulkijan taivallettava. Tässä tapauksessa kyseessä oli vanha vuoren yli johtava ratsupolku, niin kutsuttu kirkkotie, joka vei Lapualta länteen Kyrönjoelle ja aina Isonkyrön vanhalle Herran huoneelle asti. Liikenne näiden paikkakuntien välillä kulki aiemmin tätä tietä ja sanotaan, että ylimaan asukkaat aina Töysää myöten kulkivat aikoinaan sitä pitkin

Kuva 1. Osa Lapuan pitäjänkartasta (Lapua 2311 07 Ia.* -/-). Kartta perustuu vuosien 1749–1917 välin aineistoon. 1 = Lapuan kirkonkylä, 2 = Simpsiövuori, 3 = Vanhan kirkkotien varrella ollut Karhumäen torppa, josta vähän matkaa länteen päin tullaan Kyrönjoelle. Vuoren yli kulkeva vanha kirkkotie on merkitty ohuella katkoviivalla. Tämä tie on piirretty myös vuoden 1757 pitäjänkartalle.

Kuva 2. Osa Lapuan kihlakuntakartasta, piirretty vuosina 1900–1903 (Lapua Yleisk. Ia* 33:- -). 1 = Lapuan kirkonkylä, 2 = Simpsiovuori, 3 = Karhumäki. Simpsiovuoren ja Karhumäen välillä levittäytyy edelleen laajahko asumaton korpi- ja neva-alue, kuten vielä tänäkin päivänä. Karttaan ohuella katkoviivalla merkitty tie näyttää seurailevan pitkälti vanhaa kirkkojuntua.

Isonkyrön kirkolle, joka oli silloin heidän lähin pyhättönsä. Näin tekivät myös lapualaiset ennen oman kirkkonsa valmistumista (tästä kulkutiestä ks. esim. Aspelin 1871; 1904; Koskimies 1908: 4, 104–105; Luukko 1945: 525; Lehtinen 1963: 32–33, 201–202; Kejonen 2008: 85)¹.

Simpsoivuori nousee pohjalaisittain poikkeuksellisen huomattavaan korkeuteen, 132 metriin merenpinnasta ja mm. Väinö Tuomaalan mukaan 80 metriä ylemmäs ympäröivää lakeutta (Tuomaala 1950: 240; Kuva 3). Paikasta ja sen röykkiöstä on olemassa melko runsaasti sekä julkaistua että julkaisematonta lähdeaineistoa, joten niiden tarinakin voidaan kirjoittaa Kalajoen kivikasan vastaavaa monipuolisemmaksi ja pitemmäksi. Simpsonin kivirauniota voisi myös luonnehtia yhdeksi Suomen eniten puhutuimmista ja paikallisesti kuuluisimmista. Ensimmäinen kuvaus tästä röykkiöstä näyttää olevan vuodelta 1734 ja Per Niklas

Mathesiuksen (1711–1772), papin ja poliitikon, käsialaa. Hän kirjoittaa:

"På 1/4 mils afstånd från moderkyrkan ligger berget Simsiö, en af de högsta i detta landskap, hållande i höjd 1/8 mil, i längd 1/2 och i bredd 1/4 mil. På detta berg hafva fordom hvarjehanda vidskepliga offer blifvit gjorde, hvilket bevisas af de stora stenhögar, hvarest man funnit fyrkantiga silfverpenningar." (Mathesius 1843: 259.)

Kerrankin poliitikon sanaan on edes osittain luottamista, sillä Mathesiuksen jälkeinen aika tuntee runsaasti kuvauksia kyseisestä röykkiöstä – sellaisia mainitaan myöhemmin yksi, ei useita. Kynän otti Mathesiuksen jälkeen ensimmäisenä kouransa Simpsonvuoren kiviraunioasiassa Andreas Wargelin (1717–1804), Lapuan kappalainen vuodesta 1757, kolme vuotta ennen tätä virkaansa. Wargelinin mukaan:

"På högsta kullen af detta berget brede wid gamla Landswägen, är en stenrösa, offer-

Kuva 3. Simpsonvuoren alla avautuva eteläpohjalainen lakeus satoine latoineen. Kuva: Lapuan kaupunki, kuvausvuosi tuntematon.

stället kallad, som berätes wara af resande i fordna tider uplastad såsom offer. När någon resande ei offrade dit något, skal han blifwit fast tagen och illa handterad: hade han ei mera, så skulle han kasta dit en sten. [Denna stenrösia] är nu förstörd, emedan der sökes efter penningar, som de resande äfwen skolat offrat. För några åhr tillbaka, fans der ännu 2ne penningar af silfwer, til utseende såsom sexöres stycken, men af rost så för läde, at myntet ei kunde der på skiljes. I slättningen af berget på wästra sidan om förenämde stenrösia är en sten, som kallas Biskops stohlen.” (Wargelin 1754.)²

Pahoinpitelymuistot ovat tallentuneet myös myöhempiin kertomuksiin. Niidenkin mukaan väkivalta pelotti ohikulkevaa poloista härmäläistä. Kyse ei kuitenkaan ollut mistään häyjistä tai muista tähän hiipakuntaan kuuluvista riitapukareista:

”Lapualaisten suuri Simpsiö, koko maakunnan korkein kumura, oli aikoinaan hyvin karkea paikka. (...) Simpsiön näkymättömät asukkaat olivat kovia kotivuorestaan. Kuka vain uskalsi sen ylitse yrittää, pieksettiin. Mutta kun hiukan hyvitteli karkeitä vuorenäijiiä, vaikkapa heittäen kiven heidän harmaaseen röykkiöönsä, sai vaeltaa rauhassa.” (Paulaharju 1932: 25–26.)

On tavallaan osuvaa, että muinaistutkimuksemme historian suurmies J. R. Aspelinkin näki tämän kuuluisan kivröykkiön, joka oli vielä tuolloin osittain koossa, matkallaan ja toteaa, että siitä ”kehutaan joitakuita lanttia löydetyn, josta syystä rauniokin on koloihin kaivettu” (Aspelin 1871: 173); tämä kertoo tietysti myöhempien aikojen epäuskosta ja paikan asukkaiden – vuorenpeikkojen – mahdin sammumisesta. Aspelin kertoo asiasta myös monisanaisesti:

”Kun (...) tullaan polun korkeimmalle kohdalle, missä Simsiön laveat näköalat aukenevat, havaitsee kulkija polun vieressä oikealla puolen, käden viskattavista kivistä kootun, matalan, mutta noin kuutta sylvää [ruotsalaisen kyynäräjärjestelmän mukaan noin 11 metriä] leveän raunion, jota nimitetään Uhripaikaksi. Siitä on tällainen tarina. Ennen oli siinä vuoren haltioilla eli vuoripei-

koilla mahdotoin valta. Jos ei ohitse menijällä ollut mitään heille uhrata, niin ei päässyt edes eikä takaisin. Paljoa eivät peikot vaatineetkaan. Kivi, lantti taikka muu kalu, joka vaan raunioon kolisi, oli heille kylläksi ja kulkijain täytyi pakosta taipua tuohon veronmaksoon.” (Aspelin 1871: 173.)

Tätä kuvausta ei ole syytä olla uskomatta, sillä kansanperinteemme tuntee paljon muitakin vaaranpaikkoja, joissa matkamiesten oli pakko tai vähintäänkin kannatti antaa jotakin niiden pelottavalle ylluonnolliselle olenolle ohikulkiessaan, tai sitten tehdä jokin taika päästäkseen eteenpäin. Kuten nämä muut olennot, vuorenpeikot eivät ainoastaan asuttaneet jotakin tiettyä paikkaa vaan myös hallitsivat sitä ja siten verottivat maillaan liikkuvia. Samuli Paulaharjun mainio kuvaus peikonpakanoiden asumisoikeudesta onkin osuva:

”Vuoripeukoilla ja kööpeleillä oli asumapaikkoihinsa vielä vanhemmat ja kovemmat kirjat kuin kirkon kansalla. Siksipä he pitkät ajat yhtä rintaa härmäläisten kanssa viljelivät isiensä perintöä, härmäläiset möykäten maan päiväpuolella, vuoripeukot kapsehtien pimeässä maan alla. Karkeitä ja kovia paikkoja vanhojen kummien kotosijat olivat, mustia metsiä ja rumia kalliolouhikoita, jotka helposti saivat heikon ihmisen vapajamaan.” (Paulaharju 1932: 25.)

Peikkojen asuinpaikkoina mainitaan Pohjanmaan korkeimmat mäet, eikä Simpsiövuori ole poikkeus (Sarmela 1994: 170, kartta 71). Simpsiön peikotkin, joita kuvataan vaihtoehtoisesti (paikan) haltioiksi (Aspelininkin sana *eli* saattaa tarkoittaa ajan kirjakielen mukaan *tai*), pitivät tarkasti vaarin kivisestä valtakunnastaan. Heidän mailleen tunkeutuvan, esimerkiksi kirkkoonmenijän, piti lepyttää tällaisesta loukkauksesta suivaantuvia paikanhaltijoita lahjomalla, jotta pääsi jatkamaan matkaansa: *”(...) taru kertoo, että Karhunmäen [ks. kuvat 1–2: 3] ja Ylistaron puolella asuvat käyttivät aina silloin kirkkotienään Simsiön yli kulkevaa kapeaa polkua. Se meni aivan Kullaan läheltä, sen yli kuitenkin kulkematta. Eräässä paikassa tämän polun vieressä (läh. kullasta) oli aukea paikka, jonka reunassa*

kerrottiin asustavan vuorenhaltijan eli -peikon. Tälle haltijalle piti jokaisen ohikulkijan paiskata jotakin, joko kiven tai vielä parempi rahaa haltijan lauhduttamiseksi. Ellei sitä tehnyt, sai olla varma, että matka päättyi joko onnettomuuteen tai muuhun vastoinkäymiseen. – Tämän takia on tuolle aukealle kerääntynyt paksu kerros pieniä, nyrkinkokoisia kiviä ja onpa sieltä löydetty monasti rahaakin, jonka vuoksi paikkaa onkin ruvettu nimittämään ”haltijan kivipelloksi”. (SKS KRA Lapua. O. K. Hautamäki 3. 1935. – Sven Lepistö, 82 v., Lapuan Hellonmaan kylästä.)

Vuoresta kertovaan folkloreen sisältyy myös arvovaltainen kirkollinen henkilö kaukaa historiamme alkuajoilta. Aspelin kuuli tarinan, joka jättää tämän hahmon, itse piispan, nimen mainitsematta (Aspelin 1871: 173), mutta toiset kertomukset tietävät sanoa tämänkin:

”Simsiövuorella on laaja kiviraunio. Muinoin on ollut ainoa tie paikkakunnalle tämän vuoren ylitse. Tarina kertoo, että vuorella on ollut niin kova haltija, ettei yksikään päässyt vuoren yli ellei heittänyt jotakin esinettä tien viereen. Uhriksi kelpasi kyllä kivikin ja kerrotaan koko suuren raunion syntyneenkin näistä uhrikivistä. Kerrotaan, että kerran oli piispa Hemming matkustanut tästä ohi ja hän oli istunut [Piispanpenkille; kuuluisa, jo 1700-luvulla mainittu aivan penkinnäköinen kivi vuoren rinteessä vanhan kulku-uran vieressä] ja saarnannut siinä vuoren haltijalle. Piispan saarnasta lannistui haltija ja pakeni vuoren sisään ja sen jälkeen jokainen matkustaja voi kulkea tietä uhrikiveä heittämättä.” (Huhtala 1912; Tuomaala 1950: 246, valokuva Piispanpenkistä).

Kuvauksen maininta kovasta haltijasta tarkoittaa kansanuskomusta, jonka mukaan eräillä paikoilla asustava ja hallinnoiva yliluonnollinen olento oli poikkeuksellisen pahansuinen. Kaikissa paikoissa ei siis ollut ”kovaa” haltijaa. Kuvauksessa on osa totta – uskomus juuri tästä karkeasta haltijasta ja siihen liittyvä tapaperinne – ja osa tarua. Keskiaikaisen Turun piispan autuaan Hemmingin (noin 1290–1366) nouseminen kansanomaiseen pyhimys-asemaan ja avunpyyntörukousten kohteeksi selittää hänen

osallisuutensa Simsiövuoren historiassa; tämän kuuluisan hahmon ihmeteoista tiedettiin varmasti Pohjanmaallakin, joten hänen ansiokseen oli luontevaa lukea matkustavaisia terrorisoivien peikkojen karkotus. On tosin totta, että Hemming teki useita tarkastusmatkoja hiippakuntansa alueelle ja kävi vuonna 1346 aina Torniossa saakka; suurin tie sinne kulki tietysti Pohjanmaan kautta, jolloin hän on saattanut käydä Lapuallakin (Klockars 1960; Palola 2012). Hemming silti tuskin pelasti paikalliset peikkojen käsistä. Juuri korkea-arvoiselle kirkonmiehelle ja vielä tässä tapauksessa pyhimykselle kuului kansan mielestä ilman muuta tehtävä manata kammottavat epäkristilliset kummajaiset vuorelta; juuri jonkun piispan kerrotaan käyneen Kemijoella Kopsanvaaran haltijoitakin karkottamassa (Aspelin 1904: 45). On mahdollisuuksien rajoissa, että vuorella on jossakin vaiheessa kyllä käynyt hengen mies siunaamassa kansan kovasti pelkäämän peikkojen, jotka pappien mielissä tarkoittivat pahoja henkiä, asuinsijan. Aiemminhan ”jopa” sielunpaimenet uskoivat monenlaisiin yliluonnollisiin olentoihin³. Mistään piispasta tuskin oli kuitenkaan kyse. Tavalinen (Lapuan?) pappi tai muu kristillisen manauksen taitava kovasisuinen saarnamies on ehkä paikallisten mielessä vaihtunut myöhemmin pyhimykseen, koska muisteluksilla on – kuten kaikki tiedämme – tapana kasvaa ajan saatossa mahdottomiin mittasuhteisiin. Niinpä eräskin tarina kertoo, että ensin kutsuttiin Simsiölle pappi, mutta kun hänestä ei ollut pahan haltijan karkottajaksi, pyydettiin paikalle piispa (SKS KRA Lapua. O. K. Hautamäki 3. 1935. – Sven Lepistö, 82 v., Lapuan Hellonmaan kylästä). Piispasta ja manauksesta puhuttaessa on vielä hauska huomata, että erään kansantarinan mukaan Piispanpenkinkin kohdalle heitettiin aikanaan rahoja, ”jotei kiinni otetaasi silloin kun siitä ohi kuljethan”. Tarina päättyy suurellisesti toteamukseen, että ”Sitten viimeen meni Ruathin tiato, jotta kuningas tuli sitä ”Piispanpenkkiä” manaamhan, kun siin aina otethin kiinni” (SKS KRA Lapua. Etelä-Pohjanmaan suomalainen kotiseutuyhdistys 23. 1937 (1931). < Herm. Jyrkänne < K. Tii-

tu; kursivointi lisätty). Tämän perusteella voisikin sanoa Simpsiön manaustarinasta, että aina paranee – vain paavi puuttuu.

Aspelinin jälkeen Herman Salanne kertoo, että hän kansakoulupoikana kävi ensi kerran vuonna 1884 Simpsiöllä edellä mainitulla *Kullaalla*, jossa vanhan ratsutien vieressä oli muutamien aarien laajuinen⁴ ja melkein metrin korkuinen kiviroykky eli ”uhripaikka”. Hän kuvaa sen kivet särkyneiksi kivenpaloiksi. Tarinan mukaan joku, jolla ei ollut rahaa, oli heittänyt paikalle lantin sijasta kiven ja päässyt siten eteenpäin (paikan yliluonnollisten olentojen kynsistä). Siitä lähtien oli kertomuksen mukaan ”uhrattu” ainoastaan kiviä. Salanne kertoo käyneensä Simpsiöllä viimeisen kerran vuonna 1938, jolloin kiviraunio oli jo hävitetty (Tuomaala 1950: 243–244)⁵; myöhempi arkeologinen inventointikin tietää sen hävinneeksi (Jussila 2009: 34–35). Uudessa Suomettaressa vuonna 1897 julkaistun lyhyen kuvauksen mukaan kiviroykky olisi ollut olemassa ainakin vielä sinä vuonna:

”Vuoren korkeimmalla kohdalla tien vieressä on tavattoman suuri kivikasa. Se on muodostettu nyrkinkokoisista ja suuremmista kivenpaloista. Tätä paikkaa voisi ainakin kansassa liikkuvien kertomusten mukaan pitää jonkinmoisena pakanuudenaikaisena uhripaikkana. Kerrotaan että vanhoina aikoina ei tämän paikan ohi päässyt tietä myöten kulkemaan muutoin kuin tuohon kasaan jotakin uhraamalla; varakkaampien piti antaa raha, köyhempäin vain kivi. Miten asian laita oikeastaan lieneekään, se ainakin on varma, että tästä kivikasasta on löydetty runsaasti vaskirahoja.” (Simsiö 1897.)

Käsitys pakanuudenaikaisesta uhripaikasta on seikka, jota täytyy kommentoida muutamalla melko itsestäänselvällä sanalla. Siihen, oliko tämän kivikasan muodostuminen oikeasti alkanut jo ennen kristinuskon kotimaista aamunkoittoa, ei pysty yksinkertaisesti sanomaan juuta eikä jaata, eikä asiaan voi enää saada minkäänlaista valaistusta røykkyön tuhouduttua. Ilmeisesti tekstin kirjoittanut lehtimies tosiaan mietti yhtenä vaihtoehtona sitä, että lantteja ja kiviä olisi heitelty kyseessä olevalle paikalle pakanuuden pimeinä aikoina,

ja että tämä epäjumalanpalvelus päättyi vasta ”oikean” uskon voittokulun myötä. Tämä kuvitelma unohtaa sen, että ylipäätään ei-kristillisille yliluonnollisille olennoille uhraamisella on ollut paikkansa kansanuskossa lähes meidän päiviimme asti. Kristilliseen jumalaan ja ei-kristillisiin peikkoihin uskomisen ei ollut ristiriidassa keskenään, vaikka jälkimmäinen siihen liittyvine toimineen onkin herkästi herättänyt ajatuksen pakanallisuudesta. Eikä kaikilla – useimmilla – historiallisen ajan uhripaikoilla ole jatkumoa esikristillisestä ajasta. Niinpä kivien ja kolikoiden paaskaamista peikoille harjoittivat Simpsiö-folkloren kuvaamana aikana jumalaapelkäävät härmäläiset kristityt, eivät Pohjanmaan pakanat. Myös toinen asia kaipa lyhyttä kommenttia. Edellä mainittujen kuvausten mukaan heitetty kivet olisivat olleet vähäarvoisia rahojen korvikkeita, ikään kuin ”vain” kiviä, joita sitten yksinomaan kannettiin paikalle, kun kaikkien iloksi huomattiin, että lantit eivät olleet ehdoton edellytys peikkojen pesän ohi pujahtamiselle. Rahan arvo yli kiven kuulostaa toki nykykorvin ilman muuta loogiselta ja ehdottoman oikealta ajatukselta, mutta asia ei ole näin yksinkertainen. Tarkastelen toisaalla asiaa syvemmin ja päädyn siihen lopputulokseen, että Simpsiöllä viskattuja kiviäkin voidaan todella pitää (ainakin monissa tapauksissa) uhreina – arvokkaina – yliluonnolliselle taholle (Muhonen 2015b). Toisin sanoen, kivenmurikatkin olivat siis peikkojen mieltä ilahduttavia lahjoja (Kuva 4).

Lisään tähän vielä pari tarinaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistosta. Ne ovat pitkälti yhteneväisiä niiden kuvausten kanssa, jotka on mainittu jo edellä:

”Lapualla Simsiön vuorella on kivi, joka on varustettu selkänojalla. Piispa Hemming tapasi levähtää sillä kivellä kulkiessaan tarkastusmatkoillaan. Kiven läheisyydessä on suuri kasa jääkauden aikuisia kiviä, joita ei lähistöllä ole. Jokaisen kirkkoonmenijän, joka kulki Simsiönvuoren yli, täytyi heittää siihen kivi. Jollei hän heittänyt, ei hän selviytynyt kirkkomatkalta hengissä.” (SKS KRA Ylivieska. HAKS. Mirjam Malmivaara 6777. 1938. < Fiija Malmivaara, o.s. Ilkka, kansak. opett. synt. p. Lapua 1887.)

Kuva 4. Simpsiövuoren Pirunpelto – peikoille annettujen kivilahjojen ehtymätön kaivos? Kuva: Pyhälahden Valokuvaamomuseo, Lapua, kuvausvuosi tuntematon.

”Simpsiö. Oijennuspolku menää Simpsiön ylitte, eikä ole ennen ollut muuta tiätä. Sen viäres on semmooenen paikka, joka on Pispankenki, sen poluun viäres on semmooenen kivi. Penkistä lapuallen päin oli ennen kiviroukkio, johon vanhan ajan kulkijat ovat nakannehet kulkiessaan jotakin, kiven tai muuta. Jos ei nakannut, niin ei päässyt sivuutte. Pispä oli sitten siunannut paikan, että pääsi kulke-mahan, ettei tarvinnut kiviä heittää. Ja siitä pispasta on tullut Pispankenki.” (SKS KRA Ylistaro. Paulaharju, S. b) 12819. 1930. < Juha Kangasrautio, talonisäntä, 65 v., Untamala.)

Eri tarinoiden yhteydessä voi panna merkille, että on olemassa kuitenkin ainakin yksi kertomus, joka selittää Simpsiön kivi-raunion toisin:

”Lapuan kirkolta on ollu ennen junttu Simsiön ylitte Vaasaan ja vanhat ihmiset kertovat, että tämän junnun varrelle Simsiölle on joskus hau-dattu joku sotaherra, jota ihmiset kunnioitti-

vat niin, että se, jolla oli rahaa, niin paiskasi rahan sen hauran päälle, mutta jolla ei ollu rahaa, hän paiskasi pyöre[ä]n kiven. Siten muodustui valtava kiviroykkiö. Näitä kiviä on ajettu nyt Lapuan siltaan, mutta se kiellettiin, että se on muinaispaikka.” (SKS KRA Lapua. KT 175. Perälä, Martti 43. 1937. < Vihtori Perälä, 60 v.)

Folklore ei ole suinkaan aina yhteneväistä, eikä mahdollisen totuuden siemenen seulominen sen joukosta ole välttämättä yksinkertaista. Tässä viimeksimainitussa tapauksessa tarina ei kuvaa todellista ajatusta aikansa uhritavan taustalla, vaan kyseessä on myöhemmän ajan mielikuvituksellinen selitys paikalle ja käytännölle, joka oli tuolloin jo outo. On myös muistettava, että Simpsiön röykkiöstä on mainittu useasti löytyneen vain rahoja, ei minkään menneen ajan sotaurhon jäännöksiä.

Ennen Simpsiövuoren tarinan jo häämöttävää loppukaneettia on lyhyesti mainit-

tava, että tähän vuoreen liittyy runsaasti muutakin kuin rökkiöhistoriaa tai yksin yliluonnollisten olentojen harjoittamaa väkivaltaa. Yksi tärkeä kertomusten kohde on ollut vuoren *mestoosplassi* eli mestauspaikka, joka sijaitsi kirkonkylän puoleisella rinteellä. Mestauspaikalla muistellaan olleen koroke, jossa oli pölkkö mestattavan kaulaa varten. Joskus lyötiin piilukirveellä kaulan lisäksi ajan tuomiokäytännön mukaisesti oikea käsi poikki. Mestauspaikalla sanotaan olleen ”niinkuin rattaita pystyssä”, ja näille rattaille pantiin erikseen mestatun pää, käsi ja muu ruumis. Suurvargaat joutuivat naurun jatkeeksi, jota varten Simpsiöllä oli tietysti hirsipuu (Tuomaala 1950: 248–250; ks. myös Lehtinen 1963: 185). Nämä muistellut mestaus”rattaat” olivat teilirattaita – kärrynpyöriä tai niiden näköisiä puukehiä – joista on mm. vuonna 1799 Pohjanmaalla matkanneen englantilaisen Edward Daniel Clarken kuvaus ja piirros (Clarke 2000: 76–78)⁶. Simpsiön mestauspaikasta on tallennettu lukuisia kertomuksia, joista alla yksi:

”Isoitini isä, joka oli Klemettilän talosta Ala-Nurmosta oli mukana, kun piti olla 3 rinkiä mestausplaaniin ympäri. Kullakin oli kapulat, joista pirettiin kiinni kummastakin päästä. Oli sellainen kola, johon mestattava vietiin suullensa maata silmät sidottuna. Pää ensin lyötiin poikki. Aina ei kättä lyötykään. Törkeästä rikoksesta vasta käsi lyötiin pois 3 täylihin. Mestatun ruumista ei haurattu. Lavoja oli puissa Simpsiöllä [= ilmeisesti teilirattaat katkaistujen ja karsittujen puunrunkojen päässä]. Yhteen lavaan pantiin pää, toiseen käsi ja kolmanteen muu ruumis. Moninkertaiset varkaat hirtettiin Simpsiöllä. Varas naruihin jätettiin kiikkumaan. Mestatun omaiset salaa hakivat ja hautasivat ruumiin. Simpsiön mestauspaikka taisi olla Klemettilän talon kohralla.” (SKS KRA. Lapua. Väinö Tuomaala 1673. 1947. < Kaarle Kustaa Laurila, s. 1865.)

Lopuksi

Vielä muutama luonnehtiva sana Kalajoen ja Simpsiön rökkiöistä. Ristimätöntä vuoreenäjää vastaan suojauduttiin siis Kalajoella

ristillä, joten se ja sen alainen kivikasa oli toisaalta merkki pelottavasta paikasta ja toisaalta symbolinen ja konkreettinenkin este ihmisyhteisön ulkopuoliselle uhal-le. Voimmekin nähdä rajarökkiön, joka seisoi tämän – ihmisen – ja tuon – yliluonnollisten olentojen – maailmojen välillä. Sen rajan yli ei ollut peikon käyminen.

Simpsiön rökkiöön liittyy puolestaan melko runsaita tietoja – jo yksin tarkemman sijaintinsa suhteen, jota on mahdotonta paikallistaa Salmeniuksen kirjoituksen pohjalta Kalajoen kivikasan tapauksessa –, joiden perusteella sen luonnetta on mahdollista karakterisoida paremmin. Simpsiövuori on korkeutensa puolesta hyvin poikkeava Etelä-Pohjanmaan lakeuden keskellä, ja topografialtaan anomaalisia paikkoja verhoaa usein erityisen rikas kansantarina- ja uskomusperinne. Aspelin kirjoittaa osuvasti:

”[Simpsiö] on (...) korkeimpana kohtana Eteläpohjanmaan yksitoikkisella tasangolla siksi harvinainen ilmaus, ettei sen maineelle kansan mielessä mikään toinen kohta koko maakunnassa vedä vertoja.” (Aspelin 1904: 44.)

Eikä tämä ole ainoa erikoinen piirre Simpsiössä. Vuonna 1854 siellä raivosi hirvittävä metsäpalo, jolloin vuori paloi aivan puhtaaksi metsästä. Palon jälkeen Simpsiöltä oli mahtava näkyvyys ja sanotaan, että melkein yhdestä paikasta katsoen näki yhdeksän kirkkoa: Lapuan, Nurmon, Seinäjoen, Ilmajoen, Ylistaron, Isonkyrön, Ylihärmän, Alahärmän ja Kauhavan pyhäköt⁷. Ehkä aiemmatkin laakean Lapuan asujat olivat huomanneet saman seikan ja todenneet, että vuori on tälläkin tavalla poikkeuksellinen, keskipiste ja raja eri kirkkojen välillä. Tähän olisi ollut mahdollisuus esimerkiksi vuoden 1707 metsäpalon jälkeen (Koskimies 1908: 3–4; Tuomaala 1950: 242).

Tästä rajasta pääsemme mestauspaikkaan, joka on tärkeä lisäseikka pohdittaessa Simpsiön asemaa kansanuskossa. Tähän liittyy kysymys siitä, miten tätä vuotta voisi parhaiten luonnehtia lisää? Ensiksi täytyy ottaa huomioon sen massiivisuus, seinämäinen olemus aivan Lapuan kirkonkylän laidalla, josta se nou-

see pohjanmaalaisittain lähes pilviin asti. Vuoren myötä asutus vaihtui osin kiviseen, osin vetelään korpialueeseen, jossa ei savupirttejä salvottu, kuokka kytömaahan uponnut, eikä kaskisavu tavoitellut taivaanlakea. Kulttuuri ei ollut siihen koskenut oikeastaan muuten kuin kapean ja koukeroisen kirkkajunnun muodossa, eikä tarjonnut turvaa tässä maanääressä matkaavalle (kuvat 1–2). Jari Eilolan mukaan Simpsiövuori olikin rajakohta, paikka oman konkreettisen elinpiirin reunalla. Eilola kirjoittaa myös viitaten vuoren asemaan mestauspaiikkana: ”Kuoleminen ilman ruumiin siunausta merkitsi sielun jäämistä harhailemaan tämänpuoleiseen, mikä ohensi rajaa tämän- ja tuonpuoleisen välillä” (Eilola 2004: 149–150). Vuori oli jo yksin *mes-toosplassin*a puolesta tämän- ja tuonpuoleisen rajalla, ja sinne, yhteisön konkreettiseen marginaaliin eli tässä tapauksessa heille soveliaaseen paikkaan, vietiin yhteisön sosiaalisen rajan yli tekojensa tähden työnnetyt hylkiöt: kuolemaantuomitut. Siellä heistä tuli yliluonnollisia olentoja, jotka oli sidottu fyysisesti yhteisön reunalle ja jotka eivät siten voineet enää vahingoittaa sen ydintä.

Vanhat vuorenäijät, peikot, olivat tullipisteellään samoin kahden eri tilallisen kategorian välissä. Simpsiö oli rajana myös vainajien valtakuntaa vastaavaa vaarallista ihmisten asumatonta ja omistamatonta tuonpuoleista vastaan, jossa majaan pitävät pelottavat yliluonnolliset olennot, peikot, hallinnoivat ja jonne ne veivät lakeuden asukkaita pääasiassa vastoin näiden tahtoa. Juuri tämä oli artikkelin alussa mainittu *mettänkätkö*. Koska vuoren yli kiemurtelevaa kirkkotietä oli kaikista vaaroista huolimatta käytettävä, joutui poloinen matkalainen väistämättä astumaan maailmojen rajalle ja siten asettumaan alttiiksi supranormaaleille uhille. Tämä pelottava tilanne johti siihen, että kiviä ja kolikoita alkoi kertyä rajan ohittavan tien topografiselle huipulle, jossa vaara oli suurin. Syy oli selvä: yliluonnollisten uhkien torjuminen. Samasta syystä kiviä ja risuja on heitetty Suomessa myös paikoille, joissa joku onneton oli kohdannut tapaturmaisen tai väkivaltaisen loppunsa ja kummiteli ohikulkijoille. Näin ollen voi hyvin sanoa, että Simpsiövuoren kiviraunio oli tuhoutu-

miseensa asti monessa mielessä rajaröykkiö, jolla oli aikansa ajatustavan mukaan aivan yhtä todellinen ja samanarvoinen peruste kuin juridisilla ”maallisilla” rajamerkeillä. Ja tämä on se piirre, joka yhdistää Kalajoen kivikasaa ja Simpsiövuoren röykkiötä kaikkein eniten.

Aivan viimeiseksi voi kysyä, olivatko Simpsiön ja Kalajoen kivirauniot historiallisen ajan kuriositeetteja, jotka eivät tarjoa merkityksellistä tietoa Suomen tuhansien röykkiöiden päätyyppien tulkitsemisen kannalta. Näin voisi ajatella siksi, että Kalajoen kivikasaa ei voi tietojen epämääräisyyden perusteella paikantaa, Simpsiön röykkiö taas on aikanaan tuhattu. Ne eivät siis ole nykypäivän asianmukaisten maastohavaintojen ulottuvissa. Vastaus on silti lyhyesti se, että Simpsiön ja Kalajoen tapaukset ovat edellä mainitulta kannalta ainoastaan näennäisesti epäkiinnostavia erikoisuuksia. Niihin liittyviä tietoja on tarpeeksi, jotta tarkempi katse voi löytää niistä saman hyvin oleellisen pohjimmaisen piirteen. Simpsiön röykkiö – kuten Kalajoenkin – on esimerkki kohteesta, joita rakentui erilaisille rajoille, olivatpa nämä rajat sitten esimerkiksi ihmisten tai ihmisten ja supranormaalien olentojen välisiä, eri kategorioihin kuuluvien alueiden vedenjakajia. Aikana, jolloin yliluonnollinen oli samanarvoinen, yhtä arkinen ja joka puolella vaikuttava osa ihmisen elämää kuin luonnollinen, oli yhtä luontevaa, perusteltua ja – tätä ei voi painottaa liikaa – järkeenkäypää merkitä rajoja kumpaankin liittyen. Kyse on perustavanlaatuisesta ihmiselle ominaisesta merkitsemisestä, joka ei ole aikaan sidottua. Simpsiövuoren ja Kalajoen röykkiöt tarjoavat omalta osaltaan lisätukea sille tärkeälle yleisluontoiselle etnografiselle analogialle, jonka mukaan monet kivirauniot – myös useat niistä, jotka eivät siltä ensi alkuun näytä – ovat perusluonteeltaan rajoja. Simpsiön ja Kalajoen kivikasat ovat siten kaikkea muuta kuin muinaistutkimukselle merkityksettömiä merkellisyyksiä.

Kiitokset museolehtori Kirsi-Maria Tuomistolle artikkelin kuvitusta koskevasta avusta.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Lapua 2311 07 Ia.* -/- -. <<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=917944>> (Luettu 26.3.2013)
- Lapua Yleisk. Ia* 33:-/- -. <<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=21990272>> (Luettu 6.10.2015)
- SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto.
- W[argelin], A. [1754]. Beskrifning öfver Lappå sochn i Österbotn. Vaasan maakunta-arkisto: Lapuan seurakunnan arkisto, Muut asiakirjat (1681–1836) IIH:2.

Internet-lähteet

- SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot -tietokanta. <<http://skvr.fi>> (Luettu 20.10.2015)

Kirjallisuus ja Internet-julkaisut

- Aspelin, J. R. 1871. Kokoilemia Muinaistutkinnon alalta. *Suomi* 1871: 1–234.
- Aspelin, J. R. 1904. Simsiön polun muistoja. Kyrön kirkon muistojuhlan johdosta. *Suomen Museo* XI: 44–46.
- Clarke, E. D. 1997 [1819]. *Matka Lapin perukoille 1799. Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799* (toim. J. Ojala). IdeaNova, [Lahti].
- Clarke, E. D. 2000 [1819]. *Napapiirin takaa alas Pohjanmaalle 1799. Edward Daniel Clarken matkat Lapissa ja Pohjanmaalla syyskesällä 1799* (toim. J. Ojala). IdeaNova, [Lahti].
- Eilola, J. 2004. Rajojen noituus ja taikuus. S. Katajala-Peltomaa & R. M. Toivo (toim.) *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*: 136–186. Tietolipas 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hiekkanen, M. 2014. *Suomen keskiajan kirkot*. 3. uudistettu painos. Kirjokansi 87. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Holmberg (Harva), U. 1923. Metsän peitossa. *Kalevalaseuran vuosikirja* 3: 16–60.
- Huhtala, J. 1912. Piispan kivi Lapualla. *Kotiseutu* 9/1912: 148.
- Jussila, T. 2009. *Lapua keskustaajaman ympäristön osayleiskaava-alueiden muinaisjäännösinventointi*. <http://www.paikkatieto.airix.fi/tietopankki/lapua/julkinen/tekstit/Muinaisjaannosinventointi_osa1.pdf> (Luettu 16.8.2011)
- Kaarlenkaski, T. 2014. Lehmä luonnon ja kulttuurin rajalla. Karjanhoidon eläin- ja ympäristösuhteet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. S. Knuuttila & U. Piela (toim.) *Ympäristömytologia*: 282–300. Kalevalaseuran vuosikirja 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kejonen, A. 2008. *Kansantarinat*. Suomen 100. Karttakeskus, Helsinki.
- Klockars, B. 1960. *Biskop Hemming av Åbo*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 379. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Koskimies, J. 1908. *Lapuan pitäjään historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 47; Pitäjäänkertomuksia VIII. Oulun uusi kirjapaino, Oulu.
- Lehtinen, E. 1963. Asutuskaudelta Suomen sotaan. *Lapuan historia 1: esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan*: 1–733. [Lapuan historiatoimikunta], Vaasa.
- Luukko, A. 1945. *Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan*. Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta, Vaasa.
- Mathesius, P. N. 1843 [1734]. Geografisk Beskrifning om Österbotten. *Suomi* 1843: 253–290.
- Muhonen, T. 2015a. From Northern Waves to Far-Away Trails: Accumulating Cairns in Viena Karelian Folk Belief and Beyond. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Muhonen, T. 2015b. The Place of Stone: Movement, Spatial Differences and Accumulating Stone Depositions in Finland and Karelia. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Palola, A.-P. 2012. Hemmingus (noin 1290–1366). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/217/>> (Luettu 1.10.2015)
- Paulaharju, S. 1932. *Härmän aukeilta*. WSOY, Porvoo.

- Rantasalo, A. V. 1955. *Arkea ja juhlaa vuodenaikojen vaihdellessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salmenius, C. 1754. *Historisk och oeconomisk beskrifning öfwer Calajoki sockn uti Österbotn*. Jacob Merckell, Åbo.
- Sarmela, M. 1994. *Suomen kansankulttuurin kartasto 2: Suomen perinneatlas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 587. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Simsjö 1897. *Uusi Suometar* 139A/1897: 3.
- SKMT IV₂ 1933. *Suomen Kansan Muinaisia Tai-koja IV₂: karjataikoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKMT IV₃ 1934. *Suomen Kansan Muinaisia Tai-koja IV₃: karjataikoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Stark, L. 2006. *The Magical Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*. FF communications 290. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki.
- Stark-Arola, L. 2002. Pyhä raja ja pyhä keskus. Rituaalimallit ortodoksisen Karjalan kansanuskonnossa. P. Laaksonen & S.-L. Mettomäki (toim.) *Pyhän perintö. Kirjoituksia suomalaisesta pyhästä Kalevalassa, kansanperinteessä, luonnossa ja taiteessa*: 181–219. Kalevalaseuran vuosikirja 79–80. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tarkka, L. 1994. Metsolan merkki – metsän olento ja kuva vienalaisrunostossa. P. Laaksonen & S.-L. Mettomäki (toim.) *Metsä ja metsänviljaa*: 56–102. Kalevalaseuran vuosikirja 73. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tarkka, L. 2005. *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1033. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuomaala, V. 1950. Tarujen Simpsjö. A. Ojajärvi (toim.) *Vanhaa ja uutta Lapuaa*: 240–251. Kyrönmaa VII. Etelä-Pohjalainen osakunta, Helsinki.
- Tuulasvaara, J. 1960. *Suur-Kalajoen historia II. Isostavihasta pitäjän jakoon*. Keski-Pohjanmaan historiasarja 2. Suur-Kalajoen historiatoimikunta, Kokkola.
- Wargelin, A. 1792. Om Lappo Socken i Österbotten. *Åbo Tidningar* 47/1792: 1–3.

Loppuviitteet

- 1 Isokyrö sai ensimmäisen seurakuntakirkkonsa aikaisintaan 1200-luvun jälkipuoliskolla, kivikirkko rakennettiin 1510–1520-luvulla (Hiekkänen 2014: 499). Erkki Lehtisen mukaan lapualaiset eivät enää 1570-luvulla ja tuskin parina edeltävänä vuosikymmenenkään käyneet Isossakyrössä asti sanaa kuulemassa, sillä Lapualle oli jo pystytetty oma kirkko; Lapuan kirkonkylä mainitaan vuonna 1574 (Lehtinen 1963: 35).
- 2 Osa tästä kuvauksesta julkaistiin vasta vuonna 1792 (Wargelin 1792: 2).
- 3 Aikaisemman ajan käsitykset yliluonnollisista olennoista käyvät hyvin ilmi seuraavista muutamista lapualaisista esimerkeistä. Vuonna 1649 eräs mies esitti syytöksen siitä, että hänen vaimoonsa oli noiduttu häyjen henki riivaamaan tätä. Vuonna 1663 taas annettiin kirkonrahoista 2 taalaria vaivaiselle naiselle, ”joka on saastaisen hengen riivaama” (Koskimies 1908: 161–162).
- 4 Muutama aari tarkoittaisi kahtasataa neliometriä eli nähtävästi paljon suurempaa pinta-alaa Aspelinin mainintaan verrattuna. Tämän ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa sitä, että raunio olisi kasvanut huomattavasti Aspelinin rökkiön mittailun jälkeen. Toki on voinut olla niinkin, että kiviä on lisätty rökkiöön vielä 1800-luvun loppupuolella, vaikka kertomukset puhuvatkin kategorisesti menneisyyden tavasta (menneisyydestä puhumisella olisi ”ulkoistettu” epäsovivaksi ja ehkä noloksikin koettu tapa esi-isien eli muiden kuin nykyisten pitäjäläisten kontollee). Juho Koskimies sanoo kyllä tavan heittää kivi säilyneen ”miltei meidän päiviimme saakka” (Koskimies 1908: 4), mutta tuskin raunio olisi merkittävästi kasvanut vain joidenkin kymmenien vuosien aikana. Kyseessä lieenee pikemmin silmämääräinen arviointivirhe; Aspelinilla oli varmasti muinaistutkimukseen ja sen piirissä tehtäviin mittauksiin harjaantuneena oikeampi käsitys raunio-koosta.
- 5 Oliko kyseinen uhrikiviraunio paikallaan jossain muodossa vielä vuonna 1908 on

epäselvää. Juho Koskimies kirjoittaa, että ”kivikummun uhripaikalta ovat toki aika- ja sitten aarteitten etsijät hajottaneet pirin pärin” (Koskimies 1908: 4). Tämä voi tarkoittaa sitä, että paikalla oli vielä tuolloin olemassa hajalle levitetty kivikko muistona röykkiöstä.

- 6 Sama mestaus- ja ruumiinosien esittelytapa koski toki ”Itämaan” ohella myös Ruotsia (ks. esim. Clarke 1997: 163, 197). Ruotsinvallan loppuaikanakin joutui pahimmat rikokset sovittamaan kuoleamalla; tämä rangaistusmuoto oli laissa säädetty kaikkiaan 68:ssa eri tapauksessa. Mestaukset olivat julkisia ja hurmeenhuuruisia näytöksiä, joiden yhtenä tehtävänä oli pelon herättäminen kaidalla polulla pysymisen varmistamiseksi (ks. esim. Tuulasvaara 1960: 217–219).
- 7 Kolme on yksi tärkeimmistä kansanuskon maagisista luvuista. Kolme kertaa kolme on tietysti yhdeksän, joten kyseessä on erityisen voimallinen luku. Mainittakoon myös se, että yhdeksän kirkkoa on useissa loitsuissamme keskeinen käsite (ks. esim. SKVR VI₂ 6095; VII₅ 3518; X₂ 3112; XIII₃ 9957; XIV 2102; XIV 2103).

FM Timo Muhonen valmistelee Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa väitöskirjaansa erilaisista kiviröykkiöperinteistä.
tiilmu@utu.fi

Tuuli Koponen

Kuusamon Pyhälahti ja varhaismetallikautinen ympäristömuokkaus

Pyhälahti i Kuusamo och mänsklig påverkan på miljön under tidig metallålder

I den här artikeln granskas hur människor påverkat miljön i Pyhälahti i Kuusamo under den tidiga metallåldern. Som metod för att spåra denna åverkan används här pollenanalys, vilket är en lämplig metod för att se miljöförändringar i ett långtidsperspektiv. Pollen samlas i torvlager i kärr och mossar, och skapar ett slags "pollenarkiv". Artikeln grundar sig på forskning som gjordes för min pro gradu-avhandling, där jag undersökte pollenmaterial från fornlämningsområdet i Pyhälahti och påträffade en påtaglig förändring som ägt rum under den tidiga metallåldern. Tidigare har man föreställt sig att människans åverkan på miljön innan jordbrukets början är svår att skönja, men detta påstående ifrågasätts i artikeln. Min forskning visar att pollenmaterial kan ge ny information om mänsklig aktivitet, och fylla luckor i vår kunskap om forntiden.

Johdanto

Kuusamon Puutteenkylän Pyhälahti on paikka, jonka maisemassa on monipuolisesti eriaikaisia muinaisjäänneksiä. Kohteet ajoittuvat kivikaudelta aina 1800-luvulle saakka. Laaja aikaskaala antaa mahdollisuuksia tarkastella ihmisen toiminnan aiheuttamaa kasvillisuusvaihtelua eri aikoina. Tutkimuksen kohteeksi haarukoitui jakso varhaismetallikaudelta ja siitepölyanalyysin avulla tarkasteltiin ihmisen aiheuttamaa ympäristömuokkausta, jolla oli suuri vaikutus alueen kasvillisuuteen. Turvepalkista saatiin yksi radiohiiliajoitus (Hela-3386) ja sen tulos on 3070±30 BP.¹ Kasvillisuusmuutoksia havaittiin ajoitetun näytteen yläpuolella eli nämä tapahtumat ovat hieman nuorempia kuin radiohiiliajoituksen tulos. Maisemaa muokkaavien toimien on ajateltu olevan vähäisiä esihistoriassa ja vaikuttaneen vain niukasti ympäristöön. Usein viljelyn aloitus nähdään käännekohtana ihmisen ja luon-

non suhteen muuttumisessa, ja uusimmat siitepölytutkimukset Suomessa liittyvät nimenomaan viljelyn varhaisvaiheisiin. (Ks. Mökkönen 2010 sekä Lahtinen & Rowley-Conwy 2013.) Kuusamon Pyhälahti on esimerkki, joka osoittaa ihmisen muokanneen ympäristöään suhteellisen voimakkaasti jo varhaismetallikaudella. Koska Pyhälahdessa on ollut ihmistoimintaa kivikaudelta aina historialliselle ajalle saakka, läheisille soille turvekerrostumiin tallentuneet siitepölyt voivat paljastaa minkälaista ympäristömuokkaus on ollut kunakin aikana. Siitepölyjä laskemalla voidaan siis rekonstruoida menneisyyden ihmisen toimia ympäristössään (Moore 1991: 5). Jokainen tutkimuskohde on kuitenkin ihmistoiminnan laadulta ainutlaatuinen ja pro gradu -tutkielmassani ”Kuusamon Puutteenkylän Pyhälahden ympäristöhistoria – ihmistoimintaan liittyvä siitepölyanalyysi”, olen tutkinut esihistoriallisen ihmisen maiseman muokkausta sellaisessa paikassa, jossa tiedetään ihmisen toimineen esihistorialliselta histo-

rialliselle ajalle. Lähtökohtainen oletukseni oli, että kasvillisuuteen jääneet merkit tästä toiminnasta ovat vain vähäisiä.

Jatkuva ihmistoiminnan näyttämö

Kuusamon Puutteenkylän Pyhålahti on ihmistoiminnan kirjossaan erityinen paikka. Pyhålahti sijaitsee noin kuusi kilometriä Kuusamon taajamasta itään. Paikalla on monta erillistä muinaisjäännöskohdetta ja Jari Okkonen on tehnyt vuonna 2006 paikalla tutkimuksia, joiden tarkoituksena on ollut selvittää Pyhålahden korvesta löydetyn raha-artereen kontekstia (Okkonen 2007: 5). Vanhin Pyhålahden kohteista on kolmen pyyntikuopan sarja (Pyhålampi N-ranta)². Yhdestä kuopasta otettu hiilinäyte ajoittuu kivikaudelle (ks. kuva 1.) ja samaan aikakauteen kuuluu kuoppatalon jäännöksestä (Pyhåniemi N-ranta)³ saatu ajoitus. Alueella on lisäksi esihistoriallinen asuinpaikka-alue, josta on löydetty kvartsi-iskoksia sekä keittokuoppa (Pyhålahti NE-ranta)⁴. Keittokuopasta otetulle näytteelle on saatu varhaismetallikautinen ajoitus. Kaikkia kuoppajäännöksiä ei alueelta ole tutkittu tarkemmin. (Okkonen 2013: 10–11.)

Ympäristön kannalta ehkä kaikkein mielenkiintoisin löytö on kuitenkin raha-arre (Pyhålahti Ristikangas⁵), jossa oli arabialaisia, saksalaisia, englantilaisia, skandinaavisia sekä tanskalaisia kolikoita. Raha-arre

on ajoitettu 1000-luvun lopulle jKr. (Talvio 2002: 41, 113, 164)⁶. Suomen romanttisen erähistoriaperinteen varjoon jääneet metsästäjä-kalastajaväestöt eli ”lappalaiset” ovat olleet arkeologisesti näkymättömiä, sillä erämaalöytöjen on ajateltu liittyvän jo varhain rautakaudella tai pronssikaudella alkaneeseen kaukoeränkäyntiin (Raninen & Wessman 2015: 321). Vanhentuneen näkemyksen mukaan kätköjen sijaintipaikkoihin viitataan pelkkänä erämaana ja pyytjä-keräilijöiden on arveltu muokanneen ympäristöään vain vähän. Siitepölyanalyysillä on mahdollista tuoda lisätietoa tähän näkemykseen ja mahdollisesti haastaakin sitä.

Jari Okkosen tutkimusten perusteella on todennäköistä, että vielä rahojen kätkemisen jälkeenkin paikalla on ollut ihmistoimintaa. Pyhålahden nuorimmat todisteet ihmisen läsnäolosta ajoittuvat mahdollisesti 1600–1700-luvuille, jolloin paikalla on ensiksi ollut pieni lapiopelto ja sitten niitty. Vanhan niityn paikka on vieläkin hahmotettavissa alueella ympäristöstään poikkeavan kasvillisuutensa perusteella. Raha-arre löydettiin vuonna 1896 nimenomaan paikalle myöhemmin tehdyn pellon ja niityn paikalta. Vuoden 2006 tutkimuksissa on paikalta havaittu selkeät pellon raivaukseen ja muokkaukseen liittyvät jäljet. Varmaa ajoitusta pelto- ja niittyvaiheelle ei ole, mutta jo niiden läsnäolon perusteella voidaan sanoa, että paikka on pitkään käytössä ollutta kult-

Kohde	Mj-tunnus	Tunnus	Ajoitus	Kalibroitu ikä (2σ)
Pyyntikuopat	305010167	Hela-1313	3830±45 BP	cal 2460–2195 BC (90,3 %) cal 2173–2146 BC (5,1 %)
Kuoppatalo	305010169	Hela-1305	3780±55 BP	cal 2351–2033 BC (90,2 %) cal 2406–2377 BC (2,7 %) cal 2453–2419 BC (2,5 %)
Keittokuoppa	305010096	Hela-1312	1975±40 BP	cal 53 BC– cal 125 AD (95,4 %)
Raha-arre	305040029			1065 AD

Kuva 1. Pyhålahden muinaisjäännöskohteiden radiohiiliajoitukset ja raha-artereen ikä (Okkonen 2013: 10–11). Ajoitus on kalibroitu OxCal-kalibrintiohjelmalla (versio 4.2.4. Bronk Ramsey [2013] hyödyntäen IntCal13-kalibrintikäyrää [Reimer et al 2013]). Vuosi on ilmoitettu kahden sigman (2σ) tarkkuudella.

tuurimaisemaa, eikä vain erämaata, jonne ulkopuolinen toimija on kätkenyt aarteen. (Okkonen 2013: 15–17.)

Kuusamon alueella ei ole juuri tutkittu esikeraamista asutusta, mutta lähikohteiden vertailun perusteella näyttäisi todennäköiseltä, että myös tällä alueella asutus on alkanut jo huomattavasti ennen Pyhälahden kohteiden ajoitusta. Laaja asuinpaikka-alue, Pyhälahden NE-ranta, vertautuu hyvin Pohjois-Suomen esihistoriallisiin, pitkään käytössä olleisiin kohteisiin ja vertailukoh- tia saadaan erimerkiksi Suomussalmen TB:n rannasta sekä Vanhasta Kirkkosaaresta. Suomussalmen TB:n ranta on myös ollut käytös- sä kivikaudesta rautakauden loppuun. (Ok- konen 2012: 11–12.) Suomussalmen Vanha Kirkkosaari puolestaan on ollut asutettuna jo ajanjaksolta 8000–7700 eKr. saakka (Huurre 1983: 406). Nämä kohteet ovat kaikki laajoja asuinpaikkoja, joille on myös tyypillistä löytöjen pesäkkeisyys, rakenteiden vähäisyys sekä tuhatvuotisesta oleskelusta riippuma- ton, ohut kulttuurikerros (Okkonen 2013: 8–10). Yhtäläisyyksien perusteella voidaan arvella, että myös Pyhälahdessa asutus on ol- lut jatkuvaa ja pitkäkestoista. Koillismaan ja Kainuun supra-akvaattisilla⁷ alueilla asuin-

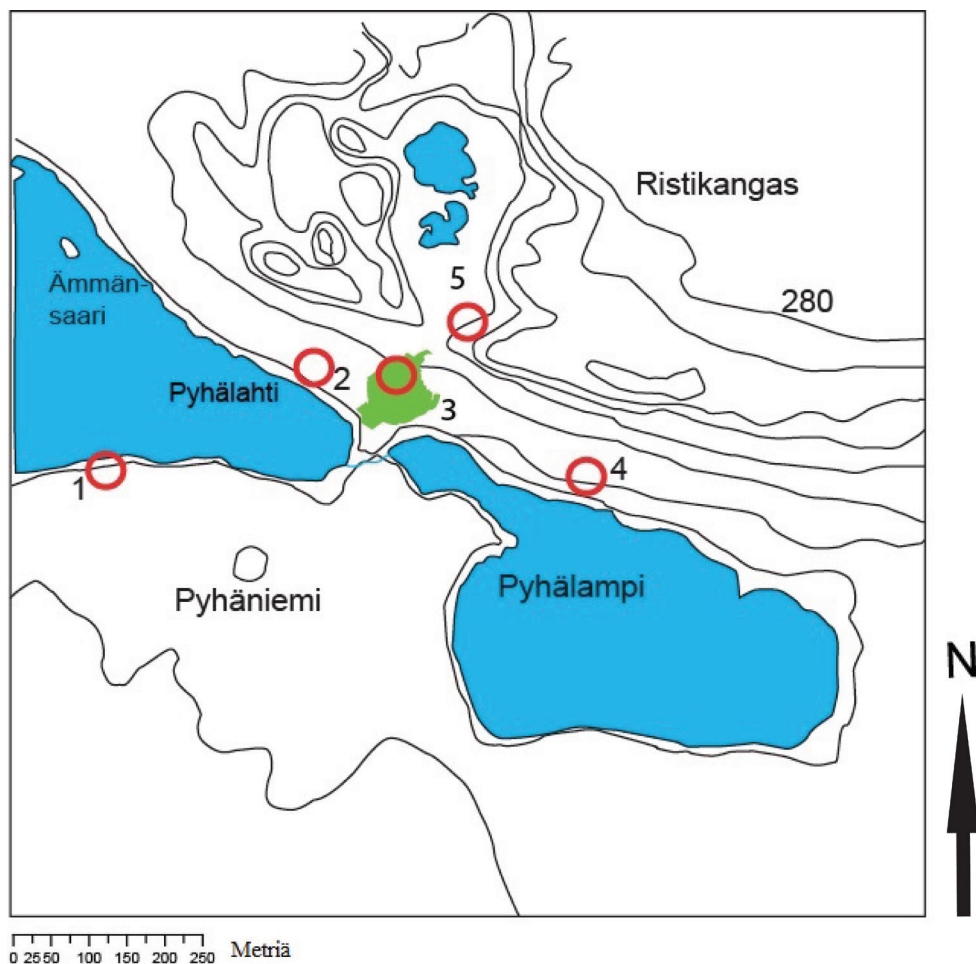
ympäristö on pysynyt muuttumattomana tuhansia vuosia. Jo mesoliittisen kivikauden aikana käyttöön otetuilla asuinpaikoilla on saatettu asua vielä varhaismetallikaudella- kin. Näillä paikoilla eri-ikäiset kulttuuriker- rokset ja löytöaineistot ovat tyypillisesti se- koittuneet. (Lavento 2015: 137.)

Kasvillisuuden muutokset paljastavat ihmisen maiseman muokkauksen

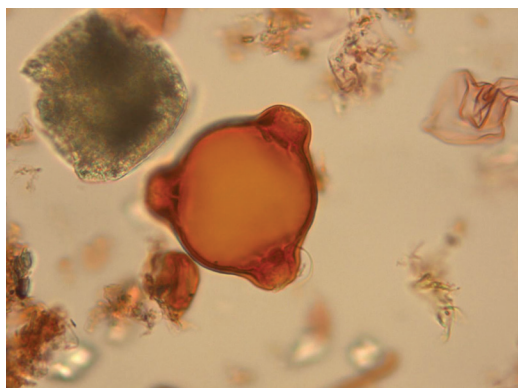
Tietty kasvilajit ovat Suomen alueella ja jopa jossain määrin koko maapallolla (Faegri & Iversen 1989: 184) selkeitä ihmistoiminnan indikaattoreita, ja näitä lajeja etsimällä voi- daan todentaa ihmisen läsnäolo maisemassa. Näistä niin kutsutuista arkeofyyteistä esi- merkkeinä voidaan mainita savikat tai hors- mat. Toisaalta ihmistoiminta voi heijastua siitepölyissä, paitsi viljapölyjen esiintymisen kautta, niin myös tiettyjen kasvilajien suh- teellisen määrän vähenemisenä. Esimerkiksi puupölyt ovat tällaisia, negatiivisia indikaat- toreita (Faegri & Iversen 1989: 183). Tämän lisäksi ihmistoiminnasta kertovat myös hii- lipartikkelit, joita siitepölypreparaateista voidaan myös laskea. Hiilipartikkelit ovat

*Kuva 2. Yleiskuva
näytteenottopai-
kalta. Taustalla
Umpilampi.
Kuva: Tuuli Ko-
ponen (Koponen
2014: Liite 2).*

Kuva 3. Tutkitut muinaisjäännöskohteet ja näytteenottopaikka: 1) Pyhäniemen N-ranta, 2) Pyhälahti NE-ranta, 3) Pyhälahti Ristikangas on hopea-aarten löytöpaikka (vihreällä merkitty alue on vanha pelto/niitty), 4) Pyhälammen N-ranta ja 5) näytteenottopaikka (Koponen 2014: 19).

Kuva 4. Epilobiumin eli horsman siitepöly (keskellä) näytteestä 5. Koko vaihtelee 60–90 μm välillä. Kuva: Tuuli Koponen (Koponen 2014: Liite 2).

merkki alueella tapahtuneista metsäpaloista, ihmisen tekemästä kulutuksesta tai vaikka ihmisen harjoittamasta lämmityksestä ja ruoanvalmistuksesta.

Näytteenotto

Turvepalkki siitepölyjen ja hiilipartikkelien laskemiseksi noudettiin Pyhälahden muinaisjäännöskeskittymän lähettävillä olevasta suosta. Kaikki muinaisjäännöskohteet sijaitsevat 500 metrin säteellä näytteenotto-paikasta. Turvetta otettiin talteen kahteen 50 cm korkeaan metallilaatikkoon. Turvetta suossa oli yhteensä 90 cm paksuudelta, mutta opinnäytetyötä varten siitä tutkittiin vain pohjimmaisat 50 cm.

Turvepalkista valmistettiin siitepölynäytteitä, jotka kävivät läpi tarvittavat kemialliset käsittelyt mikroskoopilla tarkasteltavien preparaattien valmistamiseksi. Näytteille tehtiin Erdtmanin asetolyysi⁸ selluloosan poistamiseksi sekä kaliumhydroksidikäsittely⁹, jolla näytteestä poistetaan humushapot. Näytteeseen sekoitettiin glyseriinia, jotta niistä saatiin laskentakelpoisia. Käytössä oli näytteenotin, jossa on kuutiosentin tilavuus. Siitepölyjen laskennassa käytettiin Leican valomikroskooppia 400 -kertaisella suurennoksella ja jokaisesta siitepölynäytteestä laskettiin 400 siitepölyä.

Kuva 5: Näytteenottolaatikat paikoillaan. Tässä tutkimuksessa käsitellyt siitepölynäytteet ovat alimman turvepalkin keskivaiheilta. Kuva: Tuuli Koponen (Koponen 2014: 12).

Pro gradu -tutkielman tekemiseen varattu ajallinen rajoite tarkoitti sitä, että mahdollisuus oli vain yhdeksän siitepölynäytteen laskemiseen. Ihmistoimintaa etsittäessä on myös järkevämpää ottaa näytteitä paikoittain tiiviimmin kuin 10–20 cm välein, joka on tyypillisin näyteväli (Moore 1991: 40), joten koko turvepalkin analysointi olisi opinnäytteen puitteissa ollut mahdotonta.

Näytesyvytydet olivat 74 cm, 70 cm, 67 cm, 63,5 cm, 62,5 cm, 61 cm, 59 cm, 57 cm sekä 53 cm. Ainoa näytesarjaan liittyvä radiohiiliajoitus teetettiin samalta syvyydeltä kolmanneksi alimman näytteen kanssa, eli kohdasta 67 cm. Ajoitus 3070 ± 30 on kalibroitu varhaismetallikautinen.¹⁰ Tämä ajoitus osuu siis sellaiseen aikaan, jolta näytteenottoaikojen ympäristöstä ei ole tiedossa kiinteitä muinaisjäännöksiä. Ajoitustulos näytesarjaan saatiin vasta näytteiden laskennan jälkeen, joten laskennan hetkellä ei ollut tietoa, mitä aikaa tarkastellaan. Tästä syystä näytteet otettiin suunnilleen palkin keskivaiheilta, jotta aivan nuorin ja toisaalta kaikista vanhin aika jäisi laskennan ulkopuolelle. Pitkäkestoinen ihmisasutus alueella kuitenkin antoi kohtuullisen laajan aikaskaalan, jolla ihmistoimintaa voisi näkyä. Toisaalta näytteitä olisi voitu ottaa tasaisesti koko palkin matkalta, jolloin olisi saatu kattava katsaus koko paikan käyttöikänsä. Lyhyen aikavälin muutosten näkyvyys katsottiin kuitenkin tässä työssä tärkeämmäksi ja siitä syystä palkista valittiin kohta, jonka ajateltiin osuvan esihistorialliseen aikaan. Analysoimani turvepalkin yhdeksän näytettä asetettiin numerojärjestykseen I–IX alhaalta ylöspäin. Koko palkki näytti silmämääräisesti olevan hyvin maatunutta saraturvetta, joten oli oletettavaa, että kerrostuminenkin olisi tapahtunut suhteellisen tasaisesti.

Ajoittamattomien näytekohtien ikä jää turpeen epätasaisen kerrostumisen johdosta vain arvaukseksi. Yleensä turvetta kertyy joitakin millimetrin kymmenyksiä vuodessa. Suokasvillisuudeltaan Kuusamon alue kuuluu Peräpohjolan aapasuovyöhykkeelle ja Markku Mäkilä antaa näiden soiden kerrostumisnopeudeksi vain 0,25 mm vuodessa. Koko maan turpeen keskimääräinen kerros-

tumisnopeus on Mäkilän mukaan 0,32 mm vuodessa (Mäkilä 2007: 25). Laskettuna 0,25 mm:n kerrostumisnopeudella koko 90 cm paksuinen turvekerros muodostuisi vain 3600 vuodessa. Tosiasiassa turvepalkki käsittää luultavasti lähemmäksi 10 000 vuotta (ks. Mäkilä & Muurinen 2008), joten turve pakkautuu huomattavasti tiiviimmäksi ajan saatossa.

Kerrostuminen on pintaa kohden nopeampaa ja aivan ylimmät vuosikerrostumat voivat olla hyvinkin paksuja. Turve maatuu hyvin epätasaisella tahdilla ja jopa saman turvepalkin eri kohdissa voi olla huomattavia eroja kerrostumisen nopeudessa. Esimerkiksi Hicks on havainnut Hailuodosta tutkimistaan turvenäytteistä, että yhdellä suolla turve saattoi olla kerrostunut 130 cm noin tuhannen vuoden aikana, kun taas toisella suolla sitä oli kertynyt vain 29 cm vastaavassa ajassa (Hicks 1988a: 69). Näin ollen samalla alueellakin voi olla huomattavaa suokohtaista vaihtelua ja turpeen kerrostumisen päättelemisen on todella epävarmaa. Vaikka turpeen tarkka kerrostumisnopeus ei ole tiedossa, voidaan kuitenkin perustellusti esittää, että todennäköisin ajoitus kasvillisuusmuutoksille on varhaismetallikausi. Eroa ajoitetun näytteen ja näytteiden, joissa muutoksia kasvillisuudessa esiintyy, välillä on vain 10 cm. Tasaisella turpeen kerrostumisnopeudella ja 0,25 mm:n arvoa käyttäen laskettuna 10 cm olisi noin 400 vuotta.

Ympäristömuokkausta varhaismetallikaudella

Siitepölynäytteet laskettuani saatoin havaita neljännessä näytteessä hiilipartikkeleita eniten koko näytesarjasta (ks. kuva 6). Tämä viittasi lisääntyneeseen tulen vaikutukseen alueella. Näytteissä V–VII kasvillisuus alkoi muuttua suhteellisen dramaattisesti. Kaikista selkein tapahtuma oli puiden lajikoostumuksen huomattava muutos suhteessa alempiin näytteisiin. Koivut ohittivat männyn siitepölyjen määrässä ja näytteessä VI voitiin havaita myös ihmistoimintaa vahvasti indikoivat *Chenopodiaceae*¹¹ (savikkakasvit) sekä *Epilobium* (horsmat).

Näytesarjassa havaittu poikkeama kasvillisuuden luonnollisesta tilasta on hankala tulkita, sillä useat erilaiset tapahtumaketjut jättävät hyvin samankaltaisia merkkejä kasvistoon. Tulkinnassa täytyy ottaa huomioon mahdollisuus, että kyseessä voi olla pelkästään kasvien tallaus ja lajikoostumuksen muutos eläinten kuljeskelusta johtuen¹² tai luonnollisista syistä aiheutunut metsäpalo. Luonnollista ja ihmisen aiheuttamaa metsäpaloa on mahdotonta erottaa toisistaan ilman ihmistoimintaa tukevia siitepölylöydöksiä. Pidän kuitenkin todennäköisempänä ihmisen toiminnasta aiheutuneita kasvillisuusmuutoksia, sillä näin pienissä näytemääriissä yhdenkin *Chenopodiaceae*-havaitseminen on mielestäni selkeä indikaattori siitä, että kasvillisuus on muuttunut laajalti. *Epilobium*-esiintyminen samassa näytteessä vahvistaa tätä näkemystä.

Puupölyjen koostumus muuttuu näytesarjassa niin selkeästi, että muutos on tuskin seurausta pelkästään puiden kaatamisesta. *Chenopodiaceae*-esiintyminen näytteessä VI alkaen todistaa sen puolesta, että vielä palon jälkeenkin paikalla olisi voinut olla ihmisasutusta. Tällä perusteella kyseessä olisi voinut olla tilan raivaamisesta, puiden kaadosta ja polttamisesta sekä mahdollisesti kulotuksesta aiheutunut kasvillisuusmuutos. Kulotusta olisi voitu käyttää apuna esimerkiksi metsästyksessä. Hiilipartikkelit voivat indikoida myös asuinsijojen lämmitystä ja ruoanlaittoa. Joka tapauksessa voidaan todeta, että kyse on todennäköisimmin ihmisen aiheuttamasta kasvillisuusmuutoksesta, ja se on poikkeuksellisen voimakas ottaen huomioon turvepalkista saadun ajoituksen.

Kasvillisuusmuutosten havaitseminen tutkituissa turvekerroksissa on tuonut lisätietoa ajalliseen sarjaan, jonka muinaisjäännökset muodostavat. Koska tutkimukseni puiteissa ei ollut mahdollista saada useampaa ajoitusta turvepalkkiin, en pysty varmuudella sanomaan, mikä on kasvillisuusmuutosten yläikäraja. Ne eivät kuitenkaan ole vanhempia kuin cal 1415–1255 BC¹³, koska muutokset havaittiin radiohiiliajoitetun näytteen yläpuolella. Muutokset ovat todennäköisesti nuorempia kuin Pyhälahden varhaismetallikautisen keittokuopan ajoitus. Tämän perustelen sillä, että ylimmäkin analysoimani siitepölynäytteen yläpuolella on vielä 37 cm turvetta.

Varhainen ympäristömuokkaus

Siitepölyanalyysini on osoittanut, että esihistoriallisella ajalla tapahtunut ympäristömuutos näkyy selkeästi sellaisellakin alueella, jossa muutokset ovat perinteisesti olleet hyvin epä-määräisiä (ks. esim. Hicks 1988b: 191). Toisaalta Hicks on todennut jo 1975 tekemässään tutkimuksessa Kuusamon Särkikankaan suolta, että pyytjä-keräilijöillä on voinut olla suhteessa huomattavampi vaikutus maisemaan, kuin uudisasukkailla, jotka aloittivat huuhtaviljelyn sekä pysyvän peltoviljelyn (Hicks 1975: 13). Pyytjä-keräilijöiden vaikutusta kasvillisuuteen on usein pidetty hyvinkin vähäisenä ja esimerkiksi Irmeli Vuorela mainitsee, että kivikaudella merkit luontoon ovat vaatimatomat ja viljelyn alettua voimakkaammat. Siitepölyindikaattorit ovat kivikaudella niukkoja ja ihmisen jälkeensä jättämät merkit tulevat epäsuorasti esimerkiksi tulenkäytön kautta. Näin ollen asutushistoriallisesti ja ympäristön kannalta tärkeimpänä toimena pidetään maanviljelystä (Vuorela 2002: 81).

Suomesta on löydetty hyvin varhaisiksi ajoitettuja viljan siitepölyjä. Kaakkois-Suomesta on havaittu siitepölynä ohraa jo 4260 eKr., mutta ensimmäiset kiistattomat todisteet viljelystä ovat Kiukaisten kulttuurin ajalta noin 2300–2000 eKr. Etelä-Suomesta sekä Puolangalta (Halinen 2015: 68–69). Myös Petri Halinen mainitsee, että pyyntikulttuurista poiketen maataloudesta ainakin osittain elantonsa saaneissa yhteiskunnissa ympäristömuokkaaminen oli keskeisellä sijalla (Halinen 2015: 68–69). Vanhemman pronssikauden lopulla ilmasto viileni ja Suomen länsirannikolla maanviljelys alkoi hitaasti yleistyä. Sisämaassa kaskiviljelyä harjoitettiin ainakin Oulujoen korkeudella, mutta mahdollisesti vielä pohjoisempana. Toimeentulon suhteen kalastus ja peuranmetsästyksen pyyntikuopilla olivat edelleen tärkeimmät keinot ravinnon hankkimiseen pohjoisessa. Pienet ”lappalaisyhteisöt” vaihtoivat paikkaa vuotuiskierron mukaan ja kaskiviljely on osaltaan myös saattanut vaikuttaa liikkumiseen. Tämä johtui siitä, että kaskialueet tuottivat satoa ehkä vuoden tai kaksi, jonka jälkeen on pakko siirtyä uudelle metsäalueelle (Lavento 2015: 131, 133, 155). Metsästäjä-kalastajat pystyivät melko

helposti omaksumaan pienimuotoisen kaskiviljelyn täydentäväksi elinkeinoksi ja ”lappalaisten” alueella viljely on pienimuotoista ja katkonaista, mutta paikoittain täysin vakiintunutta myöhäisrautakaudella (Raninen & Wessman 2015: 305, 322). Nykyään siis tunnustetaan jo se seikka, että pyytjä-keräilijätkin ovat mahdollisesti harjoittaneet pienimuotoista viljelystä, mutta maisemaan aiheutettujen vaikutusten ajatellaan usein pienemmäksi kuin viljelystä.

Tässä tutkimuksessa ei havaittu viljan siitepölyä, joten ei ole syytä olettaa havaittujen muutosten liittyvän varhaiseen pienimuotoiseen kaskeamiseen. Varhaisen viljelyn havaitseminen on ollut keskiössä myös aivan viimeisimmissä keskusteluissa siitepölyanalyysin ja arkeologian yhteistyössä. Teemu Mökkönen uskoo mahdollisuuteen, että viljelystä olisi harjoitettu jo hyvin varhaisessa vaiheessa (ks. Mökkönen 2010), kun taas Lahtinen ja Rowley-Conwy ovat sitä mieltä, että tulkinnot varhaisesta viljelystä perustuvat virhetulkintaan (ks. Lahtinen & Rowley-Conwy 2013). Vaikuttaisi siltä, että viljelyn aloitus ja siirtymä metsästyksestä, kalastuksesta ja keräilystä nähdään yhtenä tärkeimmistä vaiheista, joita siitepölytodisteilla on lähdetty ratkomaan.

Viljelyn aloitus on kiistatta tärkeä kysymys, mutta ihminen toimii suhteessa maisemaan monilla tavoilla ja myös viljelystä edeltävät toimet ovat voineet muokata maisemaa huomattavalla tavalla. Puiden merkittävä väheneminen ja arkeofyytien, kuten *Chenopodiaceae* ja *Epilobium*in läsnäolo kertovat mahdollisesti laajasta puiden polttamisesta ja kaatamisesta sekä asutuksesta, joka on vaikuttanut kasvillisuuteen varhaismetallikaudella. Paikalleen asettuminen ja sen myötä tapahtunut tiettyyn maiseman kohtaan kohdistunut muokkaus, kuten pysyvät pellot tai kaskiraiviot eivät välttämättä tarkoita suurempaa vaikutusta maisemaan. Tutkitun siitepölyprofiilin ajoitus osui todennäköisimmin ajanjaksoon, jolta Kuusamon Pyhälähden alueelta ei ole tiedossa kiinteitä muinaisjäännöksiä. Näin ollen siitepölyanalyysillä voidaan saada hyödyllistä tietoa menneisyyden ihmisen toimintaympäristöstä sekä lisätietoa ihmisen toiminnasta kertovien todisteiden sarjaan, jossa voi pahimmillaan olla tuhansien vuosien aukkoja.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Koponen, T. 2014: Kuusamon Puutteenkylän Pyhälahden ympäristöhistoria – ihmistointaan liittyvä siitepölyanalyysi. Pro gradu –tutkielma. Oulun yliopisto: Oulu
- Okkonen, J. 2007: Kuusamon Pyhälahden raha-aarten konteksti – arkeologinen kentätutkimus kesällä 2006. Tutkimusraportti. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto, Oulu.

Kirjallisuus

- Aronsson, K.-Å. 1991. *Forest Reindeer Herding A.D. 1–1800: An Archaeological and Palaeoecological Study in Northern Sweden*. University of Umeå, Umeå.
- Bronk Ramsey, C. 2009. Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51 (1): 337–360.
- Fægri, K. & Iversen, J. 1989. *Textbook of Pollen Analysis*. 4th ed. K. Fægri, P. Kaland & K. Krzywinski (toim.) Chichester, Wiley.
- Halinen, P. 2015. Kivikausi. Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. (toim.) *Muinaisuu-temme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 19–120. Gaudeamus, Helsinki.
- Hicks, S. 1975. New Evidence for the Presence of Prehistoric Man in the Kuusamo Area. *Nordia* N:o 1: 1–16. Pohjois-suomen maantieteellinen seura r.y.: Oulu.
- Hicks, S. 1988a. Siitepölytodisteita Hailuodon varhaisesta asutuksesta. Kyösti Julku & Reija Satokangas (toim.). *Hailuodon keskiaika*: 35–82. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Oulu.
- Hicks, S. 1988b. The representation of different farming practises in pollen diagrams from Northern Finland. Hilary H. Birks (toim.) *The Cultural Landscape. Past, Present, Future*: 189–207. Cambridge University Press, Cambridge.
- Huurre, M. 1983. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo.
- Königsson, L.-K. 1989. Geology and palaeoecology for archaeologists. Hackens, T & Miller, U. (toim.) *Pollen Analysis in Archaeology and Palaeoecology*: 81–104. PACT 24. European University Centre for Cultural Heritage: Ravello.
- Lahtinen, M. & Rowley-Conwy, P. 2013. Early Farming in Finland: Was There Cultivation Before the Iron Age (500 BC). *European Journal of Archaeology* 16 (4): 660–684.
- Lavento, M. 2015. Pronssi- ja varhaismetallikausi. Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. (toim.) *Muinaisuu-temme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 125–211. Gaudeamus, Helsinki.
- Moore, P.D, Collinson, M.E. & Webb, J.A. 1991. *Pollen analysis*. 2nd ed. Blackwell, Oxford.
- Mökkönen, T. 2010. Kivikautinen maanviljely Suomessa. *Suomen museo* 2009: 5–38.
- Mäkilä, M. 2007. Turpeen pitkäaikainen kerrostumisnopeus. Jääkausiajan muuttuva ilmasto ja ympäristö. A. E. K. Ojala (toim.) *Opas* 52: 23–28. Geologinen tutkimuskeskus, Espoo.
- Mäkilä, M. & Muurinen. 2008. Kuinka vanhoja ovat Pohjois-Suomen suot? *Geologi* 60: 179–184.
- Okkonen, J. 2012. Havaintoja Suomussalmen TB:n rannan esihistorialliselta asuinpaikalta. *Faravid* 36: 7–16.
- Okkonen, J. 2013. Kuusamon Pyhälahden myöhäisrautakautisen raha-aarten konteksti ja muinaisjään- nösmaisema. *Faravid* 37: 7–18.
- Raninen, S. & Wessman, A. Rautakausi. Haggrén, G., Halinen, P., Lavento, M., Raninen, S. & Wessman, A. (toim.) *Muinaisuu-temme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 215–364. Gaudeamus, Helsinki.
- Reimer, P. J. et al. 2013. IntCal and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves, 0–50 000 Years cal BP. *Radiocarbon* 55: 1869–363.
- Reynaud, C. & Hjelmroos, M. 1980. Myöhäiseltä mesoliittiselta ajalta lähtien siitepölyanalyysillä todistettu ja radiohiiliajoituksella ajoitettu ihmisen vaikutus luontaiseen

metsäkasvillisuuteen Pohjois-Pohjanmaan alueella. *Faravid* 4: 41–70.

Talvio, T. 2002. *Coins and Coin Finds in Finland AD 800–1200*. Iskos 12. Suomen muinais-
muistoyhdistys, Helsinki.

Vuorela, I. 1975. *Influence of Man on the Vegetation of South-Western Finland as Shown by Pollen Diagrams*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Vuorela, I. 1978. *Siitepölynalalyttisiä tutkimuksia Lahden asutushistoriasta*. Lahden kaupunki, Lahti.

Vuorela, I. 2002. Luonnon kerrostumat säilövät menneisyyttä. Riho Grünthal (toim.) *Ennen muinoin: Miten menneisyyttämme tutkitaan*: 76–92. Tietolipas 180. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Loppuviitteet

- 1 Kalibroitu OxCal -kalibrointiohjelmalla (versio 4.2.4. Bronk Ramsey (2013)) hyödyntäen kalibrointikäyrää IntCal 13 (Reimer et al. 2013). Kalibroitu tulos on 1415–1255 BC (94,7 %) 1240–1235 BC (0,7%) kahden sigman tarkkuudella.
- 2 Muinaisjäännös rekisteri Pyhålampi N-ranta 305010165
- 3 Muinaisjäännösrekisteri Pyhäniemi N-ranta 305010169
- 4 Muinaisjäännösrekisteri Pyhålahti NE-ranta 305010096
- 5 Muinaisjäännösrekisteri Pyhålahti Ristikangas 305040029
- 6 Ajoitus on saatu nuorimman rahan mukaan 1065 jKr.
- 7 Alueilla, joihin maankohoaminen ei ole vaikuttanut.
- 8 Asetolyysissä käytetään liuosta 9 osaa (CH₃CO)₂O ja 1 osa H₂SO₄
- 9 Kaliumhydroksidissa käytetään 10 % KOH-liuosta.
- 10 (Hela-3386) 3070±30 BP. Kalibroitu käyttäen OxCal -kalibrointiohjelmaa (versio 4.2.4. Bronk Ramsey (2013)) kalibrointikäyrä IntCal 13. (Reimer et al. 2013)) Kalibroitu tulos on 1415–1255 BC (94,7 %) 1240–1235 BC (0,7%) kahden sigman (2σ) tarkkuudella.
- 11 *Chenopodiaceae* on selkeä kulttuurin vaikutuksen ilmentäjä (Reynaud & Hjelmroos 1980: 51).
- 12 Nämä toimet aiheuttavat hyvin samankaltaisia muutoksia siitepölyissä. Kjell-Åke Aronssonin mukaan porojen tallauksesta aiheutuu erilaisen ruohojen lisääntymistä, kuten esimerkiksi *Rumex acetosan* ja *acetosellan*, *Chenopodiaceae*, *Asteraceae*, *Epilobiumin* sekä *Ranunculaceae* (K-Å. Aronsson 1991: 40–42).
- 13 (Hela 3386) 3070 ±30. Kalibroitu OxCal -kalibrointiohjelmalla versio 4.2.4. (Bronk Ramsey (2013)) Hyödyntäen kalibrointikäyrää IntCal 13. (Reimer et al. 2013)) Kalibroitu tulos on 1415–1255 BC (94,7 %) 1240–1235 BC (0,7%) kahden sigman (2σ) tarkkuudella.

FM Tuuli Koponen toimii tutkimusavustajana Oulun yliopiston arkeologian laboratoriossa. tuuli.koponen@oulu.fi.

Krista Vajanto

Väriaineet ja värjäysmenetelmät Suomessa rautakauden lopulla

Lectio praecursoria 16.1.2016

Orgaaniset luonnonvärit ovat kasveista, hyönteisistä, sienistä ja eräistä kotilolajeista saatavia väriaineita. Nämä väriaineet saadaan tarttumaan luonnonkuituihin usealla eri tavalla riippuen väriaineen kemiallisesta rakenteesta. Yksi tapa on ollut käyttää suoravärjäystä, jolloin väriaine sitoutuu kuituun löyhällä sidoksella. Menetelmä on helppo, mutta tulos ei ole kovin kestävä. Yleisin tapa on ollut kiinnittää väri puretteena toimivan metallisuolan tai orgaanisen puretusaineen avulla. Monimutkaisimmassa värjäystavassa värit kiinnitetään kuituihin hapetus-pelkistysreaktion avulla. Kaikki nämä värjäystekniikat ovat olleet tunnettuja ainakin jo 3000 vuotta, miltä ajanjaksolta on olemassa luonnonväreillä värjättyjä arkeologisia tekstiilejä.

1800-luvun lopulla kulttuurikehitys johdatti synteettisten väriaineiden keksimiseen. Tuolloin keksittiin synteettinen punainen alitsariini ja synteettinen sininen indigo, jolla itse asiassa edelleenkin värjätään kaikki nykykuodin tarvitsemat farkkukankaat. Luonnonvärien merkitys väheni muutamassa vuosikymmenessä niin dramaattisesti, että taito värjätä luonnonantimilla lähes kadotettiin sekä Suomessa että muualla maailmassa. Lohdullista on, että aivan kaikkia luonnonväriaineita ei vielä nykyisinkään ole korvattu synteettisillä. Esimerkiksi elintarvikeväri E 120 tuotetaan edelleenkin opuntiakaktusten pinnalla elelevistä kokenillikirvojen naarais-

ta. Näin tehdään, koska punaiselle elintarvikevärille ei ole pystytty kehittämään yhtä erinomaista korvaavaa synteettistä tuotetta.

Tietyt väriaineet ovat aikojen kuluessa muodostuneet kalliiksi kauppavarainiksi. Tutkimalla tekstiilien väriaineita voidaan siten saada tietoa tietyillä alueilla tunnetuista luonnonväreistä ja värjäystekniikoista, sekä myös väriaine- ja tekstiilikaupasta ja värjäykseen liittyvästä tietotaidon leviämisestä. On hyvä tiedostaa, että jo keskiajalla Euroopassa oli väriaineiden systemaattista suurtuotantoa. Punaista väriä varten kasvatettiin krappia eli värimataraa (*Rubia tinctoria*). Krappiväri sekä hyönteisistä saatu kermesväri (*Kermes vermilio*) ja syväpunainen puolalainen kokenilli (*Porphyrophora polonica*) tavoittelivat sukupuuton partaalle ajetun purppurakotilon (*Murex purpureus*) tuottamaa arvokasta värisävyä. Lisäksi Saksan ja Ranskan alueilla oli tuotantokeskuksia, joissa tuotettiin suuressa mittakaavassa sinistä väriä morsingosta (*Isatis tinctoria*). Keltaisia värejä varten Keski-Euroopassa kasvatettiin resedaa (*Reseda luteola*) ja pensasvärihernetä (*Genista tinctoria*). Sikääläinen ammattivärjäri pystyi näiden aineiden avulla värjäämään kankaisiin kaikki sateenkaaren värit sekä mustan.

Väitöskirjassani tutkimani Suomes-
ta löydetty arkeologiset tekstiilit ovat olleet lampaanvillasta valmistettuja. Olen tutkinut näytteitä materiaalitutkimuksen keinoin. Tutkimani arkeologinen aineisto on pääosin

viikinkiajan ja ristiretkiajan naisten haudoista. Nämä tekstiilit ja niiden väriaineet ovat maalöydöissä säilyneet pronssiesineiden lähellä, sillä pronssista irronnut kuparioksidi on estänyt maaperän mikrobien toimintaa ja siten estänyt tekstiilien lahoamisen. Pieni osa aineistoa on laivanhylyistä. Näissä tärkeänä tekstiilien säilyttäjänä on toiminut rauta, jota on ollut veneen niiteissä, lastissa ja luontaisessa ympäristössä. Onnekkaina olosuhteissa on käynyt niin, että tekstiilikuitujen säilyessä on säilynyt myös orgaanisia luonnonvärejä. Koska löydöt kuitenkin ovat hyvin vanhoja, kuiduissa on havaittavissa hajoamista ja mineralisoitumista. Myös tekstiilien väriaineet ovat usein hajonneet vaikeasti tunnistettaviksi.

Tutkimuskysymyksiäni on ollut kaksi: Ensinnäkin, mitä väriaineita Suomessa käytettiin rautakauden lopulla? Ja toiseksi, mitä värjäystekniikoita tuolloin käytettiin?

Olen käyttänyt tutkimuksessani mikroskopiaa eri sovelluksineen selvittäessäni tekstiilirakenteita ja tunnistamalla kuituja ja puretusaineita. Pyrin tunnistamaan kotimaiset tekstiilit tuontitekstiileistä sidoksen ja villatyypin perusteella. Kromatografisten testien perusteella kotimaisiksi tulkitsemisani löydöissä havaittiin indigoideja, antrakinooneja, orseljia ja punaisia tanniineja. Lisäksi näytteistä löytyi makluriiniekvivalenttia. Apigeniinia ja luteoliinia eli flavonoidivärejä löytyi vain tuontitekstiilistä. Ero Keski- ja Etelä-Euroopan väriaineisiin on huomattava ja korostaa omaa paikallista värjäysperinnettä. Edellä mainittujen menetelmien lisäksi olen käyttänyt tutkimuksessani tekstiilistandardia testaamaan lankojen vetolujuuksia ja värien kestävyyttä.

Rautakauden Suomessa sinisen värin lähteenä on tulkintani mukaan ollut morsinko, josta väri saatiin luonnonammoniakkimenetelmällä hapetuspelkistysreaktion avulla. Tästä ovat osoituksena analyyseissa tavoitetut morsinkoflavonoidit, sillä näitä väriaineita ei ole trooppisissa indigopenaassa (*Indigofera tinctoria*). Lisäksi Suomes-

ta puuttuu lähes kokonaan perinteenomaisen taito kasvattaa morsinkoa, mistä voida olettaa, että morsinkoväri oli tuontitavaraa.

Violetti värjättiin kotimaisilla jäkälillä, joista voitiin valmistaa orseljiväriä. Eräs tällainen jäkälä on kuhmunapajäkälä (*Lasallia pustulata*). Väri irrotettiin jäkälästä luonnonammoniakkiliemessä ja värjättiin fermentoimalla. Jäkäläpurppura voidaan yhdistää viikinkiaikaisiin löytöihin muualla Skandinaviassa ja lisäksi värisävy voidaan yhdistää kalliiseen Välimeren kotilopurppuraan ja ylellisyyteen.

Tutkiessani löytöjä SEM-EDX menetelmällä havaitsin lankanäytteissä alkuaineyhdistelmän alumiini-pii-kalium. Tämä yhdistelmä löytyi luonnonpuretetuista langoista sekä myös niistä arkeologisista tekstiileistä, joiden sisältämät väriaineet olivat vaatineet puretusvärjäystä. Tulkintani mukaan luonnonpuretteina onkin voitu käyttää liekokasveja (*Lycopodium species*), sananjalkaa (*Pteridium aquilinum*), suolaheinää (*Rumex acetosella*), vesiheinää (*Stellaria media*) sekä pelto- ja metsäkortetta (*Equisetum arvense*, *Equisetum silvaticum*). Nämä ovat korvanneet ulkomaisen alunan.

Referenssiaineiston perusteella pystyin selvittämään arkeologisissa tekstiileissä havaitun värittömän makluriiniekvivalentin merkityksen: se on yhdiste, jota löytyy liekokasveista, sananjalasta ja suolaheinästä. Tämä väriaine saattaa paljastaa luonnonpuretteen silloin kun alkuaineanalyysia ei jotain syystä haluta tai pystytä tekemään. Arkeologissa kuiduissa havaitsemani rauta ja kupari selittyvät kontaminaatiolla arkeologisesta kontekstista. Tästä voi päätellä, että värjääminen ei tapahtunut rauta- tai kuparipadassa keittämällä, vaan luultavimmin puuastioissa.

Punaruskeaa värjättiin luonnonantimilla, jotka sisälsivät kondensoituneita tanniineja. Sellaisia ovat paatsaman (*Rhamnus frangula*) ja tervalepän kuoret (*Alnus glutinosa*) ja rätvänän (*Potentilla erecta*) juuri. Näistä saatiin väri hitaalla fermentoimismenetelmällä. Puhdasta punaista värjättiin paikallisilla matarakasveilla, kuten ahomataralla (*Galium boreale*). Matarakasvit sisältä-

vät alitsariinia ja purpuriinia, mutta eri suhteissa kuin keskieurooppalainen värimatara. Punaiset antrakininivärit voitiin kiinnittää lankaan joko kylmävärjäyksellä, tai nopeammin kuumentamalla värilientä kuumilla kivillä. Puretteena toimi luonnonpurete, joka valmistettiin fermentoimalla liekokasveja tai muita kivennäisaineita sisältäviä kasveja.

Kaiken kaikkiaan tulokset osoittavat, että rautakaudella värjättiin sekä kuitua, lankaa että kangasta kolmella eri tekniikalla: kyyppivärjäyksellä, puretusvärjäyksellä ja fermentoimalla tanniineja. Kokeellisen arkeologian avulla olen saanut selville, että punaruskeat eli kondensoituneet tanniinit vahvistavat villalankaa. Punaruskean loimilangan valikoiminen on siten ollut paitsi komean näköistä, myös käytännöllisesti katsoen järkevää. Rautakauden lopulla kankaat nimittäin kudottiin loimipainoisilla pystykangaspuilla, joissa heikko loimilanka ei olisi kestänyt.

On todennäköistä, että puhdas sininen ei ollut minkään tutkimani tekstiilin alkuperäinen sävy. Sinistä sisältävä väriliemi on voitu valmistaa kuumentamalla tuoreita lehtiä, jolloin tekstiiliin on saatu lohenpunainen pohjasävy. Tämän päälle on voitu värjätä morsingolla virtsakyyppissä sinistä, jolloin väri on tummunut melkein mustaksi. Luonnonpurete on lisäksi tuonut oman sävynsä, mikä tummensi tekstiiliä edelleen. Värjääminen vaati taitoa, tarkkuutta ja hyvää ymmärrystä eri työvaiheista. Mustaksi, punaiseksi, punaruskeaksi tai violetiksi värjätty tekstiili edusti huikeaa käsityötaidon näytettyä vaatavien työvaiheiden ansiosta.

Keskiajan uudet ilmiöt, kuten rukki, vaakatasokangaspuut, kauppatavarana tuotu aluna, uudet väriaineet ja keittovärjäysmenetelmä toivat uusia tekniikoita tekstiilien valmistamiseen. Kondensoituneita tanniineja ei enää tarvittu vahvistamaan loimilankaa ja taito värjätä mustansinisiä ja violetteja hitaalla fermentoimismenetelmällä muuttui marginaaliseksi.

On mahdollista, että keltaisia flavonoidivärejä ei käytetty rautakauden Suomessa lainkaan tai niitä ei ainakaan löytynyt tutkimusaineistostani. Ehkä keltainen väri ei

ollut arvostettu tai sellainen, että sillä olisi voinut osoittaa arvoa, asemaa tai etnisiteettiä tai ehkä hautaan haluttiin nimenomaan tietynvärisiä rituaalitekstiilejä. Suomalaisen kansaperinteen tuntemat keltaiset värit saattavatkin liittyä keskiaikaisiin kulttuuri-vaikutteisiin ja imitoida resedan, pensasväriherneen ja liuskalääteen (*Serratula tinctoria*) kirkkaita keltaisia sävyjä. Keskiajan tuoma kulttuurimurros vaikutti syvästi sekä tekstiilien tuotantoon, luonnonväreihin että värjäystekniikoihin.

Krista Vajanto

krista@vajanto.net

Krista Vajanto väitteli Helsingin yliopiston Humanistisessa tiedekunnassa 16.1.2016 aiheesta "Dyes and Dyeing Methods in Late Iron Age Finland". Vastaväittäjänä toimivat apulaisprofessori Regina Hofmann-de Keijzer, University of Applied Arts Vienna ja PhD Maj Ringgaard, National Museum of Denmark. Kustoksena oli professori Hanna Snellman.

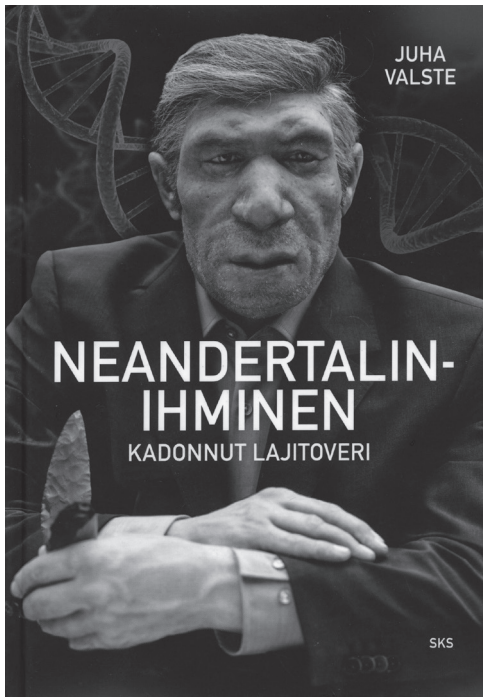
Vajanto, K. 2015. *Dyes and Dyeing Methods in Late Iron Age Finland*. Helsingin yliopisto, arkeologia.

Väitöskirja on luettavissa Helsingin yliopiston E-thesis -palvelussa: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/159210>

Liisa Kunnas-Pusa

Eroon luolamiesmaineesta. Kotimainen populaariteos neandertalinihmisestä

Valste, J. 2015. Neandertalinihminen. Kadonnut lajitoveri. Kirjokansi 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. 215 sivua.

Neandertalinihmiset ovat olleet viime aikoina suorastaan trendikkäitä. Muutaman viime vuoden aikana on julkaistu useita neandertalilaisia ja varsinkin heidän ja nykyihmisten välistä suhdetta käsitteleviä populaaritieteellisiä kirjoja (tämän Valsteen kirjan lisäksi ainakin Stringer 2014 ja Pääbo 2015). Kuten Vals- tekin johdannossaan toteaa, tämä johtuu pääasiassa siitä, että neandertalilaisia ja muutenkin ihmisen sukupuuta käsitte-leviä tutkimushankkeita on ollut vireillä ja varsinkin DNA-tutkimusten avulla on saatu paljon uutta tietoa. Ihmisen suku- puuhun on lisäksi tullut uusia oksia *homo florentiesin* ja ns. denisovanihmisen löy- tymisen myötä, mikä on myös osaltaan lisännyt yleisön kiinnostusta neandertali- laisia kohtaan.

Juha Valste on biologi ja julkaissut aiemmin kolme suurelle yleisölle tarkoitet- tua ihmisen evoluutiota käsittelevää kirjaa (Valste 1991; 2004; 2012). Hän on lisäksi kirjoittanut muun muassa oppikirjoja. Valst- eella on siis vankka kokemus ihmisen var- haisvaiheiden käsittelystä suureen yleisöön vetoavalla tavalla. Kirja on jaettu 11 teemaan, joissa neandertalilaisia ja heistä tehtyä tutki- musta käsitellään eri näkökulmista. Kirjan lopussa on lisäksi liite fossiilien ajoitusmene- telmistä sekä pieni sanasto kirjassa käyte- tyistä biologian ja arkeologian termeistä.

Kirjan kuvituksena on valokuvia ja useita Kimmo Koiviston piirroskuvia sekä kirjan keskellä värikuvaliite. Kirja on tehty helposti lähestyttäväksi: sen luvut ovat lyhyitä, kuvitusta on paljon, teksti on pyritty tekemään mukaansatempaavaksi ja ymmärrettäväksi ja välissä on jopa "Paleofiktiota" – osuuksia, joissa esitetään lyhyitä fiktiivisiä tuokiokuvia neandertalilaisten elämästä.

Varsinkin kirjan alussa kirjoitus-tyyli tuntuu joissain paikoin liiankin maa-lailevalta ja lennokkaalta, mutta ajan myötä siihen tottuu. Kirjoittaja otaksuu lukijoilla olevan stereotyyppisiä käsityksiä "luolamiehistä" ja näistä myös muistutetaan sellaisten otsikoiden alla, kuten "Mitä kaikki tietävät neandertalilaisista" ja "Kymmenen myyttiä neandertalilaisista". Tämä toimii toisaalta hyvin pohjustuksena neandertalilaisten ja ihmisen evoluution tutkimushistorian käsitelyyn. Kirjan kohdeyleisö, eli tieteestä kiinnostuneet ns. tavalliset ihmiset, ehkä myös tarvitsevat muistutuksen siitä, mistä neandertalilaisissa olikaan kyse.

Luvut, jotka esittelevät tämänhetkistä käsitystä ihmisen sukupuusta sekä tutkimushistoriaa ovat kirjan parhaiden osuuksien joukossa. Ihmisen evoluutio on aihe, jonka Valste tuntee hyvin, ja josta hän osaa kirjoittaa todella kiinnostavasti. Hän myös ymmärtää nähdä tutkimushistorian laajempaa yhteiskunnallista kontekstia vasten. Neandertalilaisten tutkimushistoria liittyy osaltaan yleiseen 1800–1900-lukujen vaihteen ajattelun murrokseen, kun tieteellinen maailmankuva vähitellen löi läpi. Neandertalilaisten jäännösten löytymisellä oli merkittävä vaikutus siihen, että ajatus ihmisen evoluutiosta hyväksyttiin, joskin ajan kanssa, koska ne toimivat kaivattuina todisteina teorialle. 1800-lukulainen rotuajattelu vaikutti tutkijoiden käsityksiin siitä, millaisia olivat olleet nämä konkreettisesti toiseen rotuun kuuluneet ihmiset. Valste käsittelee useaan otteeseen tuolta ajalta periytyviä, mutta osittain nykypäivään saakka eläneitä käsityksiä neandertalilaisten ja nykyihmisten välisistä

fyysisistä eroista: Koska valkoisen eurooppalaisen ihmisen koettiin olevan kehityksen huippu, varhaiset nykyihmiset ajateltiin vaa-leiksi ja sinisilmäisiksi eurooppalaisiksi ja neandertalilaiset alkukantaisempina tietysti väritykseltään tummemmaksi. Myöhemmin kävi ilmi, että tilanne on ollut pikemminkin toisin päin.

Myös osuus, jossa Valste esittelee neandertalilaisten anatomiaa ja sen eroja ja samankaltaisuuksia nykyihmisen kanssa, on mielenkiintoista luettavaa. Valste kritisoi vakiintunutta käsitystä, jonka mukaan neandertalilaiset olisivat olleet erityisen hyvin sopeutuneita kylmiin oloihin. Hän osoittaa, miten todellisuudessa kaikista olemassa olleista ihmislajeista vasta meidän lajimme on osoittanut poikkeuksellista sopeutumiskykyä kaikkiin mahdollisiin olosuhteisiin, mukaan lukien arktisiin. Nykyihmisen sopeutuminen kylmempiin ilmastoihin on kuitenkin tapahtunut pääasiassa kulttuuriadaptaation kautta, eikä niinkään fyysisten ominaisuuksien mukautumisen. Käsitys neandertalilaisista kylmään sopeutuneena lajina on perinteisesti perustunut juuri sellaisiin fyysisiin ominaisuuksiin, jotka yleensä biologiassa merkitsevät sopeutumaa kylmiin oloihin, mutta Valste huomauttaa, että kyseisten sääntöjen soveltaminen ihmisiin ei ole ongelmatonta. Ihmisten kohdalla sopeutuminen ilmasto- tai ympäristöoloihin syntyy kulttuurin ja elinkeinojen kautta. Valsteen mukaan neandertalilaiset eivät olisi pärjänneet ympäristössä, jossa keräily olisi ollut osan vuodesta käytännössä mahdotonta roudan ja lumen takia. Myöskään neandertalilaisten yleisimmistä saaliseläimistä kaikki eivät olleet arktisissa tai edes subarktisissa oloissa eläviä. Eikä neandertalilaisilla ollut käytössään sellaista teknologiaa tai selviytymisstrategioita, joita myöhemmin kylmille alueille sopeutuneilla nykyihmisten metsästäjä-keräilijäpopulaatioilla, esimerkiksi inuiteilla, on ollut.

Useissa kohdissa kirjassa tehdään vähän turhan reippailta tuntuvia oletuksia

neandertalilaisten sosiaalisesta elämästä ja sukupuolen merkityksestä. Arkeologin on usein hyvin vaikea tulkita myöhempienkään esihistorian ajanjaksojen ihmisryhmien kohdalla, millaisia heidän sosiaaliset suhteensa ovat olleet, saati sitten muodostaa käsitystä kymmeniä tuhansia vuosia sitten eläneen eri ihmislajin ajattelutavasta. Valste toteaa neandertalilaisten eläneen heimoissa tai klaaneissa, joiden jäsenet ovat olleet toisilleen sukua, paisi että "nuoret tytöt saattoivat siirtyä ryhmästä toiseen vaimoiksi". Hän myös mainitsee, että neandertalilaiset olivat pääasiassa monogaamisia, mutta "hyvällä kiviseipällä tai metsästäjällä saattoi olla useita vaimoja". Biologisesti tarkasteltuna lajin taipumusta yksiaivoisuuteen voidaan tarkastella mm. urosten ja naaraiden kokoeron ja muun sukupuolidimorfismin perusteella. Neandertalilaisilla miesten ja naisten kokoero oli samanlainen, kuin nykyihmisilläkin, eli varsin pieni. Näin tarkasteltuna neandertalilaisten monogaamisuuden pitäisi siis olla samalla asteella, kuin nykyihmisilläkin. Valsteen esittämät esimerkit neandertalilaisten sosiaalisista suhteista voivat olla totta tai voivat olla olematta. Todellisuudessa meillä ei ole mitään todisteita neandertalilaisten perhekäsityksestä tai siitä, mitä biologinen tai sosiaalinen sukupuoli heille merkitsivät. Nykyihmisten metsästäjä-keräilijäpopulaatioissa on yleisesti aika tarkka työnjako sukupuolten välillä, varsinkin liittyen metsästyseen, mutta on myös esitetty, että neandertalilaisilla sukupuolten välinen työnjako ei välttämättä olisi ollut niin tiukkarajainen. Ainakin neandertalilaiset elivät ilmeisesti pienemmissä ryhmissä, kuin nykyihmiset, joten ehkä tarkkaa hierarkiaa ei tarvittu.

Samaan tapaan, kuin Valste haluaa muuttaa ihmisten käsitystä "luolamiehistä", hän myös haluaisi päästä eroon muistakin vakiintuneista termeistä. Kirjoittaja arvostelee "kivikausi"-termin käyttöä, ja esittää sen olevan samanlainen muinaisjäännös kuin luolamiehistä puhuminen. Hän kirjoittaa, että "Samantapainen väärinkäsitys syntyi

1800-luvulla, kun alettiin puhua muinaisten aikojen 'kivikausista'", siitä huolimatta, että ihmiset olivat käyttäneet myös paljon luusta, puusta ja muusta orgaanisesta aineksesta valmistettuja työkaluja. "Tutkijat löysivät vain kiviesineitä ja synnyttivät niiden myötä kivikautiset kulttuurit". Kukaan kivikautta tutkiva arkeologi tuskin kuvittelee kivikaudella käytetyn vain kivisiä esineitä. Toki koko esihistorian kolmijako voidaan kyseenalaistaa, mutta on kuitenkin hyvä olla jotain käsitteitä, joilla ajanjaksot pysyvät järjestyksessä. Valste harmittelee, että "käsitys kivikaudesta on uponnut syvälle ihmisten ajatteluun" ja samassa yhteydessä hän päivittelee *Kiviset ja Soraset* -televisiosarjan antamaa kuvaa kyseisestä ajanjaksosta. Suuren yleisön käsitys kivikaudesta saattaa joskus muistuttaakin Kivisiä ja Sorasia, mutta sitä suuremmalla syyllä tällaisessa kivikautta popularisoivassa kirjassa pitäisi pikemminkin painottaa, ettei kivikaudella arkeologiassa tarkoiteta vain jotain myyttistä luolamiesten aikaa, vaan erittäin monimuotoista ja ajallisesti valtavan pitkäkestoista ajanjaksoa.

Käsitys neandertalilaisten kulttuurista on muuttunut paljon viime aikoina, ja tätä Valste havainnollistaa mm. esittelemällä uusia löytöjä, joiden mukaan neandertalilaisetkin valmistivat koruja ja tekivät taidetta. Hän käsittelee myös joidenkin tutkijoiden esittämää näkemystä siitä, että chatelperroninkulttuurin esineet edustaisivat neandertalilaisten kiviteknologiaa, johon he olisivat saaneet vaikutteita nykyihmisten kiven-työstöstä. Tämä haastaa perinteisen käsityksen neandertalilaisista, johon kuuluu yleensä jonkinlainen pysähtyneisyys ja puutteellinen kyky uudistumiseen. Neandertalilaisten tutkimuksessa on myös pitkään kiistelty heidän puhekyvystään ja kielestään. Kielikiistassa uudet todisteet ovat saaneet yleisen mielipiteen kallistumaan sille kannalle, että neandertalilaisten kieli tai kielet eivät juurikaan eronneet nykyihmisen kielistä.

Kirjan toiseksi viimeinen luku on omistettu kokonaan Karijoen Susiluolalle

ja siihen liittyvälle kiistelylle. Susiluolassa tehtyjä tutkimuksia esitellään kaivauskertomusten perusteella ja kirjoittaja itse ilmoittaa uskovansa Susiluolasta löytyneiden jäänteiden olevan todisteita neandertalilaisten oleskelusta siellä. Kiviesineitä koskevasta kiistasta hän toteaa, että kiviesineiden vähemmän konventionaalinen ulkomuoto johtuu siitä, että suomalaiset kivilajit eivät sovellu kiviesineiden tekoon niin hyvin, että esineet olisivat tunnusomaisesti Moustertian-tradition esineiden näköisiä. Vaikka kirjassa aiemmin korostettiin ympäristön ja elinkeinojen merkitystä neandertalilaisia tutkittaessa, Susiluolan yhteydessä ei oteta kantaa elinympäristön soveltuvuuteen neandertalilaisille.

Kirjan kantavana teemana ja puolisena lankana kulkee kirjoittajan pyrkimys uudistaa ihmisten käsitystä neandertalilaisista ja vapauttaa heidät "luolamiesmaineestaan". Populääritieteellisenä tietokirjana teos onkin onnistuneempi, kuin esimerkiksi Stringerin *Vain yksi jäi*, joka on pikemminkin kertomus kirjoittajansa henkilökohtaisesta matkasta neandertalilaisten tutkijana. Valsteen teos käsittelee tiiviissä ja jopa oppikirjamaisessa muodossa neandertalilaisia monesta eri näkökulmasta ja esittelee uutta tutkimusta. Kirjoittaja tuo keskusteluun myös omia ajatuksiaan, kuten pohdintaa neandertalilaisten väitetystä sopeutumisesta kylmiin olosuhteisiin. Parhaiten kirja toimii aihepiiristä jo valmiiksi kiinnostuneen henkilön pikakurssina aiheeseen.

Bibliografia

- Pääbo, S. 2015. *Neandertalilainen: Kadonnutta perimää etsimässä*. Art House Oy: Helsinki.
- Stringer, C. 2014. *Vain yksi jäi. Miten meistä tuli ainoa ihmislaji*. Gaudeamus: Helsinki.
- Valste, J. 1991. *Ihmisen kehitys*. Kirjayhtymä: Helsinki.
- Valste, J. 2004. *Apinasta ihmiseksi*. WSOY: Helsinki.
- Valste, J. 2012. *Ihmislajin synty*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

FM Liisa Kunnas-Pusa on kivikauden ilmiöistä ja tieteen popularisoinnista kiinnostunut arkeologi.
liisakkunnas@gmail.com.